

O Anselme Pater, o gloria pontificalis,
 O decus, o lumen, o pie præsul, ave.
 Jam mundi varios meruisti vincere motus,
 Securus placida jam statione manes :
 Curris in amplexus cœlestis et oscula Regis.
 Nullus porro tui finis honoris erit :

A Semper habes Christum, quem semper habere vo-
 [lebas :
 Una tibi semper portio Christus erit.
 Cantica lætitiæ nullo tibi tempore desunt.
 Et sine fine canis : Gloria magna Deo.
 Amen.

S. ANSELMI EPITAPHIUM TRIPLEX.

(*Ex ms. Vict. et ex ms. Becc.*)

I.

Nobilis et sapiens, bonus et sermone refulgens,
 Abbas Beccensis, post præsul Canturiensis,
 Ingenio clarus, Scripturæ cognitor altus,
 Physicus et logicus, moralibus et bene doctus.
 Rerum dispositor, verique frequens speculator;
 Contemplata stylo, scribens dictamine compto,
 Compos consilii, collator et ejus egenti :
 De se sollicitus, simul omnibus omnia factus :
 Se salvare volens, alios postponere nolens.
 Mundi despector, Christi perfectus amator,
 Ora rigans lacrymis nimia dulcedine cordis,
 Cum mœstis mœstus, cum lætis exhilaratus:
 Injustis rigidus, mansuetis mitis ut agnus,
 Effectum voti cito præstans, recta volenti
 Largiter attribuens, sibi vix aliena reopscens ;
 Factis compositus, verbo gravis atque facetus
 Efficiens precibus miracula multa precatus :
 Contemptor laudis, tot præditus appetiandis.
 Undecimo Maias resolutus carne Kalendas
 Creditur Anselmus cœlestibus associandus.

II.

(*Ex ms. Vict. et ms. Becc.*)

Quid sis et quid eris, lector, si noscere quæris,
 Per me scire potes, si mea fata noris.
 Istud idem fatum tibi credas esse paratum,
 Cum sit terra, cinis, materies hominis.

B Religio, morum probitas et splendor avorum,
 Littera, deliciæ, formaque cum facie,
 Vivere si facerent, non sic mea membra jacerent
 Hac constricta domo : sic erit omnis homo.

III.

(*Ex ms. 30 Thuan.*)

Quisquis districtam complecti nitere vitam,
 Insignem meritis hunc speculari virum,
 Moribus iste tuis speculum vitale ministrat.
 Hujus adesto viri : hunc properato sequi.
 Here, siste gradum, qui curris ad impia, freno
 Justitiæ cohibens hujus ad instar equum :
 Mente sacrum, carne nitidum, purumque dicavit,
 Gratia sanctificans hunc penetrare sibi.
 Doxa, decus mundi, subito agentia casu,
 Cœlica captanti displicuere viro ;
 Tempore quæque cadunt, decernit rejicienda :
 C Mente, manu, lingua, summa petenda docens.
 Virtutum jubare decorabat climata cosmi.
 Luce sacra rutilans nubila nostra fugat.
 Hunc regnare quidem super æthera lividus hostis
 Condoleat, quoniam victus ad ima redit,
 Cui superi cedant, applaudit curia cœli.
 Hujus ovans titulos prædicet Ecclesia.
 Exsultet tellus, tam claro fulta patrono,
 Tanto consorte stelleus axis ovet.
 Signifer iste Dei, donatus honore tropæi,
 Arma docet fidei signifer iste Dei.

SANCTI ANSELMI

CANTUARIENSIS ARCHIEPISCOPI

OPERUM PARS PRIMA.

DOGMATICA.

DE DIVINITATIS ESSENTIA MONOLOGIUM¹.

1-3 PRÆFATIO.

*De Divinitatis essentia, per meditationis modum, non
 Scripturæ auctoritate, sed rationum momentis hic
 disserit Anselmus. Nihil dixit quod SS. PP. et*

*mazime beati Augustini scriptis non cohereat. Cum
 dixit cap. 76 Trinitatem posse dici tres substantias,
 hoc est tres personas, cum Græcis locutus est.*

Quidam fratres sæpe me studioseque precati

VARIÆ LECTIONES.

¹ Collatum est Monologium cum mss. Gemmeticensi, Corbeiensi, Sagiensi S. 16, S. Michaelis in Monte, Thuanis 30 et 90, et Victorinis RR. 43 et EE 13, et Cisterciensi. Ms. Incipit Prologus in Monologium librum Anselmi archiepiscopi Cantuariensis. ms. Cister. Incipit Proœmium in Monologium Anselmi.

sunt ut quædam quæ illis de ¹ meditando Divinitatis A
essentia, et quibusdam aliis huic meditationi cohæ-
rentibus ², usitato sermone colloquendo protuleram,
sub quodam ³ eis meditationis exemplo describe-
rem. Cujus scilicet scribendæ meditationis magis
secundum suam voluntatem, quam secundum rei
facilitatem ⁴ aut meam possibilitatem, hanc mihi
formam præstituerunt ⁵: quatenus auctoritate Scri-
pturæ penitus nihil in ea persuaderetur; sed quid-
quid per singulas investigationes finis assereret, id
ita esse plano stylo et vulgaribus argumentis ⁷, sim-
pliciter disputatione, et rationis necessitas breviter
cogeret, et veritatis claritas ⁸ patenter ostenderet.
Voluerunt etiam ut nec simplicibus peneque fatuis ⁹,
objectionibus mihi occurrentibus obviare contem-
nerem. Quod quidem diu tentare recusavi, atque B
mecum reipsa comparans, multis me rationibus ex-
cusare tentavi: quanto enim id quod petebant usu
sibi optabant facilius, tanto mihi illud actu injunge-
bant difficilior. Tandem tamen victus, tum precum
modesta importunitate, tum studii eorum non con-
temnenda honestate; invitus quidem propter rei
difficultatem, et ingenii mei imbecillitatem, quod
precabantur incœpi; sed libenter propter eorum
charitatem, quantum potui secundum ipsorum ¹⁰
diffinitionem effeci. Ad quod cum ea spe sim adduc-
tus, ut quidquid facerem illis solis ¹¹ a quibus exi-
gebatur, esset notum, et paulo post id ipsum ¹² ut
vilem rem fastidientibus, contemptu esset ¹³ obruen-
dum: scio enim me in eo non tam precantibus sat-
isfacere eisdem potuisse, quam ¹⁴ precibus me pro-
sequentibus finem posuisse. Nescio tamen quo pacto C
sic ¹⁵ præter spem evenit, ut non solum prædicti
fratres, sed et plures alii Scripturam ipsam, quisque
eam sibi transcribendo in longum ¹⁶ memoriæ con-
demnare satagerent: quam ego sæpe retractans ¹⁷
nihil potui invenire me in ea dixisse, quod non cat-
holicorum Patrum, et maxime beati Augustini,
scriptis cohæreat. Quapropter, si cui videbitur quod
in eodem opusculo aliquid protulerim, quod aut ni-
mis novum sit, aut a veritate dissentiat, rogo ne
statim me aut præsumptorem ¹⁸ novitatum, aut fal-
satis assertorem exclamet; sed prius libros præfati
doctoris Augustini ¹⁹ de Trinitate diligenter perspi-

ciat ²⁰, deinde secundum eos opusculum meum diju-
dicet. Quod enim dixi summam Trinitatem posse
dici tres substantias, Græcos secutus sum, qui con-
fitentur tres substantias in una ²¹ essentia ²², eadem
fide, qua nos tres personas in una substantia. Nam
hoc significant in Deo per substantiam, quod nos
per personam. Quæcunque autem ibi dixi ²³, sub
persona secum sola cogitatione disputantis et inve-
stigantis ea, quæ prius non animadvertisset, prolata
sunt: sicut sciebam illos velle quorum petitioni
obsequi intendebam. Precor autem et obsecro ve-
hementer, si quis hoc opusculum voluerit transcri-
bere, ut hanc præfationem in capite libelli ante ipsa
capitula ²⁴ studeat præponere. Multum enim ²⁵ pro-
desse puto ad intelligenda ea quæ legerit ibi, si quis
prius, qua intentione, quove modo disputata sint,
cognoverit. Puto etiam quod si quis hanc ipsam præ-
fationem viderit prius, non temere judicabit, si quid
contra ²⁶ suam opinionem prolatum invenerit.

²⁶ CAPUT PRIMUM.

Quod sit quiddam ²⁷ optimum et maximum et summum
omnium quæ sunt.

CONSPECTUS CAPITIS. — Unam summam naturam exi-
stere, sibi sufficientem, et a cujus omnipotentis ho-
nitate omnia alia sint, pluraque alia quæ de Deo
credimus, sola ratio magna ex parte persuadere
potest. Modus autem investigandi summam natu-
ram promptissimus hic est. Non appetimus nisi
quæ bona putamus: et plurima bona esse ratione
discernimus. Certissimum est autem quia quæcun-
que dicuntur aliquid, ita ut ad invicem magis aut
minus aut æqualiter dicantur, per aliquid dicuntur
quod non aliud et aliud, sed idem intelligitur
in diversis quæ in eo non conveniunt. Ergo necesse
est ut omnia sint una per aliquid quod
unum idem sit in diversis bonis. Ergo datur unum
quid per quod cuncta sunt bona, et in quo bona
diversa conveniunt. Quis autem dubitet illud ipsum,
per quod cuncta sunt bona, esse magnum bonum,
et esse bonum per seipsum? Ergo omnia alia bona
sunt per aliud; et ipsum solum est per seipsum.
At quod per aliud est, minus est eo quod per se
est bonum. Ergo illud quod est per se bonum, est
summe bonum, et summum omnium quæ sunt:
nam quod est summe bonum, est summe magnum.
Est igitur unum aliquid summe magnum et summe
bonum, id est summum omnium quæ sunt.

Si quis unam naturam summam omnium quæ sunt,
solam sibi in æterna beatitudine sua sufficientem ²⁸
omnibusque rebus aliis hoc ipsum quod aliquid sunt,

VARIÆ LECTIONES.

¹ Quædam de illis quæ de *ms. Gem. Corb. Sag. Vict. Cist.* quædam quæ illis de ² Hujus meditationi cohærentibus *ms. Cister. Vict. 3. Gem. Corb. Sag. S. Mich.* hujusmodi meditationi cohærentibus ³ Quodam ejus *ms. quodam eis* ⁴ Rei facultatem *ms. rei facilitate* ⁵ Formam præstituerunt *ms. formam præstituerunt* ⁶ Argumentis *ms. Vict. Sag. S. Mich. et edit. Colon. 1572.* argumentis ⁷ Veritatis claritas ⁸ Peneque fatuis *ms. Cister. neque fatuis* ⁹ Potui in eorum *ms. potui secundum ipsorum* ¹⁰ Facerem solus *ms. facerem illis solis ms. S. Mich. facerem illis solus* ¹¹ Paulo post id ipsum *ms. paulo post eisdem id ipsum* ¹² Contemptum esset *ms. Thuan. contemptum esset* ¹³ Scio enim me in eo non tam precantibus satisfacere potuisse quam *ms. Corb.* Scis enim me in eo non tam precantibus satisfacere quam ¹⁴ Quomodo sic *ms. Vict. Gemmet. Corb. Sag.* quo pacto sic ¹⁵ In longum *ms. Corb. Vict. 13.* in longo ¹⁶ Sæpe tractans *ms. sæpe retractans* ¹⁷ Aut ut præsumptorem *ms. aut præsumptorem* ¹⁸ Libros beati August. *ms. libros præfati Doctoris Augustini* ¹⁹ Perspiciat *ms. Gem. Corb. Vict. 13.* Propiciat ²⁰ Substantias esse in una *ms. omit. esse ms. Cister. omit. substantias* ²¹ In una persona *ms. Vict. 3.* in una essentia ²² Autem dixi *ms. autem ibi dixi* ²³ Multum enim *ms. Vict. EE. 13.* multum autem ²⁴ Si quid et contra *ms. omit., et* ²⁵ *Ms. Sag.* Exemplum meditandi de ratione fidei. *ms. Vict. 3.* Incipit Monologion liber Anselmi. *ms. Vict. 13.* Incipit Monologion Anselmi archiepiscopi. *ms. S. Mich.* Incipit Monologion liber Anselmi archiepiscopi. *ms. Cister.* Incipit Monologium Anselmi. ²⁶ Quod sit quiddam *ms. quod sit quiddam* ²⁷ Sufficientiam *ms. Corb.* Sufficientemque.

aut quod aliquo modo bene sunt, per omnipotentem bonitatem suam dantem et facientem, aliaque perplura, quæ de Deo, sive de ejus creatura necessario credimus, aut non audiendo, aut non credendo ignorat, putat quia ea ipsa ex magna parte, si vel mediocris ingenii est, potest ipse sibi saltem sola ratione persuadere. Quod cum multis modis facere possit, unum ponam, quem illi æstimo esse promptissimum. Etenim cum omnes frui solis his appetant, quæ bona putant; in promptu est, ut aliquando mentis oculum convertat ad investigandum illud, unde sunt bona ea ipsa, quæ non appetit, nisi quia iudicat esse bona, ut deinde ratione ducente et illa prosequente ad ea, quæ irrationabiliter ignorat, rationabiliter proficiat. In quo tamen si quid dixerit, quod major non monstret auctoritas, sic volo accipi: ut quamvis ex rationibus, quæ mihi videbuntur, quasi necessarium concludatur, non ob hoc tamen omnino necessarium, sed tantum sic interim videri posse dicatur. Facile est igitur ut aliquis sic secum tacitus dicat: Cum tam innumerabilia bona sint, quorum tam multam diversitatem et sensibus corporeis experimur, et ratione mentis discernimus, estne credendum esse unum aliquid, per quod unum sint bona quæcunque bona sunt; an sunt bona alia per aliud. Certissimum quidem et omnibus est volentibus advertere perspicuum quia quæcunque dicuntur aliquid, ita ut ad invicem magis aut minus aut æqualiter dicantur per aliquid dicuntur, quod non aliud et aliud, sed idem intelligitur in diversis, sive in illis æqualiter sive inæqualiter consideretur. Nam quæcunque justa dicuntur ad invicem, sive pariter sive magis vel minus, non possunt intelligi justa nisi per justitiam, quæ non est aliud et aliud in diversis. Ergo cum certum sit quod omnia bona, si ad invicem conferantur, aut æqualiter, aut inæqualiter sint bona, necesse est ut omnia sint per aliquid bona, quod intelligitur idem in diversis bonis, licet aliquando videantur bona dici alia per aliud. Per aliud enim videtur dici bonus equus, quia fortis est; et per aliud bonus equus, quia velox est. Cum enim videatur dici bonus per fortitudinem, et bonus per velocita-

tem, non tamen idem videtur esse velocitas et fortitudo. Verum si equus, quia est fortis et velox, idcirco bonus est; quomodo fortis et velox lairo malus est? Potius igitur quemadmodum fortis et velox lairo ideo malus est quia noxius est; ita fortis et velox equus idcirco bonus est, quia utilis est. Et quidem nihil solet putari bonum, nisi aut propter utilitatem aliquam, ut bona dicitur salus, et quæ saluti prosunt; aut propter quamlibet honestatem, sicut pulchritudo æstimatur bona, et quæ pulchritudinem juvant. Sed quoniam jam perspecta ratio nullo potest dissolvi pacto, necesse est omne quoque utile vel honestum, si vere bona sunt, per idipsum esse bona per quod necesse est cuncta esse bona, quidquid illud sit. Quis autem dubitet illud ipsum, per quod cuncta sunt bona esse magnum bonum? Illud igitur est bonum per seipsum; quoniam omne bonum est per ipsum. Ergo consequitur ut omnia alia bona sint per aliud quam quod ipsa sunt et ipsum solum per seipsum. At nullum bonum quod per aliud est, est æquale aut majus eo bono quod per se est bonum. Illud itaque solum est summe bonum, quod solum est per se bonum. Id enim summum est, quod sic supereminet aliis, ut nec par habeat, nec præstantius. Sed quod est summe bonum, est etiam summe magnum. Est igitur unum aliquid summe magnum, et summe bonum, id est summum omnium quæ sunt.

CAPUT II.

De eadem re.

CONSPECTUS CAPITIS. — Sicut est unum aliquid summe bonum, quia cuncta bona per unum aliquid sunt, quod est bonum per se; ita existit unum aliquid summe magnum; quia quæcunque magna sunt, per unum aliquid magna sunt, quod magnum est per seipsum. Magnum intelligo, non spatio, ut est corpus, sed sapientia; quod melius et dignius est. Quemadmodum autem inventum est aliquid esse summe bonum, quoniam cuncta bona per unum aliquid sunt bona, quod est bonum per seipsum; sic ex necessitate colligitur aliquid esse summe magnum, quoniam quæcunque magna sunt, per unum aliquid magna sunt, quod magnum est per seipsum. Dico autem non magnum spatio, ut est corpus all-

VARIE LECTIONES.

¹⁹ Aut quod aliquo *ms. Corb. omit.* quod ²⁰ Ingenii est *ms. Corbeiense omit.* est ²¹ Potest ipse sibi *ms. Corb. omit.* ipse ²² Unde sint *ms. Vict. Sag.* unde sunt ²³ Illa persequente *ms. illo prosequente* ²⁴ Proficiat. In quo, etc. *ms. Sag.* Proficiat. Quod cum multimode facere possit, hunc modum puto illi esse promptissimum atque facillimum; ut sic secum tacitus dicat: Cum tam innumerabilia, etc. ²⁵ Non monstrat *ms.* non monstret ²⁶ Aliquis sibi qui secum *ms.* Aliquis sic secum ²⁷ Cum tam *ms. Corb. Vict. 13.* cum tamen ²⁸ Unum sunt *ms. Gem. Corb. Vict.* unum sint ²⁹ Aut sunt bona *ms. excepto ms. Victorino 13.* an sunt bona ³⁰ Quæcunque dicuntur aliquid, ita ut ad invicem magis . . . dicantur, per aliud dicuntur, quod non aliud et aliud, sed, etc. *ms. Corbeiens.* quæcunque dicuntur aliquid, ita ad invicem magis . . . dicuntur, per aliud dicuntur, quod non aliud, sed, etc. ³¹ *Ms. Gem. Sag. Vict. 3. S. Mich. Cister.* quæcunque dicuntur aliquid, ita ut . . . per aliud dicuntur . . . sed, etc. *ms. Thuan. et Vict. 13.* quæcunque dicuntur ad aliquid . . . per aliud dicuntur . . . sed, etc. ³² Aut inæqualiter sint *ms. Vict. 3. omit.* aut inæqualiter ³³ Necesse est omnia *ms.* necesse est ut omnia ³⁴ Diversis bonis *ms. Corb. omit.* bonis ³⁵ Aut velox, bonus *ms.* et velox, idcirco bonus ³⁶ Ideo malus quia *ms. Cister. Gem. Corb. Vict. Sag.* ideo malus est, quia ³⁷ Perspecta ratio *edit. Venet.* perfecta ratio ³⁸ Per ipsum esse *ms. Vict. Sag.* per idipsum esse ³⁹ Quam quod ipsa sunt: et *ms. Corb.* quam quod ipsa ⁴⁰ Et ipsum, at *ms. Thua.* quam ipsa sunt, et ⁴¹ Itaque est summe *ms.* itaque solum est summe ⁴² Summum bonum est quod *ms.* summum est quod ⁴³ Quod per se eminet aliis ita ut *ms.* quod sic supereminet aliis, ut ⁴⁴ *Ibid. C.* Unum aliquid *Editio Venet.* unum aliquid

quod; sed quod quanto majus, tanto melius est aut dignius⁶⁶, ut est sapientia. Et quoniam non potest esse summe magnum, nisi id quod est summe bonum, necesse est aliquid esse maximum et optimum, id est summum omnium quæ sunt.

CAPUT III.

Quod sit quedam natura per quam est quidquid est, et quæ per se est, et est summum⁶⁶ omnium quæ sunt.

CONSPECTUS CAPITIS. — Omne quod est, aut per aliquid, aut per nihil. Non per nihil; ergo per aliquid est. Illud autem per quod cuncta sunt, aut est unum, aut plura: si plura, hæc plura sunt singula per se: et ita est una ratio seu vis qua plura hæc habent ut sint per se. Ergo est unum aliquid per quod sunt quæcunque sunt: et illud solum est per se. Nulla enim, neque ea qua referuntur, neque ipsæ relationes, sunt per invicem. At quod per aliud est, minus est eo quod per se est. Est igitur unum aliquid quod solum maxime⁶⁷ et summe omnium est, summeque bonum et summe magnum existit; utpote per quod est, quidquid bonum et magnum et aliquid est.

Denique non solum omnia bona per idem aliquid sunt bona, et omnia magna per idem aliquid sunt magna; sed quidquid est, per unum aliquid videtur esse. Omne namque quod est, aut est per aliquid⁶⁷, aut per nihil; sed nihil est per nihil. Non enim vel cogitari potest ut sit aliquid⁶⁸ non per aliquid. Quidquid igitur est, non nisi per aliquid est. Quod cum ita sit, aut est unum, aut sunt plura, per quæ sunt cuncta quæ sunt. Sed si sunt plura, aut ipsa⁶⁹ referuntur ad unum aliquid, per quod sunt; aut eadem plura singula sunt per se; aut ipsa per se invicem sunt⁶⁹. At si plura ipsa sunt per unum, jam non sunt omnia per plura; sed potius per illud unum⁶¹, per quod hæc plura sunt⁶². Si vero⁶³ ipsa plura singula sunt per se, utique est una aliqua vis vel natura existendi per se, qua habent ut per se sint⁶⁴. Non est autem dubium quod per idipsum⁶⁵ unum sint, per quod habent ut sint per se. Verius ergo per ipsum unum cuncta sunt, quam per plura, quæ sine eo uno esse non possunt: ut vero plura per se invicem sint, nulla patitur ratio; quoniam irrationalis cogitatio est ut aliqua res sit per⁶⁶ illud cui dat esse: nam nec ipsa relativa sic sunt per se invicem⁶⁷. Nam cum dominus et servus referantur ad invi-

cem, et ipsi homines qui referuntur, omnino non sunt per invicem; et ipsæ relationes quibus referuntur, non omnino sunt per se invicem, quia eadem sunt per subjecta⁶⁸. Cum itaque⁶⁹ veritas omnimodo excludat plura esse, per quæ cuncta sunt⁷⁰, necesse est unum illud esse, per quod sunt cuncta quæ sunt. Quoniam ergo cuncta quæ sunt, sunt per ipsum unum; procul dubio et ipsum unum est per seipsum. Quæcunque igitur alia sunt, sunt per aliud et ipsum solum per seipsum. At quidquid est per aliud, minus est quam illud per quod cuncta sunt alia, et quod solum est per se. Quare illud quod est per se, maxime omnium est. Est igitur unum aliquid, quod solum maxime et summe omnium est: quod autem maxime omnium est⁷¹, et per quod est quidquid est bonum vel magnum, et omnino quidquid aliquid est, id⁷² necesse est esse summe bonum, et summe magnum, et summum omnium quæ sunt. Quare est aliquid quod sive essentia, sive substantia, sive natura dicatur, optimum et maximum est, et summum omnium quæ sunt.

CAPUT IV.

De eadem re⁷³.

CONSPECTUS CAPITIS. — Non omnes naturæ sunt pares dignitate; sed aliæ aliis sunt meliores. Ergo una datur quæ cæteris sic supereminet, ut non habeat se superiorem: alioquin naturarum multitudo nullo sine clauderetur, quod est absurdum. Superior autem natura aut est sola, aut plures sunt æquales. Si plures, æquales non sunt, nisi per aliquid idem quod ipsa sit earum essentia: si enim per aliud essent æquales, essent illo minores; nec proinde summa essent ac cæteris superiores. Est igitur una quedam natura seu essentia, quæ est summum omnium quæ sunt; quæ per se bona et magna; quæ per se est id quod ipsa est, et per quam est quidquid aut bonum aut magnum aut aliquid est.

Amplius⁷⁴: Si quis intendat rerum naturas, velit, nolit, sentit non eas omnes contineri una dignitatis paritate⁷⁵; sed quasdam earum distingui graduum imparitate. Qui enim dubitat quod in natura sua ligno⁷⁶ melior sic equus, et equo præstantior homo, is profecto non est dicendus homo. Cum igitur naturarum aliæ aliis negari non possint⁷⁷ meliores, nihilominus persuadet ratio aliquam in eis sic super-

VARIE LÉCTIONES.

⁶⁶ *Ibid.* D. Sed quod quanto majus, tanto melius aut dignius *mss. Gem. Corb. Thu. S. Mich.* sed quod tanto melius est aut dignius *mss. Vict. Sag.* sed quod quanto majus, tanto melius est aut dignius *ms. Cister.* sed quod quanto majus, tanto melius est aut dignius ⁶⁶ *Cap. 3. In Tit.* Quæ per se est, et est summum *ms. S. Mich.* et quæ per se est et summum *mss. Thua.* et quæ per se est, et est summum *mss. Sag.* quæ per se est, et est summa ⁶⁷ Aut per aliquid *mss.* aut est per aliquid ⁶⁸ Non enim est, vel cogitari potest, ut si aliquid *ms. Corb.* non enim vult cogitari, ut si aliquid *mss. Gem. Thu.* non enim vel cogitari potest, ut sit aliquid *mss. Vict.* non enim cogitari potest, ut sit aliquid ⁶⁹ Tunc ipsa *mss.* aut ipsa ⁶⁹ Singula sunt per se: aut ipsa per se invicem sunt *ms. Corb.* singula sunt, per se invicem sunt ⁶¹ Per illud unum *ms. Corb. omit.* unum ⁶² Per quod plura sunt *mss.* per quod hæc plura sunt ⁶³ Si vero *mss. Vict.* sed vero ⁶⁴ Quam habent ut per se fiat *ms. Corb. omit. ista. mss. Thu.* qua habent ut per se sint ⁶⁵ Quod per ipsum *mss.* quod per idipsum ⁶⁶ Aliqua sit per *mss. Vict. et S. Mich.* aliqua res sit ⁶⁷ Sunt per invicem *ms. Corb.* sunt per se invicem ⁶⁸ *Ibid.* C. Eadem sunt subjecta *mss.* eadem sunt per subjecta ⁶⁹ Cum ita *mss.* Cum itaque ⁷⁰ Sunt cuncta *mss.* cuncta sunt ⁷¹ Quod autem maxime omnium est *ms. Corb. hæc omit.* ⁷² Quicquid est aliquid est, id *mss.* quicquid aliquid est, id ⁷³ De eadem re. Quod sicut illa est per se, et alia per illam; ita alia sit ex se, et alia ex illa *ms. Corb.* Quod illa non sit, ulla juvante causa, ducta ad esse; nec sit quod per nihil aut ex nihilo; et quomodo intelligi possit esse per se et ex se *mss. Thu. Cister.* de eadem re ⁷⁴ *Ibid.* E. in *Textu.* Amplius *ms. Cister. omit.* ⁷⁵ Paritate *ms. Cister.* parilitate ⁷⁶ Natura suo ligno *mss.* natura sua ligno. ⁷⁷ Negari non possunt *mss.* negari non possint.

eminere, ut non habeat se superiorem. Si enim hujusmodi graduum ⁷⁸ distinctio sic est infinita, ut nullus sit ⁷⁹ ibi gradus superior, quo superior alius non inveniatur; ad hoc ratio ⁸⁰ deducitur, ut ipsarum multitudo naturarum nullo fine claudatur. Hoc autem nemo non putat absurdum, nisi qui nimis est absurdus. Est igitur ex necessitate aliqua natura, quæ sic est alicui vel aliquibus superior, ut nulla sit cui ordinetur inferior. Hæc vero natura quæ talis est, aut sola est, aut plures hujusmodi et æquales sunt: verum si plures sunt et æquales, cum ⁸¹ æquales esse non possint ⁸², per diversa quædam, sed per idem aliquid, illud unum, per quod æqualiter tam magnæ sunt, aut est id ipsum quod ipsæ sunt, id est, ipsa rerum essentia ⁸³, aut aliud quam quod ipsæ sunt. Sed si nihil est aliud quam ipsa earum ^B essentia, sicut earum essentia non sunt plures, sed una; ita et naturæ non sunt plures, sed una. Idem namque naturam hic intelligo, quod essentiam. Si vero id, per quod plures ipsæ naturæ tam magnæ sunt, aliud est quam quod ipsæ sunt, pro certo minores sunt, quam id per quod magnæ sunt. Quidquid enim per aliud est magnum, minus est quam id per quod est magnum. Quare non sunt sic magnæ, ut illis nihil aliud sit majus. Quod si nec per hoc quod sunt ⁸⁴, nec per aliud possibile est tales esse plures naturas, quibus nihil sit præstantius ⁸⁵; nullo modo possunt esse naturæ plures hujusmodi ⁸⁶. Restat igitur unam et solam naturam aliquam esse, quæ sic est aliis superior, ut nulli sit inferior; sed quod tale est, maximum et optimum est omnium quæ sunt ⁸⁷. Est igitur quædam natura, quæ est summum omnium quæ sunt. Hoc autem ⁸⁷ esse non potest, nisi ipsa sit per se id quod est; et cuncta quæ sunt, sint per ipsam id quod sunt. Nam cum paulo ante ratio docuerit id quod per se est, et per quod alia cuncta sunt, esse summum omnium

A existentium; aut e converso id quod est summum, est per se, et cuncta alia per illud; aut erunt plura summa. Sed plura summa non esse ⁸⁸ manifestum est. Quare est quædam natura, vel substantia, vel essentia, quæ est per se bona et magna ⁸⁹, et per se est id quod est ⁹⁰, et per quam est quidquid vere aut bonum, aut magnum, aut aliquid ⁹¹ est, et quæ est summum bonum, summum magnum, summum ens sive subsistens ⁹², id est, summum omnium quæ sunt.

CAPUT V (49).

Quod sicut illa est per se, et alia per illam; ita illa sit ex se, et alia ex illa.

Quoniam itaque placet ⁹³ quod inventum est, juvat indagare utrum hæc ipsa natura et cuncta quæ aliquid sunt, non sint nisi ex ipsa ⁹⁴, quemadmodum non sunt nisi per ⁹⁵ ipsam. Sed liquet posse dici ⁹⁶ quia quod est ex aliquo, est etiam per id ipsum; et quod est per aliquid, est etiam ex eo ipso: quemadmodum quod est ex materia ⁹⁷ et per artificem, potest etiam dici esse per materiam et ex artifice; quoniam per utrumque, et ex utroque, id est ab utroque habet ut sit, quamvis aliter sit per materiam et ex materia, quam per artificem et ex artifice. Consequitur ⁹⁸ ergo ut quomodo cuncta quæ sunt, per summam naturam sunt id quod sunt; et ideo illa est per se ipsam, alia vero per aliud; ita omnia quæ sunt, sint ex ⁹⁹ eadem summa natura: et idcirco illa sit ex ¹⁰⁰ seipsa, alia autem ex illa.

CAPUT VI [al., V] ¹⁰¹.

C *Quod illa non sit ulla juvante causa ducta ad esse; nec tamen sit per nihil aut ex nihilo; et quomodo intelligi ¹⁰² possit esse per se, et ex se.*

CONSPECTUS CAPITIS. — Quomodo summa natura per se esse dicenda est? Quidquid enim per aliquid est, aut per efficiens, aut per materiam, aut per instrumentum esse videtur. Quod autem aliquid ex his modis est, per aliud est, et proinde minus eo per quod habet ut sit; summa vero natura nec

VARIÆ LECTIONES.

⁷⁸ Hujus graduum *mss.* hujusmodi graduum ⁷⁹ Nullus sit *ms. Cister. omit.* sit ⁸⁰ Ab hoc ratio *mss.* Ad hoc ratio ⁸¹ Et æquales sunt, cum *mss. Gem. Vict. Thu. Corb. Cister. omit.* sunt ⁸² Esse non possunt *mss.* esse non possint ⁸³ Ipsarum essentia *mss. Vict. Gem. Corb. Cister.* ipsa rerum essentia ⁸⁴ Nec per hoc quod sunt *mss. Corb.* nec per quod sunt ⁸⁵ Nihil est præstantius *mss.* nihil sit præstantius ⁸⁶ Plures hujus *mss.* plures hujusmodi ⁸⁷ Quæ sunt . . . Hoc autem *mss.* quæ sunt. Est igitur quædam natura quæ est summum omnium quæ sunt. Hoc autem ⁸⁸ Plura non esse *mss.* plura summa non esse ⁸⁹ Bona vel magna *mss. Thu.* bona et magna ⁹⁰ Per se est id quod est *mss. Thu.* per se hoc est quod est ⁹¹ Magnum aliquid *mss. Vict.* magnum aut aliquid ⁹² Summum magnum, summumque bonum, summum ens sive existens *mss.* summum bonum, summum magnum, summum ens sive subsistens ⁹³ Quoniam itaque placet, etc. *in mss. Gem. Corb. Thu. Cister. hic incipit Cap. 5. sub eo titul. in mss. Gem. Thu. Cister.* quod sicut illa est per se et alia per illam; ita sit ex se, et alia ex illa *in mss. Corb. quomodo omnia alia sunt per illam et ex illa. Ibid. D.* Quoniam itaque *ms. Cister.* quoniam ita ⁹⁴ Non sunt nisi ex ipsa *mss.* non sint nisi ex ipsa ⁹⁵ Non nisi per *mss.* non sunt nisi per ⁹⁶ Sed licet posset dici: quia quod ex aliquo est, etiam per id ipsum quod est per aliquid, est et ex eo ipso: quemadmodum *ms. Corb.* sed licet posse dici quod quia ex eo ipso: quemadmodum *mss.* sed liquet posse dici quia quod est ex aliquo, est etiam per id ipsum: et quod est per aliquid, est etiam ex eo ipso: quemadmodum ⁹⁷ Quemadmodum et est ex materia, et per artificem, potest enim dici esse per materiam et ex artifice: quoniam per utrumque, et ex utroque, et ab utroque habet ut sit, quamvis aliter per materiam *ms. Corb.* quemadmodum quod est ex materia et per artificem, potest etiam dici per materiam et ex artifice: quoniam utrumque et ex utroque habet ut sit: quamvis aliter sit per materiam *mss.* quemadmodum quod est ex materia et per artificem, potest etiam dici esse per materiam et ex artifice: quoniam per utrumque et ex utroque, id est, ab utroque habet ut sit, quamvis aliter sit per materiam ⁹⁸ Consequenter ergo *mss.* consequitur ergo ⁹⁹ Quæ sunt, sunt ex *mss.* quæ sunt, sint ex ¹⁰⁰ Idcirco illa ex *mss.* idcirco illa sit ex ¹⁰¹ Cap. 5. *in mss. Corb. Gem. Thuan. et Cister. est cap. 6.* ¹⁰² *Ms. Corb.* Quomodo intelligendum sit, quia fecit omnia de nihilo

NOTÆ.

(49) Alias est pars capituli 4.

per aliud est, nec minor aut posterior seipsa, aut aliqua re. Ergo summa natura nec a se nec ab alio fieri potest; nec ipsa sibi aut aliquid aliud materia fuit, unde fieret; aut aliqua res ipsam, ut esset, adjuvit. Sed nec intelligi potest ut quod aliquid est, sit per nihil. Si igitur summa natura est ex nihilo, aut per se, aut per aliud est ex nihilo. Non per se, alioquin ipsa esset seipsa prior: non per aliud, alioquin ipsa non esset summa, sed inferior eo per quod est. Deinde, si summa natura per aliquid est nihilo, id quod causa tanti boni fuit, magnum bonum est. Nullum autem bonum intelligi potest ante illud bonum sine quo nihil est bonum, hoc est, ante summam naturam. Ergo nec intelligi potest res ulla præcedere, per quam summa natura sit ex nihilo. Item: Si hæc est aliquid ex nihilo, aut per nihil, vel ipsa non est ex se et per se **6**, vel ipsa est nihil. Ergo ipsa nullatenus est per nihil, aut ex nihilo, sed ipsa per se et ex seipsa est; eo modo quo lux lucere et lucens esse per seipsam et ex seipsa intelligitur.

Quoniam igitur non semper habet eundem sensum quod dicitur esse per aliquid, aut esse ex ¹⁰² aliquo, quærendum est diligentius quomodo per summam naturam, vel ex ipsa sint omnia quæ sunt: et quoniam id quod est per seipsam, et id quod est per aliud, non eandem suscipiunt existendi rationem. Prius separatim videamus de ¹⁰³ ipsa summa natura quæ per se est; postea de his, quæ per aliud sunt. Cum igitur constet quia illa est per seipsam quidquid est, et omnia alia sunt per illam id quod sunt, quomodo ipsa est per se? Quod enim dicitur ¹⁰⁴ esse per aliquid videtur esse aut per efficiens, aut per materiam, aut per aliquod aliud adjumentum velut per instrumentum ¹⁰⁵. Sed quidquid aliquo ex his tribus ¹⁰⁷ modis est, per aliud est; et posterius, et aliquo modo minus est eo, per quod habet ut sit; at summa natura nullatenus est per aliud; nec est posterior, aut minor seipsa, aut aliqua alia re. Quare summa natura nec a se, nec ab alio fieri potuit; nec ipsa sibi, nec aliquid aliud illi materia ¹⁰⁸, unde fieret, fuit; nec ipsa se aliquo modo, aut aliqua res ipsam, ut esset quod non erat, adjuvit. Quid igitur? Quod enim non est a quo faciente, aut ex qua materia, aut quibus ¹⁰⁹ adjumentis ad esse pervenerit, id videtur aut esse nihil; aut, si aliquid est ¹¹⁰, per nihil esse, et ex nihilo. Quæ licet ex iis ¹¹¹, quæ rationis luce de summa jam animadverti substantia, putem nullatenus in illam posse cadere; D non tamen negligam hujus rei probationem con-

A texere. Quoniam namque ad magnum et delectabile quidam me ¹¹² subito perduxit hæc mea meditatio, nullam vel simplicem peneque fatuam objectionem mihi disputanti occurrentem, negligendo ¹¹³, volo præterire: quatenus et ego nihil ambiguum in præcedentibus relinquens, certior valeam ad sequentia procedere; et si forte cui, quod speculor, persuadere voluero, omni, vel modico, remoto obstaculo quilibet tardus intellectus ad audita facile possit accedere ¹¹⁴. Quod igitur illa natura, sinè qua nulla est natura, sit nihil, tam falsum est; quam absurdum erit si dicatur ¹¹⁵ quidquid est nihil esse: per nihil vero non est, quia nullo modo intelligi potest, ut quod aliquid est sit per nihil. At si quo modo ¹¹⁶ est ex nihilo, aut per se, aut per aliud, aut per nihil est ex nihilo; sed constat quia nullo modo aliquid est per ¹¹⁷ nihil. Si igitur est aliquo modo ex nihilo; aut per se, aut per aliud est ex nihilo ¹¹⁸. Per se autem nihil potest esse ex nihilo; quia si quid est ex nihilo per aliquid necesse ¹¹⁹ est ut id, per quod est, prius sit. Quoniam igitur hæc essentia prior seipsa non est, nullo modo est ex nihilo ¹²⁰ per se. At si dicitur per aliquam naturam aliam existisse ex nihilo, non est summa omnium, sed aliqua inferior ¹²¹; nec est per se hoc quod est, sed ¹²² per aliud. Item: Si per aliquid est ¹²³ ipsa ex nihilo; id, per quod est, magnum bonum fuit, cum causa boni fuit. At nullum bonum potest intelligi ante illud bonum, sine quo nihil est bonum: hoc autem bonum, sine quo nullum est ¹²⁴ bonum, satis liquet hanc esse summam naturam, de qua agitur. Quare res nulla vel intellectu ¹²⁵ præcessit, per quam ista ex nihilo esset. Denique si hæc ipsa natura est aliquid aut per nihil, aut ex nihilo, procul dubio aut ipsa non est per se et ex se quidquid est; aut dicitur ipsa nihil: quod utrumque superfluum est exponere quam falsum sit. Licet igitur summa substantia non sit per aliquid efficiens, aut ex aliqua materia, nec aliquibus adjuta sit causis, ut ad esse perduceretur ¹²⁶: nullatenus tamen est per nihil, aut ex nihilo; quia per seipsam, et ex seipsa est quidquid est. Quomodo ergo tandem esse intelligenda est per se et ex se; sic nec ipsa se fecit, nec ipsa sibi materia exstitit, et ipsa se quolibet modo, ut quod non erat esset, adjuvit ¹²⁷, nisi forte eo modo intelligendum videtur, quo dicitur ¹²⁸ quia lux lucet, vel lucens est per seipsam, et ex

VARIE LECTIONES.

¹⁰² Aut per esse ex *mss.* aut esse ex ¹⁰³ Videamus de *mss. Gem. Corb. Cist.* videatur de ¹⁰⁴ Quod enim dicitur *ms. S. Mich.* quod autem dicitur ¹⁰⁵ Vel instrumentum *mss.* velut per instrumentum *ms. Cist.* velut instrumentum ¹⁰⁷ Ex aliquo his tribus *mss.* aliquo ex his tribus ¹⁰⁸ Aliud illa materia *ms. Corb.* aliud illa materia ¹⁰⁹ Aut ex quibus *mss. Vict.* aut quibus ¹¹⁰ Aut si aliud est *mss.* aut si aliquid est ¹¹¹ Quod licet ex his *mss.* quæ licet ex iis ¹¹² Quoddam me *mss. Vict.* quiddam me ¹¹³ Negligenter *mss.* negligendo ¹¹⁴ Audita . . . accipere *mss.* ad audita . . . accedere ¹¹⁵ Erit aut si dicatur *mss.* erit, si dicatur ¹¹⁶ Aut si quomodo *mss.* at si quo modo ¹¹⁷ Aliud est per *mss.* aliquid est per ¹¹⁸ Per aliud est, est ex nihilo *ms. Corb.* per aliud est, est ex nihilo ¹¹⁹ Per aliquod necesse *mss.* per aliquid necesse ¹²⁰ Nullo modo ex nihilo *mss.* nullo modo est ex nihilo ¹²¹ Sed aliquo inferior *mss. Gem. Corb.* sed aliqua inferior ¹²² Hoc est, sed *mss.* hoc quod est sed ¹²³ Si per aliud est *mss.* si per aliquid est ¹²⁴ Sine quo nihil est *mss.* sine quo nullum est ¹²⁵ Nulla vel intellecta *mss. Vi. Thu.* nulla vel intellectu ¹²⁶ Ad esse produceretur *mss. Thu. Vict.* ad esse perduceretur ¹²⁷ Adjuvat *mss.* adjuvit ¹²⁸ *Co. 2. A.* Quod dicitur *mss.* quo dicitur

seipsa. Quemadmodum enim sese habent ad invicem lux, et lucere, et lucens; sic sunt ad se invicem¹²⁹ essentia, esse, et ens, hoc est existens, sive subsistens. Ergo summa essentia, et summe esse, et summe ens, id est summe existens, sive summe subsistens non dissimiliter sibi convenient, quam lux, et lucere, et lucens.

CAPUT VII [al., VI]¹³⁰.

Quomodo alia omnia sint per illam, et ex illa¹³¹.

CONSPECTUS CAPITIS. — Utrum cuncta sint per summam illam naturam, ut causam efficientem, vel ex illa, tanquam ex materia, sic inquiritur: Quatuor elementa sine suis formis, quas conspiciamus in rebus formatis, intelligi possunt. Hæc informis seu confusa eorum natura unde est? 1. Si ex aliqua materia est, vel est ex summa natura, vel ex seipsa, vel ex aliqua tertia essentia, quæ nulla est. Non ex se; tum quia hæc non per se sed per aliud est, tum quia cum nihil sit posterius seipso, nihil est materialiter ex seipso: non ex materia summa naturæ; alioquin ex ipsa aliquid minus ipsa fieret, et proinde ipsa mutaretur et corrumpetur: quod nefas est dicere. 2. Non est bonum, per quod mutatur vel corrumpitur summum bonum. At quidquid est, per summam essentiam est. Ergo si quid est ex summi boni materia, summam essentiam corrumpitur et mutatur summum bonum. Et ita summum bonum, nullatenus est bonum: quod est inconveniens. Ergo nulla minor natura est materialiter ex summa natura. Ergo elementorum essentia ex nulla materia est. Ergo summa essentia tantam rerum molem sola per seipsam produxit ex nihilo.

Restat nunc de rerum earum universitate, quæ per aliud sunt, discutere quomodo sint per summam substantiam, utrum quia ipsa fecit universa, aut quia materia fuit universorum. Non enim opus est querere utrum ideo sint¹³² universa per ipsam; quia alio faciente, aut alia materia existente, illa tantum quolibet modo, ut res omnes essent, adjuverit¹³³ cum repugnet his quæ jam supra patuerunt, si secundo loco et non principaliter sint per ipsam, quæcunque sunt. Primum itaque mihi querendum esse puto utrum universitas rerum, quæ per aliud sunt, sit ex aliqua materia. Non autem dubito omnem hanc¹³⁴ mundi molem, cum partibus suis, sicut videmus, formatam constare ex terra et aqua, et aere et igne: quæ, scilicet, quatuor¹³⁵ elementa, aliquo modo intelligi possunt¹³⁶ sine his formis quas conspiciamus in rebus formatis, ut eorum informis aut etiam confusa natura videatur esse materia omnium corporum suis formis discretorum; non inquam, hoc dubito; sed quæro, unde hæc ipsa¹³⁷,

A quam dixi, mundanæ molis materia sit. Nam si hujus materiæ est aliqua materia, illa verius¹³⁸ est corporeæ universitatis materia. Si igitur universitas rerum, seu visibillum, seu invisibillum est ex aliqua materia, profecto non solum non potest esse, sed nec dici potest esse ex alia¹³⁹ materia, quam ex summa natura, aut ex se ipsa, aut ex aliqua tertia¹⁴⁰ essentia; quæ utique nulla est. Quippe nihil omnino vel cogitari potest esse præter illud summum omnium, quod est per seipsum; et universitatem eorum quæ non per se, sed per idem summum sunt: quare quod nullo modo aliquid est, nullius rei materia est. Ex sua vero natura rerum universitas, quæ per se non est, esse non potest; quoniam si hoc esset, aliquo modo esset per se et per aliud, quam per id per quod sunt cuncta, et non esset solum id per quod cuncta sunt: quæ omnia sunt falsa¹⁴¹. Item, omne quod ex materia est, ex alio est¹⁴², et posterius est eo; quoniam igitur nihil est aliud a seipso, vel posterius seipso, consequitur ut nihil sit materialiter ex seipso. At si ex¹⁴³ summæ naturæ materia potest esse aliquid minus ipsa, summum bonum mutari et corrumpi potest: quod nefas est dicere. Quapropter, quoniam omne quod aliud est quam ipsa, minus est ipsa; impossibile est aliquid aliud hoc modo esse ex ipsa¹⁴⁴. Amplius: Dubium non est quia nullatenus est bonum, per quod mutatur vel corrumpitur summum bonum. Quod si quæ minor natura est ex summi boni materia, cum nihil sit undecunque¹⁴⁵ nisi per summam essentiam, mutatur et corrumpitur summum bonum¹⁴⁶ per ipsam: quare summa essentia, 7 quæ est ipsum summum bonum, nullatenus est bonum; quod est inconveniens. Nulla igitur minor natura materialiter est ex summa natura. Cum igitur eorum essentiam, quæ per aliud sunt, constet non esse velut ex materia, ex summa essentia, nec ex se, nec ex alio¹⁴⁷, manifestum est quia ex nulla materia est. Quare, quoniam quidquid est per summam essentiam est, nec per ipsam aliquid aliud esse potest nisi ea aut faciente aut materia existente, consequitur de necessitate, ut præter eam nihil sit, nisi ea faciente, et quoniam nihil aliud est vel fuit, nisi illa, et quæ facta sunt ab illa, nihil omnino facere potuit per aliud, vel instrumentum, vel adjumentum, quam per seipsam. At omne¹⁴⁸ quod fecit, sine dubio aut fecit ex aliquo, velut ex materia; aut ex nihilo. Quoniam igitur certissime patet quia essentia omnium, quæ

VARIE LECTIONES.

¹²⁹ Sunt ad invicem *ms.* *Vict.* sunt ad se invicem ¹³⁰ *Cap. 6 est 7 in mss. Gem. Corb. et Thu. In mg. Sancti Mich. distribuuntur capita ut in editis* ¹³¹ *Ms. Corb.* Quod ea quæ facta sunt de nihilo, non nihil erant antequam fierent, quantum ad rationem faciens. *Et est titulus capituli 8 in editis* ¹³² Utrum a Deo sint *ms.* utrum ideo sint ¹³³ *Essent. adjuvat ms.* essent, adjuverit ¹³⁴ Dubito hanc *ms.* dubito omnem hanc ¹³⁵ Quæ sunt quatuor *ms.* quæ, scilicet, quatuor ¹³⁶ Intelligi posse *ms.* intelligi possunt ¹³⁷ Unde hic ipsa *ms.* unde hæc ipsa ¹³⁸ Alia verius *ms.* illa verius ¹³⁹ Potest ex alia *ms. Gem. Corb. Vict. S. Mich.* potest esse ex alia ¹⁴⁰ Ex aliqua tertia *ms. Thu.* ex alia tertia ¹⁴¹ Quoniam per id per quod sunt cuncta: et non solum id per quod cuncta sunt, quæ sunt omnia falsa. *ms. Corb.* quam per id per quod sunt cuncta sunt; quæ omnia falsa sunt. *ms.* quam per id per quod sunt cuncta; et non esset solum id per quod cuncta sunt; quæ omnia falsa sunt. ¹⁴² Ex aliquo est *ms.* ex alio est ¹⁴³ Ac si ex *ms.* at si ex ¹⁴⁴ Esse majus ipsa. *ms.* esse ex ipsa ¹⁴⁵ Sit unumcunque *ms.* sit undecunque ¹⁴⁶ Summum per ipsum bonum *ms.* summum bonum per ipsam ¹⁴⁷ Nec alio *ms.* nec ex alio ¹⁴⁸ Ac omne *ms.* at unumc

præter summam essentiam sunt, ab eadem summa A
essentia facta est, et quia ex nulla materia ¹⁵⁹ est ;
procul dubio nihil apertius quam quia illa summa
essentia tamen rerum molem, tam numerosam mul-
titudinem, tam formose formatam, tam ordinate
variata, tam convenienter diversam, sola per se-
ipsam produxit ex nihilo.

CAPUT VIII [al., VII] ¹⁶⁰.

Quomodo intelligendum sit quod omnia fecit ex
nihilō ¹⁶¹.

CONSPECTUS CAPITIS. — Ipsum nihil non potest esse
causa alicujus quod est : et vox omnium est,
nihil de nihilo. Unde videtur quod quidquid sit,
fiat ex aliquo. Quod si verum est, corrumpunt omnia
quæ supra posita sunt de summa essentia, quæ
omnia fecit ex nihilo. Tribus quidem modis sub-
stantia dici potest facta ex nihilo : 1. ita ut penitus
non facta intelligatur : sic de tacente dicitur, de
nihilō loquitur. 2. Cum sic facta ex nihilo, quasi
ex aliquo significatur : et hæc significatio semper
est falsa. 3. Cum sic facta ex nihilo dicitur, ut facta
non ex aliquo intelligatur. Eo sensu cuncta,
præter summam essentiam, facta ex nihilo dicun-
tur : hoc est, quæ prius nihil erant, nunc sunt
aliquid : sicut quis dicitur dives fieri ex paupere,
sanus ex infirmitate. Et hic est sensus, qui pauper
vel æger erat, nunc est dives vel sanus.

Sed occurrit quædam dubitatio de nihilō ¹⁶². Nam
ex quocunque sit aliquid, id causa est ejus ¹⁶³ quod
ex se fit ¹⁶⁴, et omnis causa necesse est aliquid ad
essentiam effecti ¹⁶⁵ præbeat adjumentum. Quod sic
omnes tenent experimento, ut etiam nulli ¹⁶⁶ rapiatur
concedendo, et vix ulli ¹⁶⁷ subripiatur decipiendo.
Si ergo ¹⁶⁸ factum est ex nihilo aliquid, ipsum
nihil fuit causa ejus, quod ex ipso factum est. Sed
quomodo id quod nullum habebat esse, adjuvit ali-
quid ¹⁶⁹ ut perveniret ad esse? Si autem nullum
adjumentum de nihilō provenit ad aliquid, cui aut
qualiter persuadeatur quia ex nihilō aliquid efficiat-
ur? Præterea ¹⁷⁰, nihil aut significat aliquid, aut
non significat aliquid. Sed si nihil est aliquid, quæ-
cunque facta sunt ex nihilō, facta sunt est aliquo.
Si vero nihil non est aliquid : quoniam intelligi non
potest ut ex eo ¹⁷¹ quod penitus non est, fiat aliquid,
nihil fit ex nihilō; sicut vox omnium est quia nihil
de nihilō. Unde videtur consequi ut quidquid sit,
fiat ex aliquo : aut enim fit de aliquo, aut de nihilō.
Sive igitur nihil ¹⁷² sit aliquid, sive nihil non sit

aliquid; consequi videtur ut quidquid factum est,
factum sit ex aliquo. Quod si verum esse ponitur,
omnibus, quæ supra disposita sunt ¹⁷³, opponitur.
Unde quoniam quod erat nihil, aliquid erit; id quod
maxime aliquid erat, nihil erit ¹⁷⁴. Ex eo namque
quod quamdam substantiam maxime omnium exi-
stentem inveneram, ad hoc ut omnia alia sic facta
essent ab ea, ut nihil ¹⁷⁵ esset unde facta essent,
ratiocinando perveneram. Quare si illud unde facta
sunt, quod putabam esse nihil, est aliquid; quidquid
inventum æstimabam de summa essentia, est nihil.
Quid igitur intelligendum est de nihilō? nam nihil
quod videam posse objici, vel pene fatuum ¹⁷⁶, jam
statui in hac meditatione negligere. [al., Cap. 8.] ¹⁷⁷
Tribus itaque, ut puto, modis, quod ad præsentis
B impeditenti sufficit expeditum, exponi potest,
si qua substantia dicitur esse facta ex nihilō. Unus
quidem modus est, quo volumus intelligi penitus non
esse factum quod dicitur ex nihilō esse ¹⁷⁸ : cui si-
mile est, cum quærenti de tacente, unde loquatur,
respondetur de nihilō, id est, non loquitur. Secun-
dum quem modum de ipsa summa essentia, et de
eo, quod penitus nec fuit, nec est, quærenti unde
factum sit, recte responderi potest, de nihilō, id est,
nequaquam factum est : qui sensus de nullo eorum,
quæ facta sunt, intelligi potest. Alia significatio
est, quæ dici quidem potest, vera tamen esse non
potest ¹⁷⁹ : ut, si dicatur aliquid sic esse factum ¹⁸⁰ ex
nihilō, ut ex ipso nihilō ¹⁸¹, id est, ex eo quod peni-
tus non est, factum sit : quasi ipsum nihil sit ali-
quid existens ¹⁸², ex quo possit aliquid fieri : quod
quoniam semper falsum est; quoties esse ¹⁸³ ponitur,
impossibilis inconvenientia consequitur. Tertia inter-
pretatio, qua dicitur aliquid esse factum de nihilō,
est cum ¹⁸⁴ intelligimus esse quidem factum, sed
non esse aliquid, unde sit factum. Per similem si-
gnificationem ¹⁸⁵ dici videtur, cum homo contrista-
tus sine causa, dicitur contristatus de ¹⁸⁶ nihilō.
Secundum igitur ¹⁸⁷ hunc sensum si intelligatur,
quod supra conclusum est, quia præter summam
essentiam cuncta, quæ sunt ab eadem, ex nihilō
facta sunt, id est, non ex aliquo : sicut ipsa conclu-
sio præcedentia convenienter consequetur ¹⁸⁸, ita
ex eadem conclusione nihil inconveniens subsequen-

VARIE LECTIONES.

¹⁵⁹ Quia nulla materia *ms.* quia ex nulla materia ¹⁶⁰ *Cap. 7 est 8 in mss. Gem. Corb. et Thuan.* ¹⁶¹ *Mss. Corb.* Quod illa ratio sit, etc. ut in *tit. capitis 9 in editis.* ¹⁶² Quædam dubitatio de nihilō *ms.* quidam de nihilō ¹⁶³ Causa ejus *ms.* causa est ejus ¹⁶⁴ Quod ex se fit *ms.* quod ex se fit ¹⁶⁵ Aliquid ad essentiam effectus *ms.* aliquid ad essentiam effecti ¹⁶⁶ Ut etiam nulli *ms. S. Mich.* ut et nulli ¹⁶⁷ Ut vix ulli *ms.* et vix ulli *ms. Thuan.* et vix illi ¹⁶⁸ Si ergo *ms. Vict.* sed ergo ¹⁶⁹ Adjuvit aliud *ms.* adjuvit aliquid ¹⁷⁰ Propterea *ms.* præterea ¹⁷¹ Potest ut eo *ms.* potest ut ex eo ¹⁷² Si igitur nihil *ms.* sive igitur nihil ¹⁷³ Disputata sunt *ms. Corb.* dicta sunt *ms.* disposita sunt ¹⁷⁴ Maxime aliquid erat, nihil erit. *ms. Thu.* maxime erat, aliquid nihil erit. ¹⁷⁵ Alia ab ea facta essent : sic ut nihil *ms.* alia sic facta essent ab ea, ut nihil ¹⁷⁶ Posse objici sibi pene jam fatuum statui *ms.* objici posse vel pene fatuum jam statui ¹⁷⁷ In *ms. Gem. Corb. et Thu.* 30. *continuat caput præcedens.* ¹⁷⁸ Quod dicitur ex nihilō esse *ms.* quod factum dicitur ex nihilō ¹⁷⁹ Dici potest quidem vera, esse tamen non potest, *ms. Thu.* dici quidem potest, vera tamen esse non potest, ¹⁸⁰ Dicatur sic esse factum *ms.* dicatur aliquid sic esse factum ¹⁸¹ Ut ex ipso nihil *ms. Vict. Sag.* ut ex ipso nihil ¹⁸² Sit aliud existens *ms.* sit aliquid existens ¹⁸³ Quoties esse *ms.* quoties esse ¹⁸⁴ De nihilō, cum *ms.* de nihilō est, cum *ms. Corb.* de nihilō est quod ¹⁸⁵ Per similem significationem *ms. Thu.* per similem enim significationem ¹⁸⁶ Contristatus de *ms. Thu.* contristari de ¹⁸⁷ Secundum igitur *ms. Thu.* Secundum enim ¹⁸⁸ Convenienter sequetur *ms.* convenienter consequetur.

tur; quamvis non inconvenienter et sine omni re- A
pugnancia, ea quæ facta sunt a creatrice ¹⁷⁸ substan-
tia dici possint esse ex nihilo ¹⁸⁰ facta; eo modo quo
dici solet dives factus ex paupere, et recepisse quid
sanitatem ex ægitudine: id est, qui prius pauper
erat, nunc est dives, quod antea non erat; et qui
prius habebat ægitudinem, nunc habet sanitatem
quam antea non habebat. Hoc igitur modo non in-
convenienter intelligi potest, si dicatur creatrix es-
sentia universa fecisse de nihilo, sive quod universa
per illam facta sint ¹⁸¹ de nihilo: id est, quæ prius
nihil erant nunc sunt aliquid. Hac ipsa quippe voce
qua dicitur, quia illa fecit, sive, quia ista ¹⁸² facta
sunt; intelligitur quia cum illa fecit, aliquid fecit ¹⁸³;
et cum ista facta sunt, non nisi aliquid facta sunt ¹⁸⁴.
Sic enim ¹⁸⁵ aspicientes aliquem de valde humili B
fortuna, multis opibus, honoribusve ¹⁸⁶ ab aliquo
exaltatum, dicimus: Ecce ille fecit istum de nihilo,
aut factus est ille ab isto de nihilo: id est, ipse qui
prius quasi nihilum reputabatur ¹⁸⁷, nunc illo faciente
vere aliquid æstimatur.

CAPUT IX (50).

*Quod ea quæ facta sunt ¹⁸⁸ ex nihilo, nonnihil erant
antequam fierent, quantum ad rationem facientis.*

CONSPECTUS CAPITIS. — Nihil rationabiliter ab aliquo
fit, nisi in ipso præcedat rei faciendæ forma.
Erat igitur in ratione summa naturæ quid, aut
qualia, aut quomodo futura essent universa,
priusquam fierent. Ergo antequam essent, non
erant nihil; nec ex nihilo sunt, quando sunt,
quantum ad rationem facientis.

Verum videor mihi videre quiddam quod non ne- C
gligenter ¹⁸⁹ discernere cogit, secundum quid ea quæ
facta sunt, antequam fierent, dici possint ¹⁹⁰ fuisse
nihil. Nullo namque pacto fieri potest aliquid rati-
onabiliter ¹⁹¹ ab aliquo, nisi in facientis ratione
præcedat aliquod rei faciendæ quasi exemplum,
sive (ut aptius ¹⁹² dicitur) forma, vel similitudo, aut
regula. Patet itaque quoniam priusquam fierent
universa, erat in ratione ¹⁹³ summæ naturæ, quid
aut qualia aut quomodo futura essent: quare cum
ea quæ facta sunt, clarum sit nihil fuisse antequam
fierent, quantum ad hoc, quia non erant quod nunc
sunt, nec erat ex quo fierent; non tamen nihil
erant, quantum ad rationem facientis, per quam et
secundum quam fierent.

VARIE LECTIONES.

¹⁷⁸ Facta a creatrice *mss.* facta sunt a creatrice ¹⁸⁰ Possunt ex nihilo *mss.* possint esse ex nihilo
facta ¹⁸¹ Per illa facta sunt *mss.* *Vict. Sag.* per illam facta sint ¹⁸² Sive quod ista *mss.* sive quia ista
¹⁸³ Aliqua fecit *mss.* aliquid fecit ¹⁸⁴ Nisi aliqua facta sunt *mss.* nisi aliquid facta sunt ¹⁸⁵ Sic enim
mss. *Vict. 15.* sic autem ¹⁸⁶ Honoribusque *mss.* *Vict. Sag.* honoribusve ¹⁸⁷ Reputabatur *mss.* *Vict. Sag.*
deputabatur ¹⁸⁸ Verum videor *mss.* *Gem. Corb. Thu. Vict. Sag.* ab his verbis inchoant caput 9, quod in
mss. Corb. nullum præfert titulum: *mss. vero alia hunc præmittunt.* Quod ea quæ facta sunt, etc. quæ sunt
titulus capituli 8. in excusis. ¹⁸⁹ Quoddam quod negligenter *mss.* quiddam quod negligenter ¹⁹⁰ Dici
possunt *mss.* dici possint ¹⁹¹ Aliud rationabiliter *mss.* aliquid rationabiliter ¹⁹² Sive ut aptius *mss.* sive
aptius ¹⁹³ Erant in ratione *mss.* *Vict. Sag. Gem. Corb.* erat in ratione ¹⁹⁴ Cap. 9 in *mss.* caput 10. ¹⁹⁵ *Mss.*
Corb. Quod tamen, etc. ut in titulo capituli 10. in excusis. *Mss. alia* Quod illa ratio sit, etc. ut in titulo capi-
tuli 9. in editis. ¹⁹⁶ Quod factum est. *mss.* quod facturus est. ¹⁹⁷ Mentem autem *mss.* mentis autem ¹⁹⁸
Rationis conceptionem et locutionem *mss.* omittunt conceptionem, ¹⁹⁹ Conspiciuntur *mss.* *Vict. 3.* concl-
piciuntur ²⁰⁰ Sensibiliter cogitando *mss.* insensibiliter cogitando ²⁰¹ Nec sensibiliter his *mss.* nec sensibili-
liter nec insensibiliter his ²⁰² Cum ejus *mss.* ut cum eju

NOTÆ.

(50) Alias est pars capituli 8.

CAPUT X [al., IX] ¹⁹⁵.

*Quod illa ratio ¹⁹⁶ sit quædam rerum locutio, sicut
faber dicit prius apud se quod ¹⁹⁷ facturus est.*

CONSPECTUS CAPITIS. — Forma rerum in mente di-
vina est earum quadam in ipsa ratione locutio.
Sic faber opus, quod facturus est, intra se dicit.
Rem unam autem tripliciter loqui possumus:
1. Sensibiliter, sensibilibus signis utendo; 2. in-
sensibiliter, hæc signa insensibiliter intra nos
cogitando; 3. nec sensibiliter nec insensibiliter,
non signa sed res ipsas mente dicendo. His tribus
locutionis generibus singula verba conveniunt.
Tertia locutionis verba sunt naturalia, et proinde
eadem apud omnes. Hæc ubi sunt, nullum aliud
verbum est necessarium ad rem cognoscendam:
et ubi hæc esse non possunt, omne aliud verbum
est inutile ad rem demonstrandam. Verba natu-
ralia sunt veriora, quia rebus sunt magis similia.
Unde verbum naturale est maxime proprium et
principale rei verbum. Hæc ergo locutio fuit, qua
summa essentia dixit omnia, antequam essent, ut
per illam fierent.

Illa autem forma rerum, quæ in ejus ratione res
creandas præcedebat, quid aliud est quam rerum
quædam in ipsa ratione locutio; veluti cum faber
facturus aliquod suæ artis opus, prius illud intra se
dicit mentis conceptione? Mentis autem ¹⁹⁷ sive rati-
onalis locutionem ¹⁹⁸ hic intelligo, non cum vocæ
rerum significativæ cogitantur; sed cum res ipsæ,
vel futuræ, vel jam existentes acie cogitationis in
mente conspiciuntur ¹⁹⁹. Frequenti namque usu co-
gnoscitur quia rem unam tripliciter loqui possumus.
Aut enim res loquimur signis sensibilibus, id est,
quæ sensibus corporeis sentiri possunt, sensibiliter
utendo; aut eadem signa, quæ foris sensibilia sunt,
intra nos insensibiliter cogitando ²⁰⁰; aut nec sensi-
biliter, nec insensibiliter his ²⁰¹ signis utendo, sed
res ipsas, vel corporum imaginatione, vel rationis
intellectu, pro rerum ipsarum diversitate, intus in
nostra mente dicendo. Aliter namque hominem
dico, cum eum hoc nomine, quod est, homo, signi-
fico; aliter cum idem nomen tacens cogito; aliter
cum eum ipsum hominem mens, aut per corporis
imaginem, aut per rationem intuetur; per corporis
quidem imaginem, ut cum ejus ²⁰² sensibilem figu-
ram imaginatur: per rationem vero, ut cum uni-
versalem ejus essentiam, quæ est, animal rationale
mortale, cogitat. Hæc vero tres loquendi varietates
singulæ verbis sui generis constant; sed illius,

quam tertiam et ultimam posui, locutionis verba, cum de rebus non ignoratis²⁰³ sunt, naturalia sunt, et apud omnes gentes sunt eadem. Et quoniam omnia alia verba propter hæc sunt inventa; ubi ista sunt, nullum aliud verbum est necessarium ad rem cognoscendam; et ubi ista esse non possunt, nullum aliud est utile ad rem ostendendam. Possunt etiam non absurde dici tanto veriora, quanto magis rebus, quarum sunt verba, similia sunt, et eas expressius significant²⁰⁴, exceptis namque rebus illis, quibus ipsis utimur pro nominibus suis ad easdem significandas, ut sunt quædam voces, velut **A** vocalis: exceptis, inquam, his, nullum aliud verbum sic videtur rei²⁰⁵ simile, cuius est verbum, aut sic eam exprimit, quomodo illa similitudo quæ in acie mentis rem ipsam cogitantis exprimitur²⁰⁶. Illud igitur jure dicendum est maxime proprium et principale rei verbum. Quapropter si nulla de qualibet re locutio tantum propinquat rei, quantum illa quæ hujusmodi verbis constat; nec aliquid aliud tam simile rei vel futuræ²⁰⁷, vel jam existenti in ratione alicujus potest esse: non immerito videri potest apud summam²⁰⁸ substantiam, talem rerum locutionem et fuisse, antequam essent, ut per eam fierent; et esse, cum facta sunt, ut per eam sciantur.

CAPUT XI [al., X]²⁰⁹.

Quod²¹⁰ tamen multa sit in hac similitudine fabri dissimilitudo.

CONSPECTUS CAPITIS.— Summi artificis et fabri dissimilitudo est: 1. in eo quod summus artifex formam non aliunde compingat; 2. in eo quod summus artifex nullam exigat materiam ex qua præconceptum opus perficiat; 3. in eo quod creatricis substantiæ opera non sunt aliquid nisi quod sunt per illam: quæ vero a fabro fiunt, penitus non essent nisi essent aliquid quod non sunt per ipsum.

Sed quamvis summam substantiam constet prius in se quasi dixisse cunctam creaturam, quam eam secundum eandem, et per eandem suam intimam locutionem conderet; quemadmodum faber prius mente concipit, quod postea secundum mentis conceptionem opere perficit. Multam tamen in hac similitudine intueor dissimilitudinem. Illa namque nihil omnino aliunde assumpsit, unde vel eorum quæ factura erat²¹¹, formam in se ipsa compingeret, vel ea ipsa, id quod sunt²¹², perficeret; faber **D** vero penitus nec mente potest aliquid corporeum

A concipere imaginando, nisi id quod aut totum simul, aut per partes, ex aliquibus rebus aliquo modo jam didicit; nec opus mente conceptum perficere, si desit aut materia, aut aliquid²¹³, sine quo²¹⁴ opus præcogitatum fieri non possit: quanquam enim homo tale aliquod animal possit cogitando vel pingendo, quale nusquam sit, confingere; nequaquam tamen hoc facere valet, nisi componendo in eo partes, quas²¹⁵ ex rebus alias cognitis²¹⁶ in memoriam attraxit. Quare in hoc differunt ab invicem illæ in creatrice substantia, et in fabro suorum operum faciendorum intimæ locutiones, quod illa nec assumpta, nec adjuta aliunde, sed prima, et sola causa sufficere potuit²¹⁷ suo artífici²¹⁸ ad suum opus perficiendum; ista vero nec prima, nec sola, nec **D** sufficiens est ad suum incipiendum. Quapropter ea quæ per illam creata sunt, omnia non sunt quod non sunt per illam²¹⁹. Quæ vero per istam fiunt²²⁰, penitus non essent, nisi essent aliquid²²¹ quod non sunt per ipsam²²².

CAPUT XII [al., XI]²²³.

Quod hæc summæ essentiæ locutio sit summæ essentia²²⁴.

CONSPECTUS CAPITIS.— Summa substantia per semetipsam omnia fecit. Per naturalem autem et intimam locutionem omnia fecit. Ergo naturalis hæc locutio est ipsa summa substantia.

Sed cum pariter ratione docente sit certum quia quidquid summa substantia fecit, non fecit per aliud²²⁵ quam per semetipsam; et quidquid fecit, per suam intimam²²⁶ locutionem fecit, sive singula **C** singulis verbis, sive potius uno verbo simul omnia dicendo; quid magis necessarium videri potest, quam hanc summæ essentiæ locutionem non esse aliud quam summam essentiam? Non igitur negligeret prætereundam hujus locutionis considerationem puto: sed priusquam de illa possit tractari, diligenter ejusdem summæ substantiæ proprietates²²⁷ aliquas studiose investigandas existimo.

CAPUT XIII [al., XII]²²⁸.

Quod sicut omnia per summam essentiam facta sunt, ita vigeant per ipsam²²⁹.

CONSPECTUS CAPITIS.— Sicut omnia quæ sunt, per unum aliquid sunt, quod solum est per seipsum; ita omnia per unum aliquid vigent, quod solum viget per seipsum. Ergo sicut nihil factum est nisi per creatricem essentiam, ita nihil viget nisi per eandem servatricem præsentiam.

Constat ergo per summam naturam esse factum,

VARIÆ LECTIONES.

²⁰³ Non ignoratur, *mss.* non ignoratis sunt, ²⁰⁴ Expressius signant *ms.* expressius significant ²⁰⁵ Sic dicitur rei *ms.* videtur rei ²⁰⁶ Cogitantis exprimit *mss.* *Vict. Sag.* cogitantis exprimitur ²⁰⁷ Rei futuræ *mss.* rei vel futuræ ²⁰⁸ Ipsam summam *ms.* omitt. ipsam ²⁰⁹ *Cap. 10 in mss. caput 11.* ²¹⁰ Quod hæc summæ, etc. *ut in titulo capituli 11. in excusis. Ms. alia eundem habent titulum, ac edita.* ²¹¹ Facienda erant *mss.* factura erat *ms. Corb.* quæ futura erant, ²¹² Id quod sunt *mss. Vict. Sag.* hoc quod sunt ²¹³ Materia aut aliud *mss. Thu.* materia, aut instrumentum, aut aliquid ²¹⁴ Aliud, sine quo *mss.* aliquid, sine quo ²¹⁵ partes quas *mss. Thu.* partes alias, quas ²¹⁶ Rebus aliis cognitis *mss.* rebus alias cognitis ²¹⁷ Sola eam sufficere potuit suo *ms.* sola causa sufficere potuit suo ²¹⁸ Sui artífici *ms. Vict. 13.* summo artífici ²¹⁹ Quod non sit per illam *mss.* quod non sunt per illam ²²⁰ Per ipsam fiunt *mss.* per istam fiunt ²²¹ Nisi esset aliquid *mss.* nisi essent aliquid ²²² Quod non sit per ipsam *mss.* quod non sunt per ipsam ²²³ *Cap. 11 est cap. 12. in mss.* ²²⁴ *Ms. Corb.* Quod sicut omnia per summam, etc. est titulus capituli 12. ²²⁵ Substantia fecit, per aliud *mss.* substantia fecit, non fecit per aliud ²²⁶ Per intimam *mss.* per suam intimam ²²⁷ Proprietates *mss. Vict. Sag.* per proprietates ²²⁸ *Cap. 12 est caput 13 in mss.* ²²⁹ *Mss. Corb.* Quod illa sit, etc. *ut in titulo capituli 13. in editis.*

quidquid non est idem illi. Dubium autem nonnisi a rationali menti esse potest, quod cuncta, quæ facta sunt, eodem ipso sustinente vigent et perseverant esse quandiu sunt, quo faciente de nihilo habent esse quod sunt. Simili namque per omnia ratione, qua collectum est omnia, quæ sunt, esse per unum aliquid, unde ipsum solum est per seipsum, et alia per aliud; simili, inquam, ratione potest probari quia quæcunque vigent per unum aliquid vigeant²²⁰: unde illud solum viget per seipsum, et alia per aliud. Quod quoniam aliter esse non potest, nisi ut ea, quæ sunt facta, per aliud vigeant, et id a quo facta sunt, vigeat per seipsum, necesse est ut sicut nihil factum est nisi per creatricem præsentem essentiam, ita nihil vigeat, nisi per ejusdem servatricem præsentiam²²¹.

9 CAPUT XIV [al., XIII]²²².

Quod²²³ illa sit in omnibus, et per omnia et omnia²²⁴ sint ex illa, et per illam, et in illa.

CONSPECTUS CAPITIS. — Ex quo consequitur ut ibi ipsa non est, nihil sit. Ubique igitur, et per omnia, et in omnibus est. Cum enim creatum nullatenus valeat exire creantis et foventis immensitatem, creans vero et fovens excedere possit omne quod creatum est, liquet quod summa essentia ipsa est quæ cuncta alia portat, superat, claudit et penetrat; et ipsa in omnibus est et per omnia; et ipsa, et per ipsam, et in ipsa sunt omnia.

Quod si ita²²⁵ est, imo quia ex necessitate sic est, consequitur ut ubi ipsa non est, nihil sit. Ubique igitur est, et per omnia, et in omnibus. At quoniam²²⁶ absurdum est, ut, scilicet, quemadmodum C nullatenus aliquid creatum potest exire creantis et foventis immensitatem; sic creans et fovens nequaquam valeat aliquo²²⁷ modo excedere factorum universitatem; liquet quoniam²²⁸ ipsa est quæ cuncta alia portat et superat, claudit²²⁹ et penetrat. Si igitur hæc illis, quæ superius sunt inventa, jungantur, eadem est quæ in omnibus est, et per omnia, et ex qua, et per quam, et in qua.

CAPUT XV [al., XIV]²³⁰.

²³¹ Quid possit²³² aut non possit de illa dici substantialiter.

CONSPECTUS CAPITIS. — Nullum in creatis relativum est substantiale illi de quo relative dicitur. Ergo quod de summa natura relative dicitur, v. g. quod major sit omnibus, non significat ejus essentiam. Ipsa enim per se et non per aliud aut ad aliud est quidquid est. Præter relativa quidquid est, aut ipsum melius est quam non ipsum;

in aliquo melius est quam ipsum. Ipsum non ipsum intelligitur, ut verum non verum, corpus non corpus, et alia hujusmodi. Ipsum, ut sapiens, est simpliciter melius quam non ipsum, seu non sapiens. Non ipsum, ut, non aurum, est in aliquo melius quam ipsum, sive aurum. Summum non est omnino et simpliciter melius quam non summum; quia relativum est. Non summum non est in aliquo melius quam summum. Neutrum designat summæ naturæ essentiam. Summa natura est qui. quid omnino melius est quam non ipsum: ipsa enim sola est qua nihil melius, et quæ omnibus est melior. Ergo ipsa non est corpus, nec aliquid corporeum; nam est aliquid corpore melius, scilicet mens rationalis. Ergo ipsa est vivens, sapiens, potens, vera, justa, beata, æterna, et quidquid absolute melius est quam non ipsum.

Jam non immerito valde moveor quam studiose B possum inquirere quid omnium, quæ de aliquo dici possunt, huic tam admirabili naturæ queat convenire substantialiter. Quanquam enim mirer si possit in nominibus vel verbis, quæ aptamus rebus factis de nihilo, reperiri²³³ quod digne dicatur de creatrice universorum substantia; tentandum tamen est ad quid hanc indagationem ratio perducet²³⁴. Itaque de relativis quidem nulli dubium quia nullum eorum substantiale est illi, de quo relative dicitur. Quare si quid de summa natura dicitur relative, non est ejus significativum substantiæ²³⁵. Unde hoc ipsum quod summa²³⁶ omnium²³⁷ sive major omnibus quæ ab illa facta sunt, vel aliud aliquid similiter²³⁸ relative dici potest, manifestum est quoniam non ejus naturalem designat essentiam. Si enim nulla earum rerum unquam esset, quarum relatione summa et major dicitur; ipsa nec summa, nec major intelligeretur: nec tamen idcirco minus bona esset, aut essentialis suæ magnitudinis in aliquo detrimentum pateretur. Quod ex eo manifeste cognoscitur, quoniam ipsa quidquid boni vel magni est, non est per aliud quam per seipsam. Si igitur summa natura sic potest intelligi²³⁹ non summa, ut tamen nequaquam sit major aut minor, quam cum intelligitur summa omnium: [al. omit. m. e. q. s.] manifestum est quoniam summum²⁴⁰ non simpliciter significat illam essentiam²⁴¹, quæ omnino major et melior est, quam quidquid non est quod ipsa²⁴² est. Quod autem ratio docet de summo, non dissimiliter invenitur in similiter relativis. Illis itaque, quæ relative dicuntur, omissis, quia nullum eorum simpliciter demonstrat alicujus essentiam, ad alia discutienda se convertat intentio. Et quidem si quis singula dili-

VARIE LECTIONES.

²²⁰ Aliquid vigent *mss. Vict. Sag.* aliquid vigeant ²²¹ Potentiam *mss. præsentiam* ²²² *Cap. 13 est caput 14 in manuscript.* ²²³ *Ms. Corb.* Quid possit aut non, etc. ut in titulo capitis 14. in editis. ²²⁴ In omnibus, et omnia *mss.* in omnibus, et per omnia, et omnia *mss. Thuan.* quod sit in omnibus, etc. ut in editis. ²²⁵ Quod sit ita *mss.* Quod si ita ²²⁶ Ac quoniam *mss. Thu. Corb. Gem. S. Mich.* At quoniam ²²⁷ Valeant aliquo *mss.* valeat aliquo ²²⁸ Liqueat quomodo *mss.* Liqueat quoniam ²²⁹ Et claudit *mss. Vict. omitt.* et ²³⁰ *Cap. 14 est caput 15 in mss.* ²³¹ *Mss. Corb.* Quod idem sit illi, etc. ut in tit. capitis 15. ²³² Quod possit *mss. Vict. Sag. S. Mich. Thu.* quid possit ²³³ Reperire, quod *mss. reperiri*, quod ²³⁴ Perducat *mss. Thu. S. Mich.* perducet ²³⁵ Ejus significativum substantiale *mss.* ejus significativum substantiæ ²³⁶ Quæ summa *mss. exceptis Thuan.* quod summa ²³⁷ Est omnium *mss. exceptis Thua. omit.* est ²³⁸ Aliquid aliud quod similiter *mss. exceptis Thuan.* aliud aliquid similiter *ms. S. Mich.* aliquid aliud similiter ²³⁹ Sit, potest intelligi *mss.* sic potest intelligi ²⁴⁰ Manifestum est quoniam summum *ms. Thuan.* 30. hæc omittit. ²⁴¹ Significat illam summam essentiam *ms. Corb.* significat summam essentiam *mss.* significat illam essentiam ²⁴² Quod ipsa. Quod *mss. Thu.* quod ipsa est. Quod

genter intueatur, quidquid est præter relativa, aut tale est, ut ipsum omnino melius sit, quam non ipsum; aut tale, ut non ipsum in aliquo melius sit, quam ipsum. Ipsum autem et non ipsum, non aliud hic intelligo, quam verum non verum, corpus non corpus, et his similia. Melius quidem est omnino aliquid quam non ipsum: ut, sapiens quam non ipsum sapiens, id est, melius est sapiens quam non sapiens²⁵³. Quamvis enim justus non sapiens melior videatur, quam non justus sapiens, non tamen melius simpliciter est, non sapiens quam sapiens: omne enim non sapiens, simpliciter inquantum non sapiens, est minus quam sapiens; quia omne non sapiens melius esset, si esset sapiens. Similiter omnino melius est verum quam non ipsum, id est, quam non verum; et justum quam non justum; et vivit quam non vivit. Melius autem est in aliquo non ipsum quam ipsum, ut non aurum quam aurum. Nam melius est homini esse non aurum quam aurum; quamvis forsitan melius esset alicui aurum esse quam non aurum²⁵⁴ esse, ut plumbo. Cum enim utrumque, scilicet, homo et plumbum sit non aurum, tanto melius aliquid est homo quam aurum, quanto inferioris naturæ esset, si esset aurum: et plumbum tanto vilius est quanto pretiosius esset, si aurum esset. Patet autem ex eo quod summa natura sic intelligi potest non summa, ut nec summum omnino melius sit quam non summum; nec non summum alicui melius quam summum: multa relativa esse, quæ nequaquam hac contineantur divisione. Utrum autem aliqua contineantur, inquirere supersedeo, cum ad propositum²⁵⁵ sufficiat quod de illis notum est, nullum, scilicet, eorum simplicem summæ naturæ substantiam designare. Cum igitur quidquid aliud est, si singula dispiciantur, aut ipsum sit melius²⁵⁶ quam non ipsum, aut non ipsum in aliquo sit melius quam ipsum; sicut nefas est putare quod substantia summæ naturæ²⁵⁷ sit aliquid, quo melius sit aliquo modo non ipsum; sic necesse est ut sit quidquid omnino melius est quam non ipsum. Illa enim sola est, qua penitus nihil est melius; et quæ melior est omnibus, quæ non sunt quod est ipsa. Non est igitur corpus, vel aliquid eorum quæ corporei sensus discernunt. Quippe his omnibus melius est aliquid quod non est quod ipsa sunt. Mens enim rationalis, quæ nullo corporeo sensu quid, vel qualis, vel quanta sit percipitur; quanto minor esset, si esset aliquid²⁵⁸ eorum quæ corporeis sensibus sub-

acent, tanto major est, quam²⁵⁹ quodlibet eorum. Penitus enim ipsa summa essentia tacenda est esse aliquid eorum, quibus est aliquid, quod non est quod ipsa sunt, superius: et est omnino, sicut ratio²⁶⁰ docet, dicenda quodlibet eorum, quibus est omne, quod non est quod ipsa sunt, inferius. Quare necesse est eam esse viventem, sapientem, potentem et omnipotentem, veram, justam, beatam, æternam, et quidquid similiter²⁶¹ absolute melius quam non ipsum. Quid ergo quæretur amplius quid summa illa sit natura, si manifestum est quid omnium sit, aut quid omnium non sit²⁶²?

CAPUT XVI [al., XV]²⁶³.

²⁶⁴ Quod idem sit illi esse justam, quod²⁶⁵ est esse justitiam; et eodem modo de his quæ similiter de illa dici possunt; et quod nihil horum monstret qualis illa, vel quanta sit, sed quid sit.

CONSPECTUS CAPITIS. — Summa natura non per aliud sed per se est quidquid est; ipsa autem est justa, et quidem per justitiam. Ergo ipsa summa natura est ipsa sua justitia; et cum per justitiam justa dicitur, per se justa intelligitur. Deinde si quæretur quid sit summa natura, quid verius responderetur quam justitia? Ergo de summa natura non proprie dicitur quod habet justitiam, sed quod existit justitia: et cum dicitur existens justitia, non dicitur qualis sed quid est. Ergo cum dicitur justa, non dicitur qualis sit, sed quid ipsa sit: et idem est ac si diceretur, ipsa est justitia. Sic intellige et de cæteris quæ de Deo similiter dicuntur. Porro quodlibet bonum summa natura sit, summe illud est. Illa igitur est summa essentia, summa vita, summa ratio, summa justitia, etc., quod non est aliud quam summe ens, summe vivens, summe rationale, summe justum, etc.

IO Sed fortasse cum dicitur justa, vel magna, vel aliquid similitum²⁶⁶, non ostenditur quid sit, sed potius²⁶⁷ qualis, vel quanta sit. Per qualitatem quippe, vel quantitatem, quodlibet horum²⁶⁸ dicitur. Omne namque quod justum est, per justitiam justum est; et alia hujusmodi²⁶⁹ similiter. Quare ipsa summa natura non est justa, nisi per justitiam. Videtur igitur participatione qualitatis, justitiæ scilicet, justa dici summe bona substantia: quod si ita est, per aliud est justa, non per se. At hoc contrarium est veritati perfectæ; quia bona, vel magna, vel subsistens, quod est omnino, per se est, non per aliud. Si igitur non est justa, nisi per justitiam, nec justa esse potest²⁷⁰ nisi per se: quid magis conspicuum, quid magis necessarium, quam quod eadem natura, est ipsa justitia: et cum dicitur esse justa per justitiam²⁷¹, idem est quo.

VARIÆ LECTIONES.

²⁵³ Quam non sapiens *ms.* quam non ipsum sapiens ²⁵⁴ Quam non aurum esse *ms.* *Vict. omitt.* esse ²⁵⁵ Et ad propositum *ms.* cum ad propositum ²⁵⁶ Aut si melius *ms.* *Thu.* aut ipsum sit melius *ms.* *Vict. Gem. Corb. Sag.* aut sit melius ²⁵⁷ Humanæ naturæ *ms.* summæ naturæ ²⁵⁸ Si esset aliud *ms.* si esset aliquid ²⁵⁹ Major est quam *ms.* *Corb. Vict.* 13. melior esset quam ²⁶⁰ Sic ratio *ms.* sicut ratio ²⁶¹ Quicquid simpliciter *ms.* quicquid similiter ²⁶² Et quod non sit *ms.* aut quid non sit *editio Got.* aut omnium non sit ²⁶³ *Cap.* 15 in *ms.* est *caput* 16. quid ²⁶⁴ *Ms. Corb.* Quod ita sit, etc. ut in titulo *capitis* 16. in *editis.* ²⁶⁵ Illi justa quod *ms.* illi esse justam quod ²⁶⁶ Vel aliud similitum *ms.* vel aliquid similitum ²⁶⁷ Vel potius *ms.* sed potius ²⁶⁸ Quodlibet rerum *ms.* *S. Mich.* quodlibet horum ²⁶⁹ Alia hujus *ms.* alia hujusmodi ²⁷⁰ Nec summa potest esse *ms.* nec justa esse potest ²⁷¹ Cum justa per se dicitur esse, non aliud intelligitur quam per justitiam *ms. Corb.* Et cum dicitur justa esse per justitiam, idem est quod per se dicitur esse, non intelligitur quam per justitiam *ms. Vict. Sag. Gem.* Et cum dicitur esse justa per justitiam, idem est quod per se; et cum justa per se dicitur esse, non aliud intelligitur quam per justitiam *ms. Thuan. S. Mich.* Et cum justa per se dicitur esse, non aliud intelligitur, quam per justitiam.

per se; et cum justa per se dicitur esse, non aliud A intelligitur quam per justitiam. Quapropter, si quæ- ratur quid sit ipsa summa natura de qua agitur; quid verius respondetur quam justitia? Videndum igitur quomodo intelligendum sit quando illa natura, quæ est ipsa justitia ²⁷², dicitur justa. Quoniam enim homo non potest esse justitia, justitiam autem habere potest; non intelligitur justus homo existens justitia, sed habens justitiam. Quoniam igitur de summa natura non proprie dicitur ²⁷³ quia habet justitiam, sed existit justitia: cum dicitur justa, proprie ²⁷⁴ intelligitur existens justitia, non autem habens justitiam. Quare si, cum dicitur existens justitia, non dicitur qualis est sed quid est; consequitur ut, cum dicitur justa, non dicatur qualis sit, sed quid sit. Deinde, quoniam de illa suprema essentia idem est dicere quid est justa, et quia est existens justitia: et cum dicitur, est existens ²⁷⁵ justitia, non est aliud quam est justitia: nihil differt in illa, sive dicatur, est justitia, sive est justa ²⁷⁶. Quapropter cum quæritur de illa quid est, non minus congrue respondetur justa, quam justitia: quod vero in exemplo justitiæ ratum esse conspicitur, hoc de omnibus, quæ similiter de ipsa summa natura dicuntur, intellectus sentire per rationem constringitur. Quidquid igitur eorum de illa dicatur, non qualis, vel quanta; sed magis quid sit monstratur. Sed palam est quia quodlibet bonum summa natura sit, summe illud est. Illa igitur est summa essentia, summa vita, summa ratio, summa salus, summa justitia, summa sapientia, summa veritas, summa C bonitas, summa magnitudo, summa pulchritudo, summa immortalitas, summa incorruptibilitas, summa immutabilitas, summa beatitudo, summa æternitas, summa potestas, summa unitas; quod non est aliud quam summe ens, summe vivens: et alia similiter ²⁷⁷.

CAPUT XVII [al., XVI] ²⁷⁸.

Quod ita sit ²⁷⁹ simplex, ut omnia, quæ de ejus essentia dici possunt, unum idemque sint in illa; et nihil de ea dici possit substantialiter, nisi in eo quod quid est.

CONSPECTUS CAPITIS. — Omne compositum indiget his ex quibus componitur, illis debet quod est, et per illa est quidquid est; quod autem illa sunt, per illud non sunt: et proinde summum non est. Hæc autem de summa natura dicere nefas est. Ergo illa non est composita. Et cum ipsa tot bona sit, vita, ratio, bonitas, justitia, etc., quæ de Deo

dicuntur, necesse sit ut hæc omnia bona non plura sed unum sint. Ergo unum illorum est idem quod omnia, sive simul, sive singula. Et cum summa natura una consideratione sit quidquid est, quia essentialiter est hoc totum quod ipsa est: nihil de illa dicitur in eo quod qualis vel quanta; sed in eo quod quid sit.

Quid ergo, si illa summa natura tot bona est, eritne composita tam pluribus ²⁸⁰ bonis; an potius non sunt plura bona, sed unum bonum tam pluribus nominibus significatum? Omne enim compositum, ut subsistat, indiget his ex quibus componitur; et illis debet quidem quod ²⁸¹ est, quia quidquid est, per illa est; et illa quod sunt, per illud non sunt: et idcirco penitus summum non est. Si igitur natura ²⁸² illa composita est ex pluribus bonis, hæc omnia, quæ omni composito insunt, in illam incidere necesse est: quod nefas falsitatis aperta ratione ²⁸³ destruit et obruit tota, quæ supra patuit, necessitas veritatis. Cum igitur illa natura nullo modo composita sit et tamen omnimodo tot illa bona sit, necesse est ut ²⁸⁴ illa omnia non plura, sed unum sint. Idem igitur est quodlibet unum illorum, quod omnia, sive simul ²⁸⁵, sive singula; ut cum dicitur justitia, vel essentia, idem significat ²⁸⁶, quod alia, vel omnia simul, vel singula. Quemadmodum itaque unum est, quidquid essentialiter de summa substantia dicitur; ita ipsa uno modo una consideratione est, quidquid est essentialiter. Cum enim aliquis homo dicitur et corpus ²⁸⁷, et rationalis, et homo; non uno modo vel consideratione hæc tria dicitur. Secundum aliud est enim corpus, et secundum aliud rationalis ²⁸⁸, et singulum horum non est totum id ²⁸⁹ quod est homo. Illa vero summa essentia nullo modo sic est aliquid, ut illud idem secundum alium modum, aut secundum aliam considerationem non sit; quia quidquid aliquo modo essentialiter est, hoc est totum quod ipsa est. Nihil igitur ²⁹⁰ quod de ejus essentia vere dicitur, in eo quod qualis, vel quanta; sed in eo quod quid sit, accipitur. Quidquid enim est, vel quale, vel quantum, est etiam aliud ²⁹¹ in eo quod quid est, unde non simplex ²⁹², sed compositum est.

CAPUT XVIII [al., XVII] ²⁹³.

Quod sit sine principio, et sine fine ²⁹⁴.

CONSPECTUS CAPITIS. — Si summa substantia principium habet, aut ex se, aut ex alio, aut ex nihilo habet. Non ex alio, aut ex nihilo habet: cum pro-

VARIÆ LECTIONES.

²⁷² Quæ est justitia *ms.* quæ est ipsa justitia ²⁷³ Non proprie dicitur justa *ms.* *Vict. Sag. Thu. omitt.* justa ²⁷⁴ Cum dicitur justa, proprie *ms.* *Thuan.* cum dicitur justitia, proprie ²⁷⁵ Cum dicitur est existens *ms.* *Thuan.* cum dicitur existens ²⁷⁶ Est justitia, sive est justa *ms.* *Vict. Sag.* est justa; sive est justitia ²⁷⁷ Alia simpliciter *ms.* alia similiter ²⁷⁸ *Cap. 16 in ms. est caput 17, 279 Ms. Corb.* Quod sit sine, etc. ut in titulo capitis 18. in excusis. ²⁸⁰ Tot pluribus *ms.* tam pluribus ²⁸¹ Debet quidem quod *ms.* *Thu. omitt.* quidem ²⁸² Si igitur summa *ms.* *Gem. Vict. Sag. omittunt* summa ²⁸³ Apta ratione *ms.* *Vict. Sag. S. Mich.* aperta ratione ²⁸⁴ Necesse ut *ms.* necesse est ut ²⁸⁵ Omnia sunt simul *ms.* omnia, sive simul ²⁸⁶ Unum significat *ms.* idem significat ²⁸⁷ Dicatur corpus *ms.* dicitur et corpus ²⁸⁸ Aliud rationale *ms.* aliud rationalis ²⁸⁹ Totum id *ms.* totum hoc ²⁹⁰ Nihil dicitur *ms.* nihil igitur ²⁹¹ Est et aliud *ms.* *Vict. Sag.* Est etiam aliud ²⁹² Non simpliciter, sed *ms.* non simplex, sed ²⁹³ *Cap. 17 in ms. est caput 18. 294 Ms. Corb.* Quomodo nihil fuit, etc. ut in titulo capitis 18 in editis.

batum sit eam non esse ex alio, aut ex nihilo. A Non etiam ex se vel per se initium habet : sic enim est ex se vel per se, ut non alia sit essentia quæ est per se et ex se, et alia per quam et ex qua est : alioquin jam non esset per se, sed per aliud. Summa igitur natura non incæpit per se vel ex se. Sed nec finem habebit. Si enim finem habitura est : 1. Non est summe vita, seu immortalis et incorruptibilis; 2. aut volens aut nolens deficiet : non volens, quia non est simplex bonum cujus voluntate perit summum bonum; si vero nolens, non est summe potens; 3. non esset æterna; 4. veritas principium vel finem habere nequit cogitari. Nunquam enim non verum fuit quia futurum erat aliquid; et nunquam non verum erit quia præteritum est aliquid.

Ex quo igitur hæc tam simplex natura creatrix et vigor omnium fuit, vel usquequo futura est? An potius nec ex quo, nec usquequo est; sed sine principio et sine fine ²⁹⁵ est? Si enim principium habet, aut ex se vel per se hoc habet; aut ex alio vel per aliud; aut ex nihilo vel per nihil ²⁹⁶. Sed constat per veritatem jam perspectam quia nullo modo ex alio, vel ex nihilo, vel per aliud, vel per nihil est. Nullo igitur modo per aliud, vel ex alio, aut per nihil, vel ex nihilo initium sortita est. Ex seipsa vero, vel per se initium habere non potest, quanquam ex seipsa, et per seipsam sit. Sic enim est ex se et per se ²⁹⁷, ut nullo modo sit alia essentia, quæ est per se et ex se, et alia per quam et ex qua est. Quidquid autem ex aliquo vel per aliquid incipit esse, non est omnino idem illi ex quo, vel per quod incipit esse. Summa igitur natura non incæpit per se, vel ex se. Quoniam igitur nec per se, nec ex se, nec per aliud, nec ex alio, nec per nihil, nec ex nihilo habet principium, nullo modo habet principium. Sed neque finem habebit. Si enim finem habitura est, non est summe immortalis et summe incorruptibilis; sed constat quia est summe immortalis et incorruptibilis : non habebit igitur finem. Amplius : Si finem habitura est, aut volens, aut nolens deficiet. Sed pro certo non est simplex bonum, cujus voluntate perit summum bonum : at ipsa est verum et simplex bonum; quare sua sponte non deficiet ipsa, quam certum est esse summum bonum. Si vero nolens ²⁹⁸ peritura est, non est summe potens, nec omnipotens; sed rationis necessitas asseruit eam summe potentem esse et omnipotentem. Non ergo nolens deficiet. Quare si nec volens, neque nolens [at. omit.] summa natura finem habebit, nullo ²⁹⁹ modo **I** finem habebit. Amplius : Si illa summa natura finem habet ³⁰⁰, vel principium, non est vera æter-

nitatis : quod esse supra inexpugnabiliter inventum ³⁰¹ est. Deinde cogitet, qui potest, quando incæpit, aut quando non fuit hoc verum; scilicet, quia futurum erat aliquid : aut quando desinet, et non erit hoc verum; scilicet, quia præteritum erit aliquid. Quod si neutrum horum cogitari potest, et utrumque hoc verum sine veritate esse non potest; impossibile est vel cogitare quod veritas principium vel finem habeat. Denique si veritas habuit principium, vel habebit finem; antequam ipsa inciperet, verum erat tunc quia ³⁰² non erat veritas; et postquam finita erit quia ³⁰³ non erit. Atqui ³⁰⁴ verum non potest esse sine veritate : erat igitur veritas, antequam esset veritas; et erit veritas, postquam finita erit veritas; quod inconvenientissimum est. Sive igitur dicatur veritas habere, sive intelligatur non habere principium vel finem, nullo claudi potest veritas principio vel fine : quare idem sequitur de summa natura, quia ipsa summa veritas est.

CAPUT XIX ³⁰⁵.

Quomodo nihil fuit ante, aut erit post illam.

CONSPECTUS CAPITIS. — Duplex est sensus hujus pronuntiationis : Nihil fuit ante summam essentiam. 1. Est, priusquam summa essentia esset, fuit, cum erat nihil; 2. Est, ante summam essentiam non fuit aliquid. Primo sensu falsa est; secundo sensu est vera. Duplex sensus pariter est cum dicitur : Post summam essentiam nihil est futurum.

Sed ecce iterum insurgit nihil, et quæcunque hactenus ratio veritate ³⁰⁶ et necessitate concorditer attestantibus, disseruit, asserit caset nihil. Si enim ea, quæ supra digesta sunt, necessariæ veritatis munimine firmata sunt, non fuit ³⁰⁷ aliquid ante summam essentiam, nec erit aliquid post ³⁰⁸ eam : quare nihil fuit ante eam, et nihil erit post eam. Nam aut aliquid ³⁰⁹, aut nihil necesse est præcessisse, vel subsequiturum esse. Qui autem dicit quia nihil fuit ante ipsam, et nihil erit post ipsam, id pronuntiare videtur. Quia fuit ante ipsam, quando nihil erat; et erit post ipsam, quando nihil erit. Quando ergo nihil erat, illa non erat; et quando nihil erit, illa non erit. Quomodo ergo non incæpit ex nihilo, aut quomodo non deveniet ³¹⁰ ad nihilum : si illa nondum erat, cum jam erat nihil ³¹¹; [at. omit.] et eadem jam non erit, cum adhuc erit nihil? D Quid ergo ³¹² molita est tanta moles argumentorum, si tam facile demolitur nihilum molimina eorum? Si namque ³¹³ constituitur ut summum esse nihilo et præcedenti succedat, et subsequenti decedat ³¹⁴.

VARIÆ LECTIONES.

²⁹⁵ Sine fine? Si *mss.* sine fine est? Si ²⁹⁶ Vel pro nihilo. Sed *mss.* vel per nihil. Sed ²⁹⁷ Est ex se per se *mss.* est ex se et per se ²⁹⁸ Si vero nolens *ms. S. Mich.* Si igitur nolens ²⁹⁹ Nolens summa natura finem habebit, nullo *mss. Cist.* nolens; nullo ³⁰⁰ Finem habebit, vel *mss. Vict. Sag. S. Mich.* finem habet, vel ³⁰¹ Quod est supra inventum *mss.* quod esse supra inventum est ³⁰² Verum erat tunc quia *ms. Cist.* verum erat quia tunc ³⁰³ Verum erit : quia *mss.* verum erit tunc quia ³⁰⁴ At quia *mss.* atqui ³⁰⁵ *Cap. 18 in mss. est caput 19.* ³⁰⁶ Ratio in veritate *mss. Vict. Gem. Sag. S. Mich. Corb.* ratio veritate ³⁰⁷ Aliud ante . . . aliud post *mss.* aliquid ante . . . aliquid post ³⁰⁸ Nam aliud *mss.* nam aut aliquid ³⁰⁹ Non deveniet ad *mss. Thu.* non deveniet ad ³¹⁰ Erat nihil : Quid ergo *mss. Edit. Venet. exceptis mss. Thu.* erat nihil, et eadem jam non erit, cum adhuc erit nihil. Quid igitur *Edit. Gotica* erat nihil : et eadem jam non erit : tamen adhuc erit nihil. Quid ergo ³¹¹ Si namque *mss. Thu.* sic namque ³¹² Dicebat *mss.* decedat

quidquid supra statuit verum, necesse destituitur A
²¹² per inane nihilum. An potius repugnandum est
 nihilo, ne tot structuræ necessariæ rationis a nihilo
 expugnentur; et summum bonum, quod lucerna
 veritatis quæsitum et inventum est, amittatur pro
 nihilo. Potius igitur asseratur, si fieri potest, quia
 nihil non fuit ante summam essentiam, nec erit
 post illam; quam, cum locus datur ante vel post
 illam nihilum, per nihilum reducat ad nihilum illud
 esse, quod per seipsum conduxit id quod erat nihil,
 esse ²¹³. Duplicem namque una pronuntiatio gerit
 sententiam, cum dicitur quia nihil fuit ante sum-
 mam essentiam. Unus enim est ejus sensus, quia,
 priusquam summa essentia esset, fuit, cum erat
 nihil. Alter vero ejus est intellectus, quia ante sum-
 mam essentiam non fuit aliquid ²¹⁴, veluti si dicam, B
 nihil docuit me volare: aut hoc sic ²¹⁵ exponam,
 quia ipsum nihil, quod significat non ²¹⁷ aliquid,
 docuit me volare; et erit falsum: aut quia non me
 docuit aliquid volare ²¹⁸, quod est verum. Prior ita-
 que sensus est, quem sequitur supra tractata in-
 convenientia, et omnimoda ratione pro falso repel-
 litur. Alter vero est, qui superioribus perfecta cohæret
²¹⁹ convenientia et tota illorum contextione
 verus esse compellitur. Quare cum dicitur quia ni-
 hil ²²⁰ fuit ante illam, secundum posteriorem intel-
 lectum accipiendum est; nec sic est exponendum,
 ut intelligatur aliquando fuisse, quando illa non
 erat, et nihil erat; sed ita ut intelligatur quia ante
 illam non fuit aliquid. Eadem ratio est duplicis
 intellectus si nihil dicatur post illam esse futurum.
 Si ergo hæc interpretatio, quæ facta est de nihilo,
 diligenter discernitur, verissime nec aliquid nec
 nihil summam essentiam aut præcessisse aut subse-
 cuturum esse, et nihil fuisse ante vel post illam esse
 secuturum ²²¹ concluditur, et tamen nulla jam con-
 sistorum soliditas nihili inanitate conculitur.

CAPUT XX [al. XIX] ²²².

Quod illa sit in omni loco et tempore.

CONSPECTUS CAPITIS. — Creatrix essentia ubique et
 semper est, 1. quia nunquam incepit aut desinet
 esse; 2. quia summa natura aut ubique et sem-
 per est, aut tantum alicubi et aliquando, aut nus-
 quam et nunquam. At repugnat, 1. ut quod ver-
 rissime et summe est, id nusquam et nunquam sit;
 2. ut ullum bonum vel aliquid sit sine ipsa

creatrice essentia, sine qua nusquam vel nun-
 quam est aliquid. Denique quia nec determinate
 est alicubi et aliquando; ubi enim ipsa non est,
 ibi nulla est essentia: nec determinate per se in
 uno loco et tempore; in cæteris vero per suam
 potentiam; nam potentia ejus est ipsius essentia.
 Ergo ubique et semper est.

Quanquam autem supra conclusum sit, quia crea-
 trix hæc natura ubique, et in omnibus, et per om-
 nia sit: et ex eo, quia nec incepit, nec desinet
 esse ²²³ consequatur quia semper fuit, et est ²²⁴, et
 erit, sentio tamen quiddam ²²⁵ contradictionis sub-
 murmurare ²²⁶; quod me cogit diligentius, ubi et
 quando illa sit, indagare. Itaque summa essentia,
 aut ubique et semper est, aut tantum alicubi et ali-
 quando, aut nusquam et nunquam: quod dico, aut
 in omni loco et tempore ²²⁷; aut determinate ²²⁸ in
 aliquo, vel in nullo. Sed quid videtur repugnantius,
 quam ut quod verissime et summe est, id nusquam
 et nunquam sit ²²⁹. Falsum est igitur nusquam vel
 nunquam illam esse ²³⁰. Deinde, quoniam nullum
²³¹ bonum, nec penitus aliquid est sine ea: si ipsa
 nusquam vel nunquam est, nusquam vel nunquam
 aliquid bonum est, et nusquam vel nunquam omnino
 aliquid est. Quod quam falsum ²³² sit, nec dicere
 opus est: falsum igitur est et illud, quod illa nusquam
 aut nunquam ²³³ sit. Aut est ergo determinate ali-
 cubi et aliquando; aut ubique et semper. At si de-
 terminate ²³⁴ est in aliquo loco vel tempore; ibi et
 tunc tantum, ubi et quando ipsa est, potest aliquid
 C esse. Ubi vero et quando ipsa non est, ibi et tunc
 penitus nulla est essentia, quia sine ea nihil est:
 unde consequetur ²³⁵ ut sit aliquis locus et aliquod
 tempus, ubi et quando omnino nihil est. Quod
 quoniam est falsum; ipse namque locus et tempus
 ipsum aliquid est; non potest esse summa natura
 alicubi, vel aliquando determinate ²³⁶. Quod si dicitur
 quod determinate ipsa ²³⁷ per se alicubi et ali-
 quando est; sed per potentiam suam est ubicunque,
 vel quocumque aliquid est; non est verum:
 quoniam enim potentiam ejus nihil aliud quam ip-
 sam esse manifestum est; nullo modo potentia ejus
 sine ipsa est. Cum ergo non sit alicubi vel aliquando
 D determinate, necesse est ut sit ubique et semper,
 id est in omni loco et tempore.

VARIE LECTIONES.

²¹² Necessitate destituitur *ms.* necesse destituitur ²¹³ Nihil ad esse *ms. Vict.* 13. ad nihil esse
ms. et Fdit. Gothica nihil ad esse *ms. Cister.* nihil esse, ad esse ²¹⁴ Non fuit aliud *ms.* non
 fuit aliquid ²¹⁵ Hoc autem sic *ms. S. Mich.* hoc aut sic ²¹⁷ Quod signat non *ms.* quid significat non
²¹⁸ Non me docuit volare *ms. Vict. Sag. S. Mich.* non me docuit aliquid volare ²¹⁹ Perfecta cohæret
ms. Thu. perspecta cohæret ²²⁰ Qui cum dicitur: nihil *ms. exc. Thu.* quare cum dicitur quia
 nihil *Ed. Got. et Venet.* quia cum dicitur: nihil ²²¹ Illam esse secuturum *ms. Thu.* illam esse subse-
 cuturum ²²² *Cap. 19 in ms. est caput 20* ²²³ Nec desinet esse *ms. et Ed. Goth.* nec desinet esse ²²⁴ Semi-
 per fuit, est *ms. Vict. Gem. Corb. Sag. et edit. Goth.* semper fuit, et est ²²⁵ Tamen quidam *ms. et edit.*
Got. tamen quiddam ²²⁶ Contradictionis submurmurare *ms. S. Mich.* submurmurationis ²²⁷ Loco vel
 tempore *ms. Thu.* loco et tempore ²²⁸ Aut determinate *ms.* aut determinate ²²⁹ Id nusquam et nun-
 quam esse *ms. except. Thu.* id nusquam et nunquam sit ²³⁰ Igitur nusquam et nunquam esse *ms. Gem.*
Vict. Sag. Cister. et ed. Goth. igitur nusquam vel nunquam illam esse. ²³¹ Quomodo nullum *ms. Vict.*
Gem. Sag. quoniam nullum ²³² Quanquam falsum *ms. et ed. Goth.* Quod quam falsum ²³³ Illa nusquam
 et nunquam *ms. et ed. Goth.* illa nusquam aut nunquam ²³⁴ At si determinate *ms. Thu.* Aut si determi-
 nate ²³⁵ Unde consequitur *ms. Vict. Sag. et ed. Goth.* unde consequetur ²³⁶ Alicubi et aliquando deter-
 minate *ms. et ed. Goth.* alicubi vel aliquando determinate ²³⁷ Quod determinare ipsa *ms. Vict. Thu.*
Gem. Sag. quia determinate ipsa

CAPUT XXI [al. XX] ²²⁸.

Quod in nullo sit loco aut tempore.

CONSPECTUS CAPITIS. — A summa natura valde alienum est habere compositionem partium vel divisionem. Ergo ipsa non ita est tota in omnibus locis et temporibus, ut per partes sit in singulis. Utrum sit tota simul in singulis locis et temporibus sic inquiritur : Si tota est simul in singulis locis, per singula loca sunt singulae totae. Nam quod totum est in aliquo loco, nihil est ejus extra istum locum ; sed de quo nihil est extra istum locum, nihil ejus est simul in alio loco. Ergo unum totum non potest esse simul in diversis locis totum. Ergo per singula loca, singula sunt tota. Ergo si summa natura est tota simul in singulis locis, quot singula loca esse possunt, tot singulae sunt naturae summæ. Ergo ipsa non est tota simul in omnibus locis. Sic nec ipsa est tota simul in omnibus temporibus ; cum ipsa tempora non simul sint : nec est tota simul distincte in singulis temporibus ; alioquin ejus æternitas, quæ est ipsa ejus essentia, haberet partes, præsens, præteritum ac futurum. Ergo nullo modo est in omni loco vel tempore. Sed quoniam aliquid sine ea nec usquam nec unquam est, necesse est illam esse ubique et semper.

12 Quod si ita est, aut tota est in omni loco vel tempore, aut tantum quælibet pars ejus, ut altera pars sit extra omnem locum et tempus. Si vero partim est, et partim non in omni loco vel tempore, partes habet : quod falsum est. Non igitur partim est ubique et semper. Tota autem quomodo est ubique et semper? [al. omit. T. a. q. e. u. e. s.] ²²⁹ Aut enim sic est intelligendum, ut tota simul sit ²³⁰ in omnibus locis vel temporibus, et per partes in singulis ; aut sic, ut tota sit etiam ²³¹ in singulis. Verum si per partes est in singulis, non effugit partium compositionem et divisionem : quod valde alienum a summa natura inventum est. Quapropter non est ita tota in omnibus locis et temporibus, ut per partes sit in singulis. Restat altera pars discutienda, scilicet, qualiter summa natura sit tota in omnibus, et singulis locis et temporibus ²³². Hoc nimirum esse non potest, nisi aut simul, aut diversis temporibus. Sed quoniam ratio loci, aut ratio temporis, quas hactenus simul progressas eisdem vestigiis una potuit indagare prosecutio ²³³, hic ab invicem ²³⁴ digredientes ²³⁵ disputationem videntur diversis quasi fugere anfractibus, singillatim suis investigentur discussionibus. Primum ergo videatur si summa ²³⁶ natura tota possit esse in singulis locis, aut simul aut per diversa tempora. Deinde idipsum in temporibus inquiratur. Si igitur tota est simul in

A singulis locis, per singula loca sunt singulae totae. Sicut enim locus a loco distinguitur ut singula loca sint, ita id quod totum est in uno loco, ab eo quod eodem tempore totum est in alio loco distinguitur, ut singula tota sint. Nam quod totum est in aliquo loco, nihil ejus est quod non sit in ipso loco. At de quo nihil est quod non sit in aliquo loco, nihil est de eo quod sit eodem tempore extra eundem locum. Quod igitur totum est in aliquo loco, nihil est ejus quod eodem tempore sit extra ipsum locum. Sed de quo nihil est extra quemlibet locum, nihil ejus est eodem tempore in alio loco. Quare quod totum est in quolibet loco, nihil ejus est simul in alio ²³⁷ loco. Quod igitur totum ²³⁸ est in aliquo loco, quomodo totum quoque simul est ²³⁹ in alio loco, si nihil de eo potest esse in alio loco? Quoniam igitur unum totum non potest esse simul in diversis locis totum, consequitur ut per singula loca, singula sint tota, si in singulis locis simul aliquid est totum. Quapropter si summa natura tota est uno tempore in singulis omnibus locis, quot singula loca esse possunt, tot singulae sunt naturae summæ, quod irrationabile est opinari. Non est igitur tota uno tempore in singulis locis. At vero si diversis ²⁴⁰ temporibus tota est in singulis locis, quando est in uno loco, nullam bonum et nulla essentia est interim in aliis locis, quia sine ea prorsus aliquid non existit. Quod absurdum esse vel ipsa loca probant, quæ nonnihil, sed aliquid sunt. Non est itaque summa natura tota in singulis locis, diversis temporibus. Quod si nec eodem tempore, nec diversis temporibus ²⁴¹ tota est in singulis locis, liquet quia nullo modo est tota in singulis omnibus locis. Nunc igitur est ²⁴² indagandum si eadem summa natura sit tota in singulis temporibus, aut simul, aut distincte per singula tempora. (51) ²⁴³ Sed quomodo est aliquid totum simul in singulis temporibus, si ipsa tempora simul non sunt? Si vero separatim et distincte tota est in singulis temporibus, quemadmodum aliquis homo totus est heri, et hodie, et cras ; proprie dicitur quia fuit, et est, et erit. Ergo ejus ætas, quæ nihil aliud est quam ejus æternitas, non est tota simul ; sed est partibus extensa per temporum partes. At ejus æternitas nihil aliud est, quam ipsa. Summa igitur essentia ²⁴⁴ erit divisa per partes, secundum temporum distinctiones. Si enim ejus ætas per temporum cursus producitur, habet cum ipsis temporibus præsens, præteritum et futurum. Quid autem aliud est eius ætas, vel exi-

VARIÆ LECTIONES.

²²⁸ Cap. 20 est in mss. caput 21 ²²⁹ Tota autem quomodo est ubique et semper. *Ed. Goth. hæc omittit* ²³⁰ Ut tota simul sit *mss. Vict. Sag. Gem.* ut tota semel sit ²³¹ Aut sit ut tota etiam *mss.* aut sic ut tota sit etiam ²³² Locis vel temporibus *mss. Vict. Sag.* locis et temporibus ²³³ Persecutio *mss. Gem. Vict. Sag. Thu. Cister.* prosecutio ²³⁴ Hic ab invicem *Ed. Goth.* hæc ab invicem. ²³⁵ Digredientes *mss.* digredientes ²³⁶ Si in summa *mss.* si summa ²³⁷ Nihil est simul in alio *mss.* nihil ejus est simul in alio ²³⁸ Quod igitur totum *ms. Gem.* Id igitur totum ²³⁹ Quomodo totum simul est *mss. Vict. Sag. S. Mich. Cister.* quomodo totum quoque est simul ²⁴⁰ At vero in diversis *mss. et Ed. Goth.* at vero si diversis ²⁴¹ Nec in diversis *mss. Vict. Sag. Cister.* nec diversis ²⁴² Nunc igitur est *mss. Vict. 13. Thu. Cister.* nunc est ²⁴³ Cap. 21 est in *mss. caput 22* ²⁴⁴ Quam ipsa essentia summa *mss.* quam ipsa summa

NOTÆ.

(51) Alias hic incipit cap. 21.

stendi diuturnitas, quam ejus æternitas? Ergo cum A
ejus æternitas nihil aliud sit quam ejus essentia,
sicut supra digesta ratio indubitabiliter probat : si
ejus æternitas habet præteritum, præsens et futu-
rum, consequenter quoque ejus essentia habet præ-
teritum, præsens, et futurum. At quod præteritum
est, non est præsens vel futurum; et quod præ-
sens est, non est præteritum, nec futurum ³⁵⁵; et
quod futurum est, non est præteritum, vel præsens
³⁵⁶. Quomodo ergo stabit quod supra rationabili et
perspicua necessitate claruit, scilicet, quia illa sum-
ma natura nullo ³⁵⁷ modo composita, sed summe
simplex et summe incommutabilis, si aliud ³⁵⁸ et
aliud est in diversis temporibus, et per tempora dis-
tributa habet partes; aut potius, si illa vera sunt; B
imo quia liquido ³⁵⁹ vera sunt, quomodo hæc possi-
bilia sunt? Nullo igitur modo creatrix essentia, aut
ætas, aut æternitas ejus recipit præteritum vel futu-
rum. Præsens enim quomodo non habet, si vere est?
sed fuit, significat præteritum; et erit, futurum.
Nunquam igitur illa fuit, vel erit; quare non est
distincte ³⁶⁰, sicut nec simul tota in diversis singu-
lis temporibus. Si igitur, sicut discussum ³⁶¹ est,
nec sic est tota in omnibus locis vel temporibus, ut
semel sit tota in omnibus, et per partes in singulis;
nec sic, ut tota sit in singulis, manifestum est quia
non est ullo modo in omni loco vel tempore tota. Et
quoniam similiter pervisum est ³⁶² quia nec sic est
in omni loco vel tempore, ut pars sit in omni, et
pars sit extra omnem locum vel tempus, impossi-
bile est ut sit ubique et semper. Nullatenus enim
potest intelligi esse ubique et semper, nisi aut tota,
aut pars. Quod si nequaquam est ubique et semper,
aut erit determinate in aliquo loco vel tempore,
aut in nullo; determinate autem eam in aliquo non
posse esse, jam discussum est. In nullo igitur vel
tempore, id est, nusquam et nunquam est ³⁶³. Non
enim potest esse, nisi aut in omni, aut in aliquo.
Sed rursus cum constet inexpugnabiliter non solum
quia est per se, et sine principio, et sine fine; sed
quia aliquid sine ea nec usquam nec nunquam est,
necesse illam esse ³⁶⁴ ubique et semper.

CAPUT XXII [al. XXIII] ³⁶⁵.

³⁶⁵ Quomodo sit in omni, et in nullo loco et tem-
pore ³⁶⁶.

CONSPECTUS CAPITIS. — Hæc tam contraria secun-
dum prolationem, et necessaria secundum pro-
bationem, inter se conveniunt : siquidem unum
totum non posse simul esse in diversis locis vel
temporibus, verum est duntaxat de iis quæ sic

VARIE LECTIONES.

³⁵⁵ Non erit præteritum nec futurum *ms.* non est futurum nec præteritum *ms. S. Mich.* non est
præteritum nec futurum ³⁵⁶ Non est præteritum vel præsens *ms. Thu.* non est præteritum nec præsens
³⁵⁷ Claruit, quia summa illa natura scilicet nullo *ms. Gem. Vict. Sag. Cister.* claruit, scilicet quia summa
illa natura nullo ³⁵⁸ Sin aliud *ms. et ed. Goth.* si aliud ³⁵⁹ Liquido *ms. Vi. Sag.* liquida ³⁶⁰ Non est
distincta *ms.* non est distincte ³⁶¹ Sic igitur discussum *ms. ed. Goth.* si igitur, sicut discussum ³⁶² Præ-
visum est *ms. Thu. et ed. Goth.* pervisum est ³⁶³ Nusquam et nunquam est *ms. Thu.* nusquam vel nun-
quam est ³⁶⁴ Necesse illam esse *ms. Vi. Gem. Sag.* necesse est illam esse ³⁶⁵ Cap. 22 est in *ms. aliquibus*
Cap. 23. sub hoc titulo : Quomodo melius intelligi possit esse ubique quam in omni loco *ms. Gem* Quo-
modo sit in omni et in nullo loco et tempore ³⁶⁶ In *ms. Vict. Thu. Gem. Cister. Vict. Sag. continuatur*
cap. 21 loco *ms. S. Mich. Thu.* loco et tempore ³⁶⁷ Locis vel temporibus *ms. Vict. Gem. Sag. Cist.*

sunt in loco et tempore, ut loci spatium vel tem-
poris diuturnitatem non excedant. Illius enim
duntaxat rei est locus, cujus quantitatem locus cir-
cumscribit ac continet : et illius solum rei est
aliquod tempus, cujus diuturnitatem metiendo
terminat. At summa natura nullis terminis clau-
ditur; sed ejus potentia, quæ est ipsius essentia,
omnia sub se concludit. Ergo ipsam nulla loci vel
temporis cohibitio includit, et cum nullam localis
vel temporalis distensionis magnitudinem vel par-
vitatem sicut nec partem, suscipiat; nullo loco
aut tempore circumscribitur. At tamen necessitas
exigit summam essentiam totam nulli loco vel
tempore deesse : et nulla lex loci aut temporis
prohibet eam omni loco et tempore simul totam
adesse. Ipsa igitur tota simul omnibus et singulis
locis et temporibus præsens est. Ideo enim in loco
vel tempore esse dicitur, non quia continetur;
sed quia præsens est. Aptius tamen hæc diceretur
esse cum loco et tempore, quam in loco et tem-
pore; quia esse in loco vel tempore, proprie intel-
ligitur contineri. Itaque in omni loco et tempore
summa natura est, quia nulli abest; et in nullo
loco vel tempore est, quia nulla clauditur, nec
loci aut temporis legibus subjicitur.

Quomodo ergo convenient hæc tam necessaria
secundum prolationem, et tam necessaria secundum
probationem? Fortasse quodam modo est summa
natura in loco vel tempore, quo non prohibetur sic
esse simul tota in singulis locis vel temporibus ³⁶⁷,
ut tamen non sint plures totæ, sed una sola tota; nec
ejus ætas, quæ non est nisi vera æternitas, non sit
distributa in præteritum, præsens et futurum. Non
enim videntur hac lege loci ac temporis cogi, nisi ea
quæ sic sunt in loco vel tempore, ut loci spatium vel
C temporis diuturnitatem non excedant. Quare, sicut
de his quæ hujusmodi sunt, unum idemque totum si-
mul non posse esse totum in diversis locis vel tem-
poribus ³⁶⁷ omni veritate asseritur; ita in his quæ hu-
jusmodi non sunt, id ipsum nulla necessitate concludi-
tur. Jure namque dicitur, quod tantum ejus rei sit
aliquis **13** locus, cujus quantitatem locus circumscri-
bendo continet, et continendo circumscribit, et quod
ejus rei solum sit aliquod tempus, cujus diuturnita-
tem tempus metiendo aliquo modo terminat, et ter-
minando metitur. Quapropter cujus amplitudini,
aut diuturnitati, nulla meta vel a loco vel a tem-
pore opponitur; ulli nullum esse locum vel tem-
pus vere proponitur. Quoniam namque nec locus
illi facit, quod locus; nec tempus, quod tempus :
D non irrationabiliter dicitur quia nullus locus est
ejus locus, et nullum tempus est ejus tempus. Quod
vero nullum locum aut tempus habere conspicitur,
id profecto nullatenus loci aut temporis legem sub-
ire convincitur. Nulla igitur lex loci aut temporis

naturam ullam ³⁶⁹ aliquo modo cogit, quam nullus A locus aut tempus ³⁶⁹ aliqua continentia claudit. Quænam autem rationalis ³⁷⁰ consideratio omnimoda ratione non concludat ³⁷¹, ut creatricem summamque omnium substantiam, quam necesse est alienam esse et liberam a natura et jure omnium, quæ ipsa fecit de nihilo, nulla loci ³⁷² cohibitio vel temporis includat, cum potius ejus potentia, quæ non est ³⁷³ aliud quam ejus essentia, cuncta a se facta sub se continendo concludat. Quomodo quoque non est impudentis imprudentiæ dicere ³⁷⁴ quod summæ veritatis aut locus circumscribat quantitatem, aut tempus metiatur diurnitatem: quæ nullam penitus localis vel temporalis distensionis ³⁷⁵ magnitudinem suspicit vel parvitatem? Quoniam itaque loci hæc est vel temporis conditio ³⁷⁶, ut tantummodo quidquid eorum in eis clauditur, nec partium fugiat rationem, vel qualem suscipit locus ejus secundum quantitatem, vel qualem patitur tempus ejus secundum diurnitatem; nec ullo modo possit totum a diversis locis vel temporibus simul contineri: quidquid vero loci vel temporis continentia nequaquam coercetur, nulla locorum vel temporum lege ad partium multipliciter cogatur; aut præsens esse totum simul pluribus locis aut temporibus prohibeatur; quoniam, inquam, hæc est conditio loci aut temporis, procul dubio summa substantia, quæ nulla loci vel temporis continentia cingitur, nulla eorum lege constringitur. Quare quoniam summam essentiam totam et inevitabilis necessitas exigit nulli loco vel tempori deesse, et nulla ratio loci aut temporis prohibet omni loco vel tempori simul totam adesse, necesse est eam simul totam omnibus et singulis locis et temporibus præsentem esse. Non enim, quia huic loco vel tempori præsens est, idcirco prohibetur illi vel illi loco, aut tempori simul et similiter præsens esse; nec quoniam fuit, aut est, aut erit, ideo æternitatis ejus aliquid ³⁷⁷ evanuit a præsentem tempore cum præterito ³⁷⁸, quod jam non est; aut transit cum præsentem, quod vix est; aut venturum est cum futuro, quod nondum est. Nullatenus namque cogitur vel prohibetur lege ³⁷⁹ locorum vel temporum, alicubi aut aliquando esse vel non esse, quod nullo modo intra locum vel tempus claudit suum esse. Nam, si ipsa summa essentia dicitur esse in loco aut tempore, quamvis de illa et

de localibus sive temporalibus naturis una sit prolatio, propter loquendi consuetudinem, diversus tamen est intellectus, propter rerum dissimilitudinem ³⁸⁰. In illis namque ³⁸¹ duo quædam eadem prolatio significat, id est, quia ³⁸² præsentia sunt locis et temporibus, in quibus esse dicuntur; et quia continentur ab ipsis. In summa vero essentia unum tantum præcipitur, id est ³⁸³, quia præsens est; non etiam quia continentur. Unde, si usus loquendi admitteret, convenientius dici videretur esse cum loco vel tempore, quam in loco vel tempore. Verius enim ³⁸⁴ significatur contineri aliquid, cum dicitur esse in alio, quam cum dicitur esse cum alio. In nullo itaque loco vel tempore proprie dicitur esse, quia omnino a nullo alio continetur: et tamen in omni loco vel tempore suo quodam modo dici potest esse; quoniam quidquid aliud est, ne in nihilum cadat, ab ea præsentem sustinetur: in omni loco et tempore est, quia nulli abest; et in nullo est, quia nullum locum aut tempus habet, nec in se receipt distinctiones locorum aut temporum; nec hic vel illic ³⁸⁵, vel alicubi, vel tunc, vel nunc, vel aliquando; nec secundum labile præsens tempus quo utimur, est ³⁸⁶ aut secundum præteritum, vel futurum, fuit, vel erit, quoniam hæc circumscriptorum et mutabilium propria sunt; quod illa non est. Et tamen hæc de ea quodammodo dici possunt; quoniam sic est præsens omnibus circumscriptis et mutabilibus, ac si illa circumscribatur eisdem locis, et mutetur temporibus. Patet itaque, quantum ³⁸⁷ satis est ad dissolvendam, quæ insonabat, contrarietatem; qualiter summa omnium essentia ubique et semper, et nusquam et nunquam, id est, in omni et in nullo loco ³⁸⁸, aut tempore sit, juxta diversorum intellectuum ³⁸⁹ concordem veritatem.

CAPUT XXIII [al. XXIV.]

³⁹⁰ *Quomodo melius intelligi possit esse ubique, quam in omni loco.*

CONSPECTUS CAPITIS. — Cum localia verba (*ubi, ibi, etc.*) sæpe irreprensibiliter attribuantur rebus quæ nec loca sunt, nec circumscriptione locali continentur, ut cum dicitur ibi esse intellectus in anima, ubi est rationalitas: summa natura ubique, id est in omnibus quæ sunt, esse aptius dicitur, quam esse in omnibus locis. Non enim velut quæ contineatur, sed quæ penetrando cuncta contineat in omnibus est.

VARIÆ LECTIONES

³⁶⁹ Naturam illam *ms.* naturam ullam ³⁶⁹ Locus aut tempus *ms.* *Vict. Sag. Gem.* locus ac tempus ³⁷⁰ Quænam aut rationalis *ms.* *et ed. Goth.* quænam autem rationalis ³⁷¹ Non concludat *ms. exc. Thu.* non excludat ³⁷² Nulla loci *ms.* *Vi. Sag. S. Mich.* ulla loci ³⁷³ Quæ non est *ms. Vi. Sag.* quæ nihil est ³⁷⁴ Impudentis imprudentiæ dicere *ms.* *Vict. 13. et Cister. et edit. Veneta* imprudentis dicere ³⁷⁵ Dissensionis *ms.* *et ed. Got.* distensionis ³⁷⁶ Loci hoc est vel temporis conditio *ms.* loci hæc est vel temporis conditio *ms. Cister.* loci vel temporis hæc est conditio ³⁷⁷ Ejus aliquid *ms. et edit. Goth.* ejus aliquid ³⁷⁸ Et præterito *ms. Vi. Sag. Gem. Cister.* cum præterito ³⁷⁹ Prohibetur legem *ms. et edit. Goth.* prohibetur lege ³⁸⁰ Rerum dissimilitudinem *ms. Sag. omit.* rerum *ms. Vict. 13.* propter rerum similitudinem ³⁸¹ In illa namque *ms. et edit. Goth.* in illis namque ³⁸² Significatio est quia *ms. et al. Goth.* significat, id est quia ³⁸³ Percipitur, id est *ms. Thua.* percipitur idem ³⁸⁴ Verius enim *ms.* plus enim ³⁸⁵ Nec habet nec illic *ms.* ut hic vel illic ³⁸⁶ Præsens quo utimur tempus est *ms.* præsens tempus, quo utimur, est ³⁸⁷ Quod quantum *ms. omit.* quod ³⁸⁸ In nullo loco *ms. Sag. omit.* in ³⁸⁹ Diversorum intellectuum *ms. Cister. omit.* intellectuum ³⁹⁰ *Cap. 23. In aliquibus ms. cap. 24 sub hoc titulo: Quomodo melius intelligi possit esse semper quam in omni tempore*

Verum cum constet eandem summam naturam A bilem vitam simul perfecte totam obtinere. Videtur non magis esse in omnibus locis, quam in omnibus quæ sunt, non velut quæ contineatur, quæ penetrando cuncta contineat : cur non dicatur esse ubique, hoc sensu , ut potius intelligatur esse in omnibus quæ sunt, quam tantum in omnibus locis, cum hunc intellectum et rei veritas exhibeat, et ipsa localis verbi proprietas nequaquam prohibeat. Solemus namque localia verba sæpe irreprehensibiliter attribuire rebus, quæ nec loca sunt, nec circumscriptione locali continentur, velut si dicam ibi esse intellectum in anima, ubi est rationalitas. Nam cum ibi, et ubi, adverbialia localia sint ³⁹¹; non tamen locali circumscriptione aut anima continet aliquid, aut intellectus aut rationalitas continetur. Quare summa natura secundum rei veritatem, aptius dicitur ubique ³⁹² esse secundum hanc significationem, ut intelligatur esse in omnibus quæ sunt, quam si intelligatur tantum in omnibus ³⁹³ locis. Et quoniam, sicut supra expositæ rationes docent, aliter esse non potest; necesse est eam sic esse in omnibus quæ sunt, ut una eademque perfecte tota simul ³⁹⁴ sit in singulis.

CAPUT XXIV [at. XXV].

³⁹⁵ *Quomodo melius intelligi possit, e esse semper, e quam, e in omni tempore.*

CONSPECTUS CAPITIS. — Summa natura non habet principium aut finem, nec præsens, præteritum aut futurum, quæ sunt temporales differentiæ; quoniam æternitas ejus, quæ nihil aliud est quam ipsa, immutabilis et sine partibus est. Cum ergo vox semper, magis proprie significet æternitatem, et tempus dicat varietatem, magis congrue summa natura dicitur semper esse, quam esse in omni tempore. Et cum æternitas sit interminabilis vita simul perfecte tota existens, soli huic naturæ summæ convenit, quæ principio et fine et omni termino caret.

Eandem quoque summam substantiam constat sine principio et sine fine esse; nec habere præteritum, aut futurum, nec temporale, hoc est, labile præsens, quæ nos utimur, quoniam ætas sive æternitas ejus quæ nihil aliud est quam ipsa, immutabilis et sine partibus est. Nonne ergo semper quod videtur designare totum tempus, multo verius (si de illa dicitur) intelligitur significare æternitatem, quæ sibi ipsi nunquam est dissimilis, quam temporum varietatem, quæ sibi ipsi semper est in aliquo non similis. Quare si dicitur semper esse, quoniam D idem est illi esse et vivere; nihil melius intelligitur, quam æterne esse vel vivere, id est, intermina-

bilem vitam simul perfecte totam obtinere. Videtur enim ³⁹⁶ ejus æternitas **14** esse interminabilis vita simul perfecte tota existens. Cum enim supra jam satis liqueat quod eadem substantia non sit aliud quam vita sua, et æternitas sua; nec sit aliquo modo terminabilis ³⁹⁷, nec nisi simul et perfecte tota, quid aliud est vera æternitas, quæ soli illi convenit, quam interminabilis vita simul et perfecte tota existens? Nam vel hoc solo, veram æternitatem soli inesse illi substantiæ, quæ sola non facta, sed factrix esse inventa est, aperte percipitur; quoniam vera æternitas principii finisque meta carere intelligitur: quod nulli rerum creaturarum convenire, eo ipso quod de nihilo factæ sunt, convincitur.

CAPUT XXV (52)

Quod nullis mutabilis sit accidentibus.

CONSPECTUS CAPITIS. — Accidentia alia mutationem efficiunt: alia, ut relationes, nullam mutationem inducunt. Summa autem natura, quia simplex est, non subest accidentibus quæ mutationem faciunt. Ergo nec susceptibilis est ullius accidentis: accidentia enim improprie dicuntur, quæ rem non mutant. Igitur nullo prorsus modo summa essentia mutabilis est; cum semper sit eadem substantialiter, et nullo unquam modo diversa sit accidentaliter.

Sed hæc essentia ³⁹⁸, quam patuit omnimode sibi esse eandem substantialiter, nonne est aliquando ³⁹⁹ a se diversa vel accidentaliter. Verum quomodo est summe incommutabilis, si per accidentia potest, non dicam esse, sed vel intelligi variabilis? Et econtra quomodo non est particeps accidentis; cum et hoc ⁴⁰⁰ ipsum, quod major est omnibus aliis naturis, et quod illis ⁴⁰¹ dissimilis est ⁴⁰², illi videatur accidere? Sed quid repugnant ⁴⁰³ quorundam, quæ accidentia dicuntur, susceptibilitas, et naturalis incommutabilitas; si ex eorum assumptione nulla substantiam consequatur ⁴⁰⁴ variabilitas? Omnium quippe quæ accidentia dicuntur, alia non nisi cum aliqua participantis variatione adesse et abesse posse intelliguntur, ut omnes colores, alia omnino nullam vel accedendo vel recedendo mutationem circa id de quo dicuntur, efficere noscuntur, ut quædam relationes. Constat namque quia homini post annum præsentem nascituro, nec major, nec minor, nec æqualis sim, nec similis. Omnes autem relationes has, utique cum natus fuerit, sine omni mei mutatione, ad illum habere

VARIE LECTIONES.

³⁹¹ Ibi et ubi adverbialia localia sint continentur *mss. Thu.* ubi et ibi sint localia verba continentur ³⁹² Dicitur aptius ubique *mss.* aptius dicitur ubique ³⁹³ Quam intelligatur in omnibus, et *mss.* quam si intelligitur tantum in omnibus locis, et ³⁹⁴ Simul perfectam *mss.* totam simul perfecte totam ³⁹⁵ *Cap. 24 est in aliquibus mss. cap. 25. mss. Gem. Cister.* Quomodo melius intelligi possit esse semper, quam in omni tempore ³⁹⁶ Videtur autem *mss. Gem. Sag.* videtur enim ³⁹⁷ Modo terminabilis *mss. Thu.* modo determinabilis ³⁹⁸ Sed hæc essentia, etc., in *mss. Gem. Thu. Cister.* incipit hic caput 25 sub hoc titulo. Quod nullis mutabilis accidentibus. ³⁹⁹ Non est aliquando . . . *mss. exceptis Thua.* nonne est aliquando . . . ? ⁴⁰⁰ Cum et hoc *mss. Sag. Cister.* cum hoc ⁴⁰¹ Et quod illis *ms. S. Mich.* et quod ipsum *editio Gothica.* Et quod simul ⁴⁰² Dissimile est *mss. et ed. Goth.* dissimilis est ⁴⁰³ Quid repugnat *mss.* quid repugnant ⁴⁰⁴ Nulla substantiam consequitur *mss.* nulla substantiam consequatur *ed. Goth.* nullam substantiam consequatur

NOTÆ.

(52) Alias est pars capituli 24.

potero et amittere, secundum quod crescit⁴⁰⁵, vel A per qualitates diversas mutabitur. Palam itaque fit quia eorum quæ accidentia dicuntur, quædam aliquatenus attrahant commutabilitatem, quædam vero nullatenus subtrahant incommutabilitatem⁴⁰⁶. Sicut igitur summa natura accidentibus mutationem efficientibus nunquam in sua simplicitate locum tribuit; sic secundum ea, quæ nullatenus summæ incommutabilitati repugnant⁴⁰⁷, aliquando dici aliquod non respuit, et tamen aliquid ejus essentia⁴⁰⁸, unde ipsa variabilis intelligi possit, non accidit. Unde hoc quoque concludi potest, quia nullius accidentis susceptibilis est: quippe quemadmodum illa accidentia, quæ mutationem aliquam accedendo vel recedendo faciunt, ipso suo effectu⁴⁰⁹ vere accidere rei, quam mutant, perpenduntur; sic illa, quæ a simili effectu deficiunt, improprie dici accidentia deprehenduntur. Sicut igitur semper sibi est⁴¹⁰ omnimodo eadem substantialiter, ita nunquam est a se diversa ullo modo, vel accidentaliter. Sed quoquo modo sese habeat ratio de proprietate nominis accidentium, illud sine dubio verum est, quia de summe incommutabili natura nihil potest dici, unde mutabilis possit intelligi.

CAPUT XXVI [al. XXV].

⁴¹¹ *Quomodo illa dicenda sit esse substantia; et quod sit extra omnem substantiam, et singulariter sit quidquid est.*

CONSPECTUS CAPITIS. — Cum summa natura nullius mutationis aut accidentis sit susceptibilis, non dicitur substantia nisi substantia dicatur pro essentia: sed ipsa est et extra et supra omnem substantiam; quia ipsa sola per se est. Itaque non habet nisi nomen commune cum creaturis.

Sed si ratum est quod de hujus naturæ simplicitate perspectum⁴¹² est, quomodo substantia est? Nam cum omnis substantia admisionis differentiarum, vel mutationis accidentium sit susceptibilis, hujus immutabilis⁴¹³ sinceritas omnimodæ admisioni, sive mutationi est inaccessibleis; quomodo ergo⁴¹⁴ obtinebitur eam esse quamlibet substantiam, nisi dicatur substantia pro essentia, et sic sit extra; sicut est supra omnem substantiam? Nam quantum illud esse, quod per se est quidquid, et de nihilo facit omne aliud esse, diversum est ab eo esse, quod per aliud fit de nihilo quidquid est⁴¹⁵; tantum omnino distat summa substantia ab his quæ non sunt idem quod ipsa. Cumque ipsa sola omnium⁴¹⁶ naturarum habeat a se, sine alterius naturæ au-

xilio, esse quidquid est; quomodo non est singulariter, absque suæ creaturæ consortio, quidquid ipsa est? Unde si quando illi est cum aliis nominis aliqujus communio, valde procul dubio intelligenda est diversa significatio.

CAPUT XXVII [al. XXVI]⁴¹⁷

Quod non contineatur in communi tractatu substantiarum; et tamen sit substantia, et individuus spiritus.

CONSPECTUS CAPITIS. — Omnis substantia aut est, universalis, hoc est pluribus communis, aut est individua, quæ cum aliis communem habet. Summa vero natura nec in plures substantias se dividit, nec cum alia se essentia communione colligit. Ergo non includitur in communi substantiarum tractatu. Quia tamen summe existit, ideo maxime substantia dici potest: et quia dignior est, ideo non corpus, sed spiritus est; et quidem individuus, quia nec partibus constat, nec differentiis aut accidentibus est mutabilis, nec proinde ulla ratione divisibilis.

Constat igitur quia illa substantia nullo communi tractatu substantiarum includitur, a cujus essentiali communione omnis natura excluditur. Nempe, cum omnis substantia tractetur aut esse universalis, quæ pluribus substantiis essentialiter communis est, ut, hominem esse, commune est singulis hominibus; aut esse individua, quæ universalem essentiam communem habet cum aliis, quemadmodum singuli homines commune habent cum singulis, ut homines sint; quomodo aliquis summam naturam in aliarum substantiarum tractatu contineri intelligit, quæ nec in plures substantias se dividit, nec cum aliqua alia per essentialiam communionem se colligit? Quoniam tamen ipsa non solum certissime existit, sed etiam summe omnium⁴¹⁸ existit, et cujuslibet rei essentia dici solet substantia; profecto, si quid digne⁴¹⁹ dici potest, non prohibetur dici substantia. Et quoniam non noscitur dignior essentia quam spiritus aut corpus⁴²⁰; et ex his dignior est spiritus quam corpus: utique eadem asserenda est esse spiritus, non corpus⁴²¹. Quoniam autem nec ullæ partes sunt ejusdem spiritus, nec plures esse possunt ejusmodi spiritus, necesse est ut sit omnino individuus spiritus. Quoniam enim, sicut supra constat, nec partibus est compositus, nec ullis differentiis vel accidentibus intelligi potest esse mutabilis, impossibile est ut qualibet sectione sit divisibilis.

VARIÆ LECTIONES.

⁴⁰⁵ Quod crescit *mss. Thu.* quod crescit ⁴⁰⁶ Attrahunt. . . subtrahunt immutabilitatem *ms. Sag.* attrahant. . . subtrahant incommutabilitatem ⁴⁰⁷ Incommutabiliter repugnant *mss.* incommutabilitati repugnant ⁴⁰⁸ Ejus essentia *ms. Vict.* 3. esse essentia ⁴⁰⁹ Ipsa suo effectu *mss.* ipso suo effectu ⁴¹⁰ Sibi esse *mss.* sibi est ⁴¹¹ *Cap. 25 est in mss. cap. 26. Titulus in mss. Thu.* quomodo illa sit dicenda esse substantia: et quod sit extra omnem substantiam, et singulariter sit quidquid est in communi contractu substantiarum, et tamen sit substantia et individuus spiritus. ⁴¹² Perspectum est *mss. Vict.* perspicuum est ⁴¹³ Hujusmodi immutabilis *mss. Gem. Vict. Sag.* hujus immutabilis ⁴¹⁴ Quomodo ergo, etc. *usque ad hæc:* nam quantum, etc., *desunt in ms. Thu.* 30. ⁴¹⁵ Ab eo esse quod per aliud fit de nihilo quidquid est. *ms. Gem.* ab eo esse, quod per aliud esse diversum est ab eo esse, quod per aliud fit de nullo, quicquid est ⁴¹⁶ Cumque sola omnium *ms. Thu.* 30. cumque ipsa omnium *ms. Thu.* 90. cumque ipsa causam omnium *mss. Sag. Vict. Gem.* cumque ipsa sola omnium ⁴¹⁷ *Cap. 26 est in ms. caput 27.* ⁴¹⁸ Summa omnium *mss.* summe omnium ⁴¹⁹ Profecto itaque si quid dici potest digne *mss.* profecto si quid digne dici potest ⁴²⁰ Spiritus et corpus *mss.* spiritus aut corpus ⁴²¹ Esse spiritus et non corpus *ms. Vict. Sag. Thu. Cister. omit.* et

CAPUT XXVIII [at. XXVII] ⁴²².

Quod idem spiritus simpliciter sit : et ⁴²³ creata illi comparata non sint.

CONSPECTUS CAPITIS. — Summus spiritus propter incommutabilem æternitatem nullo modo dici potest, quia fuit aut erit, sed simpliciter est. Cætera vero, quia mutabilia sunt, secundum aliquid aut fuerunt aliquando aut erunt quod non sunt, et hoc quod sunt vix est : insuper de non esse veniunt ad esse non per se, sed per aliud : et ita redeunt ad non esse, nisi sustineantur per aliud. Solus ergo summus spiritus simpliciter vere perfecte et absolute est; cætera aut non sunt, aut vix sunt : non tamen omnino non sunt; nam de nihilo aliquid facta sunt ab eo qui solus absolute est.

15 Videtur ergo consequi ex præcedentibus, quod iste spiritus, qui sic suo quodam mirabiliter singulari et singulariter mirabili modo est, quadam ratione **B** solus sit; alia vero quæcunque videntur esse huic collata, non sint. Si enim diligenter intendatur, ille solus videbitur simpliciter et perfecte et absolute esse; alia vero omnia fere non esse ⁴²⁴, et vix esse, quoniam namque idem spiritus, propter incommutabilem æternitatem suam, nullo modo secundum aliquem motum dici potest quia fuit, aut erit; sed simpliciter, est : nec mutabiliter est aliquid, quod aliquando aut non fuit, aut non erit; neque non est quod aliquando fuit, aut erit; sed quidquid est, semel et simul, et interminabiliter est. Quoniam, inquam ⁴²⁵, hujusmodi est esse ejus; jure ipse simpliciter et absolute et perfecte dicitur esse. Quoniam vero omnia alia secundum aliquid mutabiliter aliquando aut fuerunt, aut erunt quod non sunt; aut sunt quod aliquando non fuerunt, vel non erunt : et quoniam hoc quia fuerunt, jam non est; illud autem, scilicet quia erunt, nondum est; et hoc quia ⁴²⁶ in labili brevissimoque et vix existente præsentis sunt, vix est. Quoniam ergo tam mutabiliter sunt, non immerito negantur simpliciter et perfecte et absolute esse; et asseruntur fere non esse, vix esse. Deinde, cum omnia, quæcunque aliud sunt quam ipse ⁴²⁷, de non esse venerint ad esse, non per se, sed per aliud; et cum de esse redeant ad non esse, quantum ad se, nisi sustineantur per aliud, quomodo illis simpliciter convenit, aut perfecte sive absolute esse, et non magis fere vix non esse? Cumque esse solius ejusdem ineffabilis Spiritus intelligi nullo modo possit, aut ex non esse inceptum ⁴²⁸, aut aliquem pati ⁴²⁹ posse, ex eo quod est in non esse, defectum; et quidquid ipse est, non sit per aliud

A quam per se, id est, per hoc quod ipse est, nonne hujus esse merito solum intelligitur simplex perfectumque et ⁴³⁰ absolutum? Quod vero sic simpliciter et omnimoda ratione solum est perfectum, simplex et ⁴³¹ absolutum, id nimium quodammodo jure dici potest solum esse : et econtra ⁴³², quidquid per superiorem rationem, nec simpliciter, nec perfecte, nec absolute esse; sed vix esse, aut fere non esse cognoscitur; id utique aliquo modo recte, non esse dicitur. Secundum hanc igitur rationem ille solus creator Spiritus est, et omnia creata, non sunt; nec tamen omnino ⁴³³ non sunt, quia per illum qui solus absolute est, de nihilo aliquid facta sunt.

CAPUT XXIX [at. XXVIII] ⁴³⁴.

Quod ejus locutio idipsum sit quod ipse, et ipsi sit consubstantialis, cum non sint duo, sed unus Sdiritus.

CONSPECTUS CAPITIS. — Summus Spiritus nihil fecit nisi per seipsum; quidquid autem fecit, per suam locutionem fecit. Ergo ejus locutio seu verbum non est aliud quam ipse summus Spiritus. Deinde ista locutio per quam factum est quidquid creatum est, non est creatura, sed est omni creatura prior. Ergo ipsa est creans Spiritus. Rursus : Ista locutio est summi Spiritus intelligentia; summa autem natura, cum sit simplex, est ipsa sua intelligentia. Ergo summa natura est ipsa sua locutio; et hæc est illi consubstantialis, quia ipse individuus est Spiritus.

Jam vero ⁴³⁵ his quæ de proprietatibus hujus summæ naturæ ad præsens mihi ducem rationem sequenti occurrerunt ⁴³⁶ perspectis, opportunum existimo ut de ejus locutione, per quam facta sunt omnia, si quid possim, considerem. Etenim cum omnia quæ de illa supra potuit animadvertere, rationis robur inflexibile teneant, illud me maxime cogit de illa diligentius discutere, quia id ipsum, quod ipse summus spiritus est, probatur esse. Si enim ille nihil fecit, nisi per seipsum, et quidquid ab eo factum est per illam est factum, quomodo illa est aliud quam quod est idem ⁴³⁷ ipse? Amplius : asserunt utique inexplicabiliter ea quæ jam inventa sunt, quia nihil omnino potuit unquam aut potest subsistere præter creantem spiritum et ejus creaturam. Hanc vero spiritus ejusdem locutionem impossibile est ⁴³⁸ inter creata contineri : quoniam quidquid creatum subsistit ⁴³⁹, per illam factum est; illa vero per se fieri non potuit. Nihil quippe per seipsum fieri potest, quia quidquid fit, posterius est eo per quod fit; et

VARIE LECTIONES.

⁴²² Cap. 27 est in mss. caput 28 ⁴²³ Tit. Creata . . . non sint *ms. Thu.* 90 creatura . . . non sit ⁴²⁴ Vere non esse *ms. Vict. S. Sag. Thu. S. Mich. Cister.* fere non esse ⁴²⁵ Quoniam in quantum *ms. Vict. Sag. S. Mich.* Quoniam, inquam ⁴²⁶ Hoc quod *mss.* hoc quia ⁴²⁷ Deinde, cum omnia quæcunque aliud sunt quam ipse *ms. Thu.* 30. deinde cum omnia quæcunque aliud sunt quam ipsa. *ms. Thu.* 90. denique cum omnia alia sunt quam ipse. ⁴²⁸ Aut non esse inceptum *mss.* aut ex non esse inceptum ⁴²⁹ Aut aliquam pati *mss.* aut aliquem pati ⁴³⁰ Merito intelligitur simpliciter solum perfectum et *mss. Vict. Sag. Cister.* merito solum intelligitur simplex, perfectumque ⁴³¹ Solum est perfectum simpliciter et *mss. Vict. Sag. Gem.* solum est perfectum simplex et ⁴³² A contra *mss.* e contra ⁴³³ Nec tamen omnia *mss.* nec tamen omnino ⁴³⁴ Cap. 28 est in *mss. cap. 29.* ⁴³⁵ Jam nunc *mss. Vict. Sag. Thu. Cister.* Jam vero ⁴³⁶ Sequenti occurrunt *mss. arc. Thu.* sequenti occurrerunt ⁴³⁷ Quam est idem *mss.* quam quod est idem ⁴³⁸ Impossibile ex *mss.* impossibile est ⁴³⁹ Creatum subsistit *mss. Thu.* creatum existit

nihil est posterius seipso. Relinquitur itaque ut hæc A summi spiritus locutio, cum creatura esse non possit, non sit aliud quam summus spiritus. Denique, hæc ipsa locutio nihil aliud potest intelligi quam ejusdem spiritus intelligentia, qua cuncta intelligit. Quid enim est aliud illi rem loqui aliquam, hoc loquendi modo, quam intelligere? Nam non, ut homo, non semper dicit ⁴⁴⁰ quod intelligit. Si igitur summe simplex natura non est aliud quam quod est sua intelligentia, quemadmodum est idem quod est ⁴⁴¹ sua sapientia, necesse est ut similiter non sit aliud quam quod est sua locutio. Sed quoniam jam manifestum est summum spiritum unum tantum esse, et omnimode individuum, necesse est ut sic illi hæc sua locutio sit consubstantialis ⁴⁴², ut non sint duo, sed unus spiritus.

CAPUT XXX [al. XXIX] ⁴⁴³.

Quod eadem locutio non constet ex pluribus verbis, sed sit unum Verbum.

CONSPECTUS CAPITIS. — Cum ista locutio sit consubstantialis summæ naturæ quæ simplex et una est, pariter simplex et una est, nec pluribus proinde constat verbis, sed est unum Verbum.

Cur igitur dubitem quod supra dubium dimiseram, scilicet, utrum hæc locutio in pluribus verbis an in uno verbo consistat? Nam si sic est summæ naturæ consubstantialis, ut non sint duo, sed unus spiritus, utique sicut illa ⁴⁴⁴ summe simplex est, ita et ista. Non igitur constat pluribus verbis; sed est unum ⁴⁴⁵ Verbum, per quod facta sunt omnia.

CAPUT XXXI [al. XXX].

⁴⁴⁶ *Quod ipsum Verbum non sit similitudo factorum, sed veritas essentiæ, facta vero sint aliqua veritatis imitatio. Et quæ naturæ magis sint et præstantiores quam aliæ.*

CONSPECTUS CAPITIS. — Verbum quo dicuntur et per quod facta sunt omnia est consubstantiale summæ incommutabilitati, quia consubstantiale est summæ naturæ quæ est ipsa sua incommutabilitas. Ergo Verbum illud non est vera similitudo mutabilium, quæ tamen ad illius exemplum facta sunt. Verum cum illius essentia summe sit, et sola vere sit, ipsum est existendi veritas, cætera vero non sunt nisi illius imitatio. Unde creatura tanto magis est, et tanto præstantior, quanto similior est illi Verbo quod summe est, et summe magnum. Hinc naturæ viventes præstant non viventibus, sentientes non sentientibus, rationales non rationalibus. Hinc etiam liquet quia illa magis sunt quam ista: nam illa natura magis est quæ similior est summæ essentia. Quæ autem plura participat, similior est seu in pluribus est similis summæ essentia; illa vero plura participat, cui plura possunt saltem cogitatione auferri. Porro cum omnis essentia eo

ipso magis sit et præstantior, quo similior est illi essentia quæ summe est et summe præstat, manifestum est quia Verbum non est creaturæ similitudo, sed vera essentia; et in creatis non est absoluta essentia, sed veræ essentia imitatio: sicque ipsa creata eo magis vel minus sunt vera, quo magis vel minus illi appropinquant.

Sed ecce videtur ⁴⁴⁷ mihi suboriri nec facilis nec ullatenus sub ambiguitate relinquenda quæstio. Etenim omnia hujusmodi verba, quibus res quaslibet mente dicimus, id est cogitamus, similitudines et imagines sunt rerum quarum verba sunt; et omnis similitudo, vel imago ⁴⁴⁸, tanto magis vel minus est vera, quanto magis vel minus imitatur rem cujus est similitudo. Quid igitur ⁴⁴⁹ tenendum est de Verbo, quo dicuntur et per quod facta sunt omnia? Erit, an non erit ⁴⁵⁰ similitudo eorum quæ per ipsum facta sunt? Si enim ipsum est vera mutabilium similitudo, non est consubstantiale summæ incommutabilitati: quod falsum est. Si autem non omnino ⁴⁵¹ vera, sed qualiscunque similitudo mutabilium est, non est Verbum summæ veritatis omnino verum: quod absurdum est. At si nullam mutabilium habet similitudinem, quomodo ad illius exemplum facta sunt? Verum forsitan nihil hujus remanebit ⁴⁵² ambiguitatis, si **16** quemadmodum in vivo homine veritas hominis esse dicitur, in picto vero similitudo sive imago illius veritatis, sic existendi veritas intelligitur ⁴⁵³ in Verbo, cujus essentia sic summe est, ut quodammodo illa sola sit, in his vero quæ in ejus comparatione quodammodo non sunt, et tamen per **C** illud et secundum illud facta sunt aliquid, aliqua imitatio ⁴⁵⁴ illius summæ essentia perpendatur. Sic quippe Verbum summæ veritatis, quod et ipsum est summa veritas, nullum augmentum vel detrimentum sentiet, secundum hoc quod magis vel minus creaturis sit simile; sed potius necesse erit omne quod creatum est tanto magis esse et tanto esse præstantius, quanto similior est illi quod summe est, et summe magnum est. Hinc etenim fortasse, imo non fortasse, sed pro certo, hinc omnis intellectus ⁴⁵⁵ judicat naturas quolibet modo viventes præstare non viventibus, sentientes non sentientibus, rationales irrationalibus. Quoniam enim summa ⁴⁵⁶ natura suo quodam modo singulari ⁴⁵⁷ non solum est, sed et vivit, et sentit, et rationalis est, liquet quoniam omnium quæ sunt ⁴⁵⁸, id quod aliquo modo ⁴⁵⁹ vivit magis est illi simile, quam id quod nullatenus vivit; et quod modo quolibet vel corporeo sensu cognoscit aliquid, magis

VARIE LECTIONES.

⁴⁴⁰ Homo, semper dicit *mss.* homo, non semper dicit ⁴⁴¹ Est id quod est *mss.* est idem quod est ⁴⁴² Ut sit illi hæc sua locutio consubst. *mss.* ut sic illi sua locutio, sit consubstantialis ⁴⁴³ *Cap. 29 est in mss. caput 30.* ⁴⁴⁴ Utique sicut ille *mss.* utique sicut illa ⁴⁴⁵ Sed unum *mss.* sed est unum ⁴⁴⁶ *Caput 31 sub hoc titulo;* Quod ipsum verbum, etc., *ut in titulo Capituli 30. in excusis.* ⁴⁴⁷ Sed ecce videtur, etc. *incipit in mss. Gen. et Cister.* ⁴⁴⁸ Similitudo et imago *mss. Thu. Cister.* similitudo vel imago ⁴⁴⁹ Quid igitur *mss.* quid autem ⁴⁵⁰ Erit aut non erit *ms. Sag.* erit an non erit ⁴⁵¹ Non est omnino *mss. Vict. Sag. Cister.* non omnino ⁴⁵² Hujusmodi remanebit *ms. Sag.* hujus remanebit ⁴⁵³ Veritas intelligitur *mss.* Veritas intelligatur ⁴⁵⁴ Immutatio *mss. Vict. Sag. Cister.* imitatio ⁴⁵⁵ Hinc omnis intellectus *mss. Thu.* hic omnis intellectus ⁴⁵⁶ Quoniam enim summa *mss. Thu.* quoniam enim sine summa ⁴⁵⁷ Quodammodo singulari *mss. Vict. Sag.* singulari quodam modo ⁴⁵⁸ Omnia quæ sunt *mss.* omnium quæ sunt ⁴⁵⁹ Et quod modo *mss.* et quo modo

quam quod ⁴⁶⁰ nihil omnino sentit; et quod rationale est, magis quam quod rationis ⁴⁶¹ capax non est. Quoniam vero simili ratione quædam naturæ magis minusve sunt quam aliæ ⁴⁶², perspicuum est. Quenadmodum enim natura illud præstantius est, quod per naturalem essentiam propinquius est præstantissimo, ita utique illa natura magis est, cujus essentia similior est summæ essentiæ. Quod sic quoque animadverti facile posse existimo. Nempe si cuilibet substantiæ, quæ et vivit, et sensibilis, et rationalis est, cogitatione ⁴⁶³ auferatur quod rationalis est, deinde quod sensibilis, et postea quod vitalis, postremo ipsum nudum esse, quod remanet; quis non intelligat quod illa substantia quæ sic paulatim destruitur, ad minus et minus ⁴⁶⁴ esse, et ad ultimum ad non esse gradatim perducitur? Quæ autem B singularitatem ⁴⁶⁵ assumpta quamlibet essentiam ad minus et minus esse deducunt, eadem ordinatim assumpta, illam ad magis et magis esse perducunt ⁴⁶⁶. Patet igitur quia magis est vivens substantia quam non vivens, et sensibilis quam non sensibilis, et rationalis quam non rationalis. Non est itaque dubium quod omnis essentia eo ipso magis est, præstantiorque est, quo similior est illi essentiæ quæ summe est et summe præstat. Satis itaque manifestum est in Verbo, per quod ⁴⁶⁷ facta sunt omnia, non esse eorum similitudinem, sed veram simplicemque essentiam; in factis vero non esse simplicem absolutamque essentiam, sed veræ illius essentiæ vix aliquam imitationem. Unde necesse est non idem Verbum, secundum rerum creaturarum similitudinem, magis vel minus esse verum, sed omnem ⁴⁶⁸ creaturam naturam eo altiori gradu essentiæ dignitatisque consistere, quo magis illi propinquare videtur.

CAPUT XXXII [al. XXX].

Quod summus Spiritus seipsum dicat coæterno Verbo.

CONSPECTUS CAPITIS. — 1. Summius spiritus est ipsa summa sapientia: summa sapientia se ipsam æternæ et summe intelligit, et idem est dicere quod intelligere. Ergo summus spiritus æternæ se dicit, et proinde habet Verbum coæternum. 2. Cum mens rationalis se et ipsam summam sapientiam intelligat, summus spiritus, qui est æternus, principaliter æternæ se intelligit. At si se æternæ intelligit, æternæ se dicit; si æternæ se dicit, æternæ est Verbum ejus apud ipsum. Et ita etiam si nullâ alia existeret essentia, necesse foret Verbum illius esse illi coæternum.

Sed cum ita sit ⁴⁷⁰, quomodo illud quod simplex est ⁴⁷¹ veritas potest esse Verbum eorum quorum

A non est similitudo? cum omne verbum quo aliqua res sic mente dicitur, similitudo sit rei ejusdem; et, si non est verbum eorum quæ facta sunt per ipsum, quomodo constabit quia sit Verbum? Nempe omne verbum alicujus rei verbum est. Denique si nunquam creatura ⁴⁷² esset, nullum ejus esset verbum. Quid igitur? An concludendum est quia si nullo modo esset creatura, nequaquam esset Verbum illud, quod est summa et nullius indigens essentia; aut fortasse ipsa summa ⁴⁷³ essentia, quæ Verbum est, essentia quidem esset æterna, sed Verbum non esset, si nihil unquam per illam fieret? Ejus enim quod non fuit, nec est, nec futurum est, nullum ⁴⁷⁴ verbum esse potest. Verum secundum hanc rationem, si nunquam ulla ⁴⁷⁵ præter summum spiritum esset essentia, nullum omnino esset verbum in illo. Si nullum in illo verbum esset, nihil apud se diceret ⁴⁷⁶, si nihil apud se diceret, cum idem sit illi ⁴⁷⁷, sic dicere aliquid quod est intelligere, non aliquid intelligeret; si nihil intelligeret, ergo summa sapientia, quæ non est aliud quam idem spiritus, nihil intelligeret: quod absurdissimum est. Quid igitur? Si enim nihil intelligeret, quomodo esset summa sapientia? Aut si nullo modo esset aliquid præter illam, quid illa intelligeret? Sed nunquid seipsum non intelligeret? At quomodo ⁴⁷⁸ vel cogitari potest quod summa sapientia se aliquando non intelligat; cum mens ⁴⁷⁹ rationalis possit non solum suimet, sed et illius summæ sapientiæ reminisci; et illam ⁴⁸⁰, et se intelligere ⁴⁸¹? Si enim mens humanæ nullam ejus aut sui habere memoriam aut intelligentiam ⁴⁸² posset, nequaquam se ab irrationalibus creaturis, et illam ab omni creatura, secum sola tacite disputando, sicut nunc mens mea facit, discerneret. Ergo summus ille spiritus, sicut est æternus; ita æternæ sui memor est, et intelligit se ad similitudinem mentis rationalis; imo non ad ullius similitudinem, sed ille principaliter, et mens rationalis ad ejus similitudinem. At si æternæ se intelligit, æternæ se dicit. Si æternæ se dicit, æternæ est Verbum ejus apud ipsum. Sive igitur ille cogitetur nulla alia exigente essentia, sive aliis existentibus, necesse est Verbum illius coæternum illi esse cum ipso.

CAPUT XXXIII [al. XXXI].

D ⁴⁸³ *Quod consubstantiali uno Verbo dicat se, et quod facit.*

CONSPECTUS CAPITIS. — Verbum, quo seipsum sum-
VARIÆ LECTIONES.

⁴⁶⁰ Magis est quam quod *mss.* magis quam quod ⁴⁶¹ Magis quam rationis *mss.* magis quam quod rationis
⁴⁶² Minusve sunt quam aliæ *mss.* *Thu.* minusve sunt quam aliquæ aliæ ⁴⁶³ Cogitatione *mss.* *Thu.* a cogitatione
⁴⁶⁴ Ad minus et ad minus *mss.* *Vict. Sag.* ad minus et minus ⁴⁶⁵ Singillatim *mss.* singularitatem ⁴⁶⁶ Perducunt
mss. perducunt ⁴⁶⁷ In verbo, quo *mss.* in verbo per quod ⁴⁶⁸ Sed omnem *mss.* *Thu.* si omnem ⁴⁶⁹ *Cap. 30*
est in mss. caput 31. et in mss. Gem. et Cister. caput 32. sub hoc titulo: Quod summus Spiritus, etc. ut in titulo
capitis 31. in editis. ⁴⁷⁰ Cum ita sit *mss.* *Thu.* cum ita sint ⁴⁷¹ Simpliciter est *mss.* simplex ex ⁴⁷² Si
nunquam creatura *mss.* *Thu.* si nunquam natura *ms. S. Mich.* si nunquam creata ⁴⁷³ Illa summa
mss. Ipsa summa ⁴⁷⁴ Nec futurum est, nullum *ms. Thu.* nec futurum non est ⁴⁷⁵ Si
nunquam ulla *ms. Thu.* 30. Si nunquam illa ⁴⁷⁶ Nihil apud se diceret cum *mss. excepto S. Mich.*
Nihil apud se diceret, si nihil apud se diceret, cum ⁴⁷⁷ Sit illi *mss. Thu.* sit illa ⁴⁷⁸ Aut quomodo *mss.*
at quomodo ⁴⁷⁹ Cum aliquando meus *mss. Vic. Sag. Thu. omitt.* aliquando ⁴⁸⁰ Sed et illam *mss.* et
illam ⁴⁸¹ Et se intelligere *mss. Thu.* a se intelligere ⁴⁸² Aut intelligentiam *mss. Thu.* nec intelligentiam
⁴⁸³ *Cap. 31 in mss. est caput 32 in mss. Gem. Cister. est caput 33. sub hoc titulo: Quod uno verbo etc.*
ut in titulo capitis 32. D. In titulo Coæterno verbo mss. Thu. 30. coæternum verbo

mus Spiritus dicit, est idipsum quod summus spiritus, ut supra demonstratum est. Verbum etiam, quo dicit ea quæ facta sunt, est ipse summus spiritus, ut supra pariter est probatum. Ergo unum est sibi consubstantiale Verbum quo summus spiritus se dicit, et quo ea dicit quæ facit. Præterea Verbum, quo se dicit summa sapientia, convenientissime dici potest Verbum ejus, quia perfectam ejus tenet similitudinem: Verbum enim est imago r. i ex cogitatione formata; et ideo tanto verius est verbum, quanto verius rem mens cogitat. Iterum, mens rationalis, cum se cogitando intelligit, imaginem suam seu verbum sui producit quod a se non nisi ratione potest separari. Ergo et summa sapientia, cum se dicendo intelligit, gignit consubstantialem sibi similitudinem suam, id est Verbum suum. Verbum istud dici potest et imago et figura et character ejus: Verbum autem quo creaturam dicit, verbum, aut imago, aut figura creaturæ dici non potest; quia est principalis ejus essentia. Ergo summus spiritus creaturam non dicit Verbo creaturæ, sed suo. Ergo quidquid dicit, Verbo suo dicit. Ergo unico eodemque Verbo dicit seipsum et cuncta quæ fecit.

Sed ecce quærenti mihi de Verbo quo Creator dicit omnia quæ facit, obtulit se Verbum quo seipsum dicit qui omnia facit. An ergo alio verbo dicit seipsum, et alio ea quæ facit⁴⁸⁵; aut potius eodem ipso Verbo quo dicit seipsum, dicit quæcunque facit⁴⁸⁶? Nam hoc quoque Verbum, quo seipsum dicit, necesse est idipsum esse quod ipse est⁴⁸⁶, sicut constat de Verbo illo quo dicit ea quæ facta sunt a se. Cum enim, etiamsi nihil unquam aliud esset nisi summus ille spiritus, ratio tamen cogat⁴⁸⁷ Verbum illud quo se dicit ex necessitate esse, quid verius⁴⁸⁸ quam hoc Verbum ejus non esse aliud quam quod ipse est? Ergo si et seipsum, et ea quæ facit⁴⁸⁹, consubstantiali sibi Verbo dicit, manifestum est quia Verbi quo se dicit, et Verbi quo creaturam dicit, una substantia est. Quomodo ergo, si una substantia⁴⁹⁰ est, duo verba sunt? Sed **17** forsitan non cogit identitas substantiæ Verbi unitatem admittere⁴⁹¹. Nam idem ipse qui his verbis loquitur, eandem cum illis⁴⁹² habet substantiam, et tamen Verbum non est. Sed utique verbum, quo se dicit summa sapientia, convenientissime dici potest Verbum ejus secundum superiorem rationem, quia ejus perfectam tenet similitudinem. Nam nulla ratione negari potest, cum mens rationalis seipsam cogitando intelligit imaginem ipsius nasci in sua cogitatione: imo ipsam cogitationem sui esse suam

imaginem⁴⁸⁹, ad ejus similitudinem⁴⁹⁰, tanquam ex ejus impressione formatam. Quamcunque enim rem mens, seu per corporis imaginationem seu per rationem cupit veraciter cogitare, ejus utique similitudinem, quantum valet, in ipsa sua cogitatione⁴⁹¹ conatur exprimere. Quod quanto verius facit, tanto rem ipsam verius cogitat; et hoc quidem, cum cogitat aliquid aliud quod ipsa non est, et maxime cum aliquod cogitat⁴⁹² corpus, clarius perspicitur. Cum enim cogito notum mihi hominem absentem, formatur acies cogitationis meæ in talem imaginem ejus qualem illam per visum oculorum in memoriam attraxi; quæ imago in cogitatione, verbum est ejusdem hominis, quem cogitando⁴⁹³ dico. Habet igitur mens rationalis, cum se cogitando intelligit, secum imaginem suam ex se natam, id est cogitationem sui ad suam similitudinem, quasi sua impressione formatam, quamvis ipsa se a sua imagine, non nisi ratione sola, separare possit, quæ imago ejus verbum ejus est. (53)⁴⁹⁴ Hoc itaque modo, quis neget summam sapientiam, cum se dicendo intelligit⁴⁹⁵, gignere consubstantialem sibi similitudinem suam, id est Verbum suum? Quod Verbum, licet de re tam singulariter eminenti proprie aliquid satis convenienter dici non possit, non tamen inconvenienter, sicut similitudo, ita et imago, et figura⁴⁹⁶ et character, ejus dici potest. Verbum autem quo creaturam dicit, nequaquam similiter est verbum creaturæ, quia non est ejus similitudo, sed principalis essentia. Consequitur igitur ut ipsam creaturam non dicat verbo creaturæ. Cujus ergo verbo eam dicit, si non dicit eam verbo ejus? Nam quod dicit, verbo dicit; et verbum alicujus est verbum, id est similitudo. Sed si nihil aliud dicit quam se aut creaturam nihil dicere potest, nisi aut suo, aut ejus verbo. Si ergo nihil dicit verbo creaturæ, quidquid dicit, Verbo suo dicit. Uno igitur eodemque Verbo dicit seipsum, et quæcunque fecit.

CAPUT XXXIV [al. XXXIII]⁴⁹¹.

Quomodo suo⁴⁹² Verbo videri⁴⁹³ possit dicere creaturam.

CONSPECTUS CAPITIS. — Ipse est summa ratio, in qua sunt omnia quæ facta sunt. Ergo cum dicit seipsum, dicit omnia quæ facta sunt. Creaturæ autem in seipsis sunt essentia mutabilis; in ipso sunt ipsa prima essentia, et prima existendi veritas.

Sed quomodo tam differentes res, scilicet creans

VARIE LECTIONES

⁴⁸⁵ Ea quæ fecit *ms.* ea quæ facit ⁴⁸⁶ Quæcunque fecit *ms.* quæcunque facit ⁴⁸⁷ Quod ipsum est *ms.* quod ipse est ⁴⁸⁸ Tamen cogit *ms.* tamen cogat ⁴⁸⁹ Quod verius *ms.* quid verius ⁴⁹⁰ Et ea quæ fecit *ms.* et ea quæ facit ⁴⁹¹ Si una substantia *ms. Thu.* si una summa substantia ⁴⁹² Unitatem admittere *ms. Vic. 3.* unitatem amittere ⁴⁹³ Eandem illis *ms. Thu.* eandem cum illis ⁴⁹⁴ Sui esse imaginem *ms.* sui esse suam imaginem ⁴⁹⁵ Ad sui similitudinem *ms.* ad ejus similitudinem ⁴⁹⁶ Sua cogitatione *ms. Thu.* sua cognitione ⁴⁹⁷ Cum aliquid cogitat *ms.* cum aliquod cogitat ⁴⁹⁸ Quem cogitando *ms. Thu.* 90. quam cogitando ⁴⁹⁹ Cap. 32. in *ms.* omnibus continuatur Caput præcedens ⁵⁰⁰ Dicendo intelligat *ms.* dicendo intelligit ⁵⁰¹ Ita et imago et figura *ms. Thu.* 90. omitt. ita et imago ⁵⁰² Cap. 33 est in *ms.* caput 34 cum hoc titulo: Quomodo suo verbo videri etc. ut in titulo capituli 33 ⁵⁰³ In tit. quod suo *ms.* quomodo suo ⁵⁰⁴ Videre *ms.* et ed. Got. videri

NOTE.

(53) Alias hic incipit cap. 32.

et creata essentia, dici possunt uno Verbo, præsertim A cum Verbum ipsum sit dicenti coeternum; creatura autem non sit illi coeterna? Forsitan quia ipse est ⁵⁰⁴ summa sapientia et summa ratio, in qua sunt omnia quæ facta sunt; quemadmodum opus, quod fit secundum aliquam artem, non solum quando fit, verum et antequam fiat, et postquam dissolvitur, semper est in ipsa arte non aliud quam quod est ars ipsa. Idcirco cum ipse summus Spiritus dicit seipsum, dicit omnia quæ facta sunt. Nam et antequam fierent, et cum jam facta sunt, et cum corrumpuntur, seu aliquo modo variantur, semper in ipso sunt, non quod sunt in seipsis, sed quod est idem ipse ⁵⁰⁵. Etenim in seipsis sunt essentia mutabilis ⁵⁰⁶, secundum immutabilem rationem ⁵⁰⁷ creata; in ipso vero sunt ipsa prima essentia, et prima existendi B veritas cui, prout magis utcumque illa similia sunt ⁵⁰⁸, ita verius et præstantius existunt. Hoc itaque modo non irrationabiliter asseri potest quia, cum seipsum dicit summus ille Spiritus, dicit etiam quidquid factum est uno eodemque Verbo.

CAPUT XXXV [al. XXXIV] ⁵⁰⁹.

Quod quidquid factum est, in ejus Verbo et scientia, sit vita et veritas.

CONSPECTUS CAPITIS. — Omnia quæ sunt in summo Spiritu, eadem et eodem modo sunt in Verbo ejus, quia ipsum est illi consubstantiale. Ergo omnia sunt in Verbo vita et veritas. Et quandoquidem scire est idem illi quod dicere, sicut omnia sunt in Verbo vita et veritas, ita sunt in scientia ejus.

Verum cum constat quia Verbum ⁵¹⁰ ejus consubstantiale est illi et perfecte simile, necessario con- C sequitur ut omnia quæ sunt in illo, eadem et eodem modo sint in Verbo ejus. Quidquid igitur factum est, sive vivat, sive non vivat, aut quomodocunque ⁵¹¹ sit in se, in illo est ipsa vita et veritas. Quoniam autem idem est summo Spiritui scire quod intelligere, sive dicere, necesse est ut eodem ⁵¹² modo sciat omnia quæ scit quod ea dicit aut intelligit. Quemadmodum igitur omnia sunt in Verbo ejus vita et veritas, ita sunt in scientia ejus.

CAPUT XXXVI (54)

Quam incomprehensibili modo dicat, vel sciat res a se factas.

CONSPECTUS CAPITIS. — Cum res in nostra scientia sint non secundum earum essentiam, sed secundum similitudinem; verius sunt in ipsis, quam in nostra scientia. Et tamen constat quod tanto verius sint in D

Verbo, quam in seipsis; quanto verius existit creatrix, quam creata essentia. Quod humana scientia comprehendere non potest.

Qua ex re ⁵¹³ manifestissime comprehendi potest quomodo dicat idem Spiritus, vel quomodo sciat ea quæ facta sunt, ab humana ⁵¹⁴ scientia comprehendere non posse ⁵¹⁵. Nan nulli dubium creatas substantias ⁵¹⁶ multo aliter esse in seipsis, quam in nostra scientia. In seipsis namque sunt per ipsam suam essentiam; in nostra vero scientia non sunt earum essentia ⁵¹⁷ sed earum similitudines. Restat igitur ut tanto verius sint in seipsis ^{518, 519}, quam in nostra scientia; quanto verius sunt alicubi per suam essentiam, quam per suam similitudinem. (55) ⁵²⁰ Cum ergo et hoc constet, quia omnis creata substantia tanto verius est in Verbo, id est in intelligentia ⁵²¹ Creatoris, quam in seipsa; quanto verius existit creatrix quam creata essentia: quomodo comprehendat humana mens, cujusmodi sit illud dicere et illa scientia, quæ sic longe superior et verior est creatis substantiis; si nostra scientia tam longe superatur ⁵²² ab illis, quantum earum similitudo distat ab earum essentia.

CAPUT XXXVII [al. XXXVI] ⁵²³.

Quod quidquid ipse est ad creaturam, hoc ut et Verbum ejus; nec tamen ambo simul pluraliter ⁵²⁴.

CONSPECTUS CAPITIS. — Summus Spiritus per Verbum fecit omnia. Ergo et ipsum Verbum fecit eadem omnia: quod enim summus Spiritus per Verbum facit per se facit; et Verbi summique Spiritus una est essentia, quæ sola est creatrix et principium omnium quæ sunt. Quidquid ergo summus Spiritus est ad creaturam, hoc et Verbum ejus est: et proinde sicut ille est creator, ita et istud; nec tamen sunt duo, sed unus creator et unum principium.

Verum cum manifeste rationes superiores doceant summum Spiritum per Verbum suum fecisse omnia, nunquid non et ipsum Verbum fecit eadem omnia? Quoniam enim illi est consubstantiale, cujus est Verbum, necesse est ut sit summa essentia. Summa autem essentia non est nisi una, quæ sola creatrix et solum principium est omnium quæ facta sunt. Ipsa namque sola fecit, non per aliud quam per se, omnia ex nihilo. Quare quæcunque summus Spiritus facit, eadem et Verbum ejus facit, et similiter ⁵²⁵. Quidquid igitur **18** summus spiritus est ad creaturam; hoc et Verbum ⁵²⁶ ejus est. et similiter. Nec tamen ambo simul

ARIÆ LECTIONES.

⁵⁰⁴ Quia ipsa est *ms.* quia ipse est ⁵⁰⁵ Quod est idem ipse *ms. Thuan.* 30. quod est idem esse *ms. Thu.* 90. quod est ipse ⁵⁰⁶ Essentia mutabilis *ms. Thu.* essentia mutabili ⁵⁰⁷ Mutabilem rationem *ms. Vict. Sag. Gem.* immutabilem rationem ⁵⁰⁸ Similia sint *ms.* similia sunt ⁵⁰⁹ *Cap. 34 est in ms. caput 35. sub hoc titulo: Quod quicquid etc. ut in titulo Capituli 34. in editis.* ⁵¹⁰ Quia verbum *ms. exceptis Thu.* quia verbum ejus ⁵¹¹ Aut quodocunque *ms.* aut quomodocunque ⁵¹² Quod eodem *ms. Vict. Sag. Thu. Gem. Cister.* ut eodem ⁵¹³ Qua ex re in *ms. hic incipit Caput 36 sub hoc titulo. Quam incomprehensibili etc. ut in titulo Capituli 35 in excusis* ⁵¹⁴ Aut humana *ms.* ab humana ⁵¹⁵ Comprehendi non posse *ms. Thu.* 90. omitt. non posse ⁵¹⁶ Creatas substantias *ms. Thu.* 30. increatas substantias ⁵¹⁷ Eorum essentia *ms.* earum essentia ^{518, 519} Sit in seipsis *ms.* sint in seipsis ⁵²⁰ In *ms. continuatur caput precedens.* ⁵²¹ Et intelligentia *ms.* id est in intelligentia ⁵²² Tantum superatur *ms.* tam longe superatur ⁵²³ *Cap. 36 est in ms. Caput 37* ⁵²⁴ Similiter pluraliter *ms. exceptis Thu.* simul pluraliter ⁵²⁵ Facit similiter. *ms.* facit, et similiter. ⁵²⁶ Hoc et verbum *ms. Thu.* hoc autem verbum

NOTÆ.

(54) Alias est pars capituli 34.

55) Alias hic incipit cap. 35.

pluraliter, quia non sunt plures creatrices summæ essentialiter. Sicut igitur ille creator est rerum et principium; sic et Verbum ejus: nec tamen sunt duo, sed unus creator, et unum principium.

CAPUT XXXVIII [al. XXXVII] ⁵¹⁷.

Quod dici non possit quid duo sint, quamvis necesse sit esse duos.

CONSPECTUS CAPITIS. — Quidquid summus Spiritus et Verbum sunt in essentia et ad creaturam, nempe quod sit veritas, et quod sit creator, hoc unicuique et utrique sic convenit; ut tamen non sint duo, aut duæ veritates, aut duo creatores; sed unum sint. Ille tamen, cujus est Verbum, non potest esse verbum suum: nec verbum potest esse ille, cujus est verbum. Ergo in eo solo quod ille non est ex isto, hoc autem est ex illo, admittitur pluralitas. Constat ergo quod sint duo; sed exprimi non potest quid duo sint: non enim sunt duo spiritus, nec duo creatores, nec duo verba, nec duæ imagines.

Studiose itaque attendendum est quiddam, quod, valde insolitum aliis rebus, in summo Spiritu et Verbo ejus videtur evenire. Nam certum est sic unicuique ⁵¹⁸ singulatim, et utrisque ⁵¹⁹ simul inesse quidquid sunt in essentia, et quidquid sunt ad creaturam, ut et singulatim perfectum ⁵²⁰ sit amobus, et tamen pluralitatem non admittat in duobus. Licet enim singulatim et ille perfecte sit summa veritas et Creator, et verbum ejus sit summa veritas et creator; non tamen ambo simul sunt duæ veritates, aut duo creatores. Sed cum hæc ita sint, miro tamen modo apertissimum est quia nec ille, cujus est Verbum, potest esse Verbum suum; nec Verbum potest esse iste cujus est ⁵²¹ Verbum, ut in eo quod significat vel quid sint substantialiter, vel quid sint ad creaturam semper individuum teneant unitatem. In eo vero, quod ille non est ex isto: hoc autem est ⁵²² ex illo; ineffabilem admittant pluralitatem: ineffabilem certe; quamvis enim necessitas cogat ut sint duo, nullo tamen modo exprimi potest quid duo sint ⁵²³. Nam etsi forte ⁵²⁴ duo pares aut aliquod aliud similiter adinvicem possint dici, in his ipsis tamen relativis si quæretur quid sit illud de quo dicuntur, non potest dici ⁵²⁵ pluraliter, quemadmodum dicuntur duæ pares lineæ, aut duo homines similes. Quippe nec sunt duo ⁵²⁶ pares spiritus, nec duo pares creatores, nec duo aliquid, quod significet eorum aut essentiam aut habitudinem ad creaturam; sed nec duo aliquid, quod designet propriam habi-

itudinem alterius ad alterum, quia nec duo verba, nec duæ imagines. Verbum namque hoc ipsum quod Verbum est, aut imago, ad alterum est; quia non nisi alicujus Verbum est aut imago; et sic propria sunt hæc alterius, ut nequaquam alteri coaptentur. Nam ille, cujus ⁵²⁷ est Verbum aut imago nec imago, nec Verbum est. (56) Constat igitur quia ⁵²⁸ exprimi non potest quid duo sint, summus Spiritus et Verbum ejus, quamvis quibusdam singulorum proprietatibus cogantur esse duo. Etenim proprium unius est esse ex altero, et proprium est alterius alterum esse ex illo ⁵²⁹.

CAPUT XXXIX (57).

Quod idem Verbum sit a summo Spiritu, nascendo.

CONSPECTUS CAPITIS. — Verbum summi Spiritus sic ex eo est, quasi idem ipsum de eodem ipso. Et ita perfectam ejus, quasi proles parentis, tenet similitudinem. Ergo non convenientius cogitari potest ex illo esse, quam nascendo. Et quidem congruentius de illo nasci dicitur; quam multa dicantur nasci de aliquo a quo habent ut sint, sed cum quo nullam habent similitudinem: ut capilli qui de capite nasci dicuntur.

Quod ipsum nullo ⁵³⁰ utique verbo videtur familiarius posse proferri, quam si dicatur proprium esse unius nasci ex altero; et proprium alterius, nasci alterum ex ipso. Certum namque jam constat ⁵³¹ quia Verbum summi Spiritus non sic est ex eo, quemadmodum ea quæ ab illo facta sunt; sed quemadmodum Creator de Creatore ⁵³², summum de summo. Et ut plena brevitate omnimoda absolvatur similitudo ⁵³³, penitus idem ipsum est de eodem ipso, et ita ut nullatenus sit nisi ex eo. Cum igitur pateat Verbum summi Spiritus sic esse ex ipso solo, ut perfectam ejus quasi proles parentis teneat similitudinem: nec si esse ex ipso ut ⁵³⁴ fiat ab eo, profecto nullo modo convenientius cogitari potest ex illo esse quam nascendo. Nempe si innumerabiles res indubitanter dicuntur nasci ex his ex quibus habent ut sint; cum nullam eorum, de quibus nasci dicuntur, teneant similitudinem sicut proles parentis. Dicimus enim capillos nasci de capite et poma ex arbore, licet nec illi capitis, nec ista arboris similia sint. Si, inquam, multa hujusmodi non absurde dicuntur nasci, tanto congruentius dici potest Verbum summi Spiritus ex illo existere ⁵³⁵, nascendo; quanto perfectius, quasi proles parentis, trahit ejus ⁵³⁶ similitudinem ex illo existendo.

VARIE LECTIONES.

⁵¹⁷ Cap. 37 est in mss. caput 38 ⁵¹⁸ Est, unicuique mss. est, sit unicuique ⁵¹⁹ Et utrisque mss. Thu. ex utrisque ⁵²⁰ Singulatim perfectum mss. Thu. singulatim perfectumque ⁵²¹ Esse cujus est mss. esse ille cujus est ⁵²² Sic autem est mss. hoc autem est ⁵²³ Quid duo sint mss. Thu. quod duo sint ⁵²⁴ Nam si forte mss. Vict. Sag. nam etsi forte ⁵²⁵ Non potest dici mss. Vict. Sag. Cister. non poterit dici ⁵²⁶ Non sunt duo mss. Thu. Vict. Sag. nec sunt duo ⁵²⁷ Cap. 38. In mss. continuatur caput præcedens. Quod idem verbum mss. S. Mich. quod idem verbo ⁵²⁸ Constat igitur quod mss. constat autem quia ⁵²⁹ Alterum esse ex illo mss. Thu. omit. esse ⁵³⁰ Quod ipsum nullo etc. in mss. hic incipit Caput 39 ⁵³¹ Jam constat, quod mss. jam constat quia ⁵³² Quemadmodum de creatore mss. exceptis Thu. quemadmodum Creator de Creatore ⁵³³ Absolvatur similitudo mss. Thu. 90. absolvatur plenitudo ⁵³⁴ Ex eo ipso ut mss. Vict. Sag. Thu. 30. Cister. ex ipso ut ⁵³⁵ Ex illo existere mss. Vict. 13. ex illo subsistere ⁵³⁶ Trahit ejus mss. Vict. 13. trahat ejus

NOTÆ.

(56) Alias hic incipit cap. 38.

(57) Alias est pars cap. 38.

CAPUT XL [al. XXXIX] ⁵¹⁷.

Quod verissime ille parens, illud vero ⁵¹⁸ proles.

CONSPECTUS CAPITIS. — Tanto verius ille parens, et istud proles dicitur: quanto magis ille ad hanc generationem solus sufficit, et istud similitudinem ejus exprimit nulla admista dissimilitudine. Ergo illius proprium est, verissimum esse parentem: istius vero, esse verissimam prolem.

Quod si convenientissime dicitur nasci, et tam simile est illi de quo nascitur ⁵¹⁹, cur æstimetur simile, quasi proles parenti; non potius asseratur quia tanto verior est ille parens, et istud proles ⁵²⁰, quanto magis et ille ad hujus ⁵²¹ nativitatis perfectionem solus sufficit, et quod nascitur ejus similitudinem exprimit? Namque in rebus aliis, quas parentis prolisque certum est habitudinem habere, nulla sic gignit ut omnino nullius indigenus sola per se ad gignendam prolem sufficiat; nulla sic gignitur, ut nulla admista dissimilitudine omnimodam similitudinem parentis exhibeat. Si ergo Verbum summi Spiritus sic est omnino ex ipsius sola essentia, et sic singulariter est illi simile ut nulla proles sic sit omnino ex sola parentis essentia, aut sic similis parenti, profecto nullis rebus tam convenienter videatur aptari habitudo parentis et prolis, quam summo Spiritui et Verbo ejus. Quapropter illius est proprium verissimum ⁵²² esse parentem, istius vero verissimam ⁵²³ esse prolem.

CAPUT XLI [al. XL] ⁵²⁴.

Quod ille verissime gignat ⁵²⁵, illud verissime gignatur ⁵²⁶.

CONSPECTUS CAPITIS. — Ergo summi Spiritus est verissime gignere, et Verbi ejus verissime gigni.

At hoc ⁵²⁷ constare non poterit, nisi pariter ille verissime gignat; et istud verissime gignatur. Sicut igitur illud est perspicuum, ita hoc esse certissimum necesse est. Quare summi Spiritus est verissime gignere, et Verbi ejus verissime gigni.

CAPUT XLII (58).

Quod alterius verissime sit esse genitorem et Patrem; alterius genitum et Filium.

CONSPECTUS CAPITIS. — Ergo hic Pater, hoc Filius est, non vero hic mater, et hoc filia dici debet: non quod sit ulla in his sexus differentia; nec quod validior sit ut plurimum sexus masculinus: sed potius quia Patris nomen magis quam matris huic convenit, cui ad gignendum nulla alia causa sociatur: et nomen Filii magis quam filia huic congruit, qui similior est Patri: cum Filius semper sit Patri similior, quam filia quæ est disparis sexus.

A Vellem jam quidem ⁵²⁷, et forte possem, illum esse verissime Patrem; hoc vero verissime esse Filium concludere. Sed nec hoc negligendum **19** existimo, an Patris et Filii, et an matris ⁵²⁸ et filia magis illis apta sit appellatio, cum in eis nulla sit sexus discretio. Nam si idcirco convenienter est ille Pater, et proles ejus Filius, quia uterque est Spiritus: cur non pari ratione alteri convenit esse matrem, alteri filiam, quia uterque est veritas et sapientia? An quia in his naturis, quæ sexus habent differentiam, melioris sexus est patrem esse vel filium; minoris vero, matrem vel filiam? Et hoc quidem ⁵²⁹ naturaliter in pluribus; in quibusdam vero econtrario, ut in quibusdam avium generibus, in quibus femineus ⁵³⁰ sexus semper major et validior est; masculinus vero minor et infirmior. Aut certe idcirco magis convenit summo Spiritui dici Patrem quam matrem, quia prima et principalis causa prolis semper est in patre. Nam si maternam causam quolibet modo semper paterna præcedit, nimis est incongruum ut illi parenti adaptetur ⁵³¹ nomen matris, cui ad gignendam prolem nulla alia causa aut sociatur, aut præcedit. Verissimum est igitur summum Spiritum Patrem esse prolis suæ. Quod si filius semper similior est patri quam filia; nihil autem similior est alteri quam summo Patri proles sua; verissimum est hanc prolem non esse filiam, sed Filium. (59) ⁵³² Sicut igitur proprium est illius verissime gignere, istius vero gigni, sic proprium est illius esse verissimum gignitorem, istius vero verissimum esse genitum ⁵³³. Et sicut alter est verissimus parens, alter verissima proles; sic alter est verissimus Pater, alter verissimus Filius.

CAPUT XLIII (60).

Retractatio communionis amborum, et proprietatum singulorum.

CONSPECTUS CAPITIS. — Ita impossibile est eundem esse qui gignit, et eum qui gignitur; ut tamen necesse sit idem esse illum qui gignit, et eum qui gignitur: et ita alius est genitor, alius genitus; ut non aliud sit genitor, quam quod est genitus. Itaque patet quia duo sunt, sed quid duo sunt latet: nec enim sunt duo Spiritus, nec duo Patres, nec duo Filii. Sic enim solis relationibus oppositi sunt, ut alter nunquam suscipiat, quod est proprium alterius: et sic concordens natura, ut alter semper teneat alterius essentiam. Unde nec Pater unquam dicitur Filius, nec Filius unquam dicitur Pater; sed in Patre est essentia Filii, et in Filio est essentia Patris.

VARIÆ LECTIONES.

⁵¹⁷ Cap. 39 est in mss. caput 40 ⁵¹⁸ Ille vero mss. illud vero mss. Gem. Cister. et illud ⁵¹⁹ Illud quod nascitur mss. illi de quo nascitur ⁵²⁰ Et ista proles mss. et istud proles ⁵²¹ Ad ejus mss. Vict. Sag. ad ejus ⁵²² Verissimum proprium mss. proprium verissimum ⁵²³ Veracissimum mss. Vict. Sag. S. Mich. verissimam ⁵²⁴ Cap. 40. est in mss. caput 41. ⁵²⁵ Ille verissime gignatur mss. illud verissime gignatur mss. Cister. ille gignatur ⁵²⁶ At hoc mss. Vict. 13. Sag. et hoc. ⁵²⁷ Vellem jam quidem, etc. in mss. hic incipit Caput 42 sub hoc titulo: Quod alterius verissime, etc. ut in titulo Capituli 41. in editis. ⁵²⁸ Et an matris mss. Vict. Sag. Cister. an matris ⁵²⁹ Et hoc quidem mss. est hoc quidem ⁵³⁰ Femininus mss. femineus ⁵³¹ Adaptetur mss. Vict. Sag. aptetur ⁵³² In mss. continuatur Caput præcedens. ⁵³³ Verissimum esse genitum mss. Vict. Sag. omit. esse

NOTÆ.

(58) Alias est pars cap. 40.
(59) Alias hic incipit cap. 41.

(60) Alias est pars cap. 41.

Inventis tot et tantis ⁶⁶⁶ singulorum proprietatibus, quibus mira quædam tam ineffabilis quam inevitabilis in summa unitate probatur esse pluralitas, valde mihi videtur delectabile retractare sæpius tam impenetrabile secretum. Ecce enim cum sic impossibile sit ⁶⁶⁶ eundem esse qui gignit, et eum qui gignitur; atque eundem esse parentem et prolem: ut necesse sit alium esse genitorem, alium genitum; et alium esse Patrem, alium Filium: sic tamen necesse ⁶⁶⁶ est idem esse illum qui gignit, et illum qui gignitur, nec non parentem et prolem, ut impossibile sit aliud esse genitorem ⁶⁶⁷, quam quod est genitus; aliud esse Patrem, quam quod est Filius. (61) ⁶⁶⁸ Et cum ita sit alius ille, et alius ille, ut omnino pateat quod duo sint ⁶⁶⁹; sic tamen unum et idem ipsum ⁶⁷⁰ est, id quod est ille et ille, ut penitus lateat qui duo sint. Nam sic est alius Pater, alius Filius, ut, cum ambos dixerim, videam me duos dixisse; et sic est id ipsum quod est, et Pater et Filius, ut non intelligam quid duos dixerim. Quamvis namque singulus Pater sit perfecte summus Spiritus, et singulus Filius sit perfecte summus Spiritus; sic tamen unum idemque ⁶⁷¹ est Spiritus ⁶⁷² Pater et Spiritus Filius, ut Pater et Filius non sint duo Spiritus, sed unus Spiritus: ut sicut singula propria singulorum non recipiunt pluralitatem, quia non sunt duorum; ita id quod commune est amborum, individuam teneat unitatem, quamvis totum sit singulorum. Nam sicut non sunt duo patres, aut duo filii; sed unus Pater, et unus Filius, quoniam singula sunt singulorum propria; ita non sunt duo, sed unus Spiritus; quamvis et singuli Patris, et singuli Filii, sit perfectum esse Spiritum. Sic sunt oppositi relationibus, ut alter nunquam suscipiat proprium alterius; sic sunt concordēs natura ut alter ⁶⁷³ semper teneat essentiam alterius. (62) ⁶⁷⁴ Sic enim diversi sunt, per hoc quod alter est Pater, et alter Filius ⁶⁷⁵, ut nunquam dicatur aut Pater Filius, aut Filius Pater; et sic idem sunt per substantiam, ut semper sit in Patre essentia Filii, et in Filio essentia Patris. Est enim non diversa, sed eadem; non plures, sed una utriusque essentia.

CAPUT XLIV (63).

Quomodo alter alterius sit essentia.

CONSECTUS CAPITIS. — Alter alterius essentia recte **D** alioquin non erit idem esse Patris et Filii, nec eri-

VARIÆ LECTIONES.

⁶⁶⁵ Inventis tot et tantis, etc. in mss. hic incipit caput 43. sub hoc titulo: Retractatio, etc. ut in titulo capitis 42. in excusis. ⁶⁶⁶ Cum sit impossibile sic mss. Vict. Sag. cum sic impossibile sit ⁶⁶⁶ Sic tamen necesse mss. Thu. si tamen necesse ⁶⁶⁷ Alium esse genitorem... alium esse mss. aliud esse genitorem... aliud esse ⁶⁶⁸ In mss. continuatur caput præcedens. ⁶⁶⁹ Quid duo sint mss. Thu. quod duo sint ⁶⁷⁰ Unum et idem ipsum mss. Gem. Cister. unum et id ipsum ⁶⁷¹ Unus idemque mss. unum idemque ⁶⁷² Summus spiritus m. S. Mich. omit. summus ⁶⁷³ Sicut sunt concordēs natura, et alter mss. sic sunt natura concordēs ut alter m. Cister. omit. sunt ⁶⁷⁴ In mss. continuatur Caput præcedens. ⁶⁷⁵ Et aliter filius mss. Vict. Sag. omit. et ⁶⁷⁶ Unde etiam si etc. in mss. hic incipit Caput 43. cum eo titulo: Quomodo alter, etc. ut in titulo Capitis 43 in excusis. ⁶⁷⁷ Non potest esse per se mss. per se non potest esse ⁶⁷⁸ Ut eo modo mss. Thu. ut eodem modo ⁶⁷⁹ Namque summa sapientia m. Thuan. 30. omit. summa ⁶⁸⁰ Est autem perfecte m. Vict. 3. omit. perfecte ⁶⁸¹ Et pariter perfectus mss. Vict. Sag. Thu. omit. pariter ⁶⁸² Repugnat ut filius per se mss. Vict. Sag. Thu. Cister. repugnant ut filius et per se

NOTÆ.

(61) Alias hic incipit cap. 42.

(62) Alias hic incipit cap. 43.

dici potest ut summa unitas simplicitasque commendetur communis nature. Non tamen dicitur Pater essentia Filii, et Filius essentia Patris; quasi alter non per se, sed per alterum existat: summa enim essentia semper est per se, sicut summa sapientia semper sapit per se. Unde Pater per se est, et pariter Filius per se est; quia Pater est summa essentia, et pariter Filius est summa essentia. Filius quidem est essentia nata de Patris essentia, et sapientia de sapientia; sed non idcirco minus perfecta est, nihilominus enim ipsa per se est, et per se sapit. Nec repugnat quod Filius et per se subsistat, et de Patre habeat esse. Nam a Patre habet ut per se sit et per se sapiat; alioquin non esset idem esse Patris et Filii. Denique utriusque non aliud est habere essentiam, quam essentiam esse. Ergo sicut habet alter alterius essentiam; ita alter est alterius essentia, hoc est, idem esse est alteri, quod est alteri.

Unde etiam si ⁶⁷⁶ alter alterius dicatur essentia, non erratur a veritate; sed summa unitas simplicitasque commendatur communis nature. Non enim quemadmodum intelligitur sapientia hominis, per quam homo sapiens est, qui per se non potest esse ⁶⁷⁷ sapiens; ita intelligi potest, si dicatur Pater essentia Filii, et Filius essentia Patris, ut eo modo ⁶⁷⁸ sit Filius existens per patrem, et Pater per Filium, quasi non possit alter existens esse nisi per alterum; sicut homo non potest esse sapiens, nisi per sapientiam. Sicut namque summa sapientia ⁶⁷⁹ semper sapit per se; ita summa essentia semper est per se. Est autem perfecte ⁶⁸⁰ summa essentia Pater, et perfecte summa essentia Filius; pariter ergo perfectus Pater per se est, et pariter perfectus ⁶⁸¹ Filius per se est, sicut uterque sapit per se. Non enim idcirco minus perfecta est essentia vel sapientia Filius, quia est essentia nata de Patris essentia, et sapientia de sapientia; sed tunc minus perfecta essentia vel sapientia esset, si non esset per se aut non saperet per se. Nequaquam enim repugnat ut Filius et per se ⁶⁸² subsistat, et de Patre habeat esse. Sicut enim Pater habet essentiam, et sapientiam, et vitam in semetipso; ut non per alienam, sed per suam essentiam sit, per suam sapientiam sapiat, per suam vitam vivat; ita gignendo, dat Filio essentiam habere, et sapientiam et vitam in semetipso; ut non per extraneam, sed suam essentiam, sapientiam et vitam subsistat, sapiat et vivat;

essentiam, sapientiam et vitam subsistat, sapiat et vivat;

alioquin non erit idem esse Patris et Filii, nec eri-

VARIÆ LECTIONES.

⁶⁶⁵ Inventis tot et tantis, etc. in mss. hic incipit caput 43. sub hoc titulo: Retractatio, etc. ut in titulo capitis 42. in excusis. ⁶⁶⁶ Cum sit impossibile sic mss. Vict. Sag. cum sic impossibile sit ⁶⁶⁶ Sic tamen necesse mss. Thu. si tamen necesse ⁶⁶⁷ Alium esse genitorem... alium esse mss. aliud esse genitorem... aliud esse ⁶⁶⁸ In mss. continuatur caput præcedens. ⁶⁶⁹ Quid duo sint mss. Thu. quod duo sint ⁶⁷⁰ Unum et idem ipsum mss. Gem. Cister. unum et id ipsum ⁶⁷¹ Unus idemque mss. unum idemque ⁶⁷² Summus spiritus m. S. Mich. omit. summus ⁶⁷³ Sicut sunt concordēs natura, et alter mss. sic sunt natura concordēs ut alter m. Cister. omit. sunt ⁶⁷⁴ In mss. continuatur Caput præcedens. ⁶⁷⁵ Et aliter filius mss. Vict. Sag. omit. et ⁶⁷⁶ Unde etiam si etc. in mss. hic incipit Caput 43. cum eo titulo: Quomodo alter, etc. ut in titulo Capitis 43 in excusis. ⁶⁷⁷ Non potest esse per se mss. per se non potest esse ⁶⁷⁸ Ut eo modo mss. Thu. ut eodem modo ⁶⁷⁹ Namque summa sapientia m. Thuan. 30. omit. summa ⁶⁸⁰ Est autem perfecte m. Vict. 3. omit. perfecte ⁶⁸¹ Et pariter perfectus mss. Vict. Sag. Thu. omit. pariter ⁶⁸² Repugnat ut filius per se mss. Vict. Sag. Thu. Cister. repugnant ut filius et per se

(63) Alias est pars cap. 43.

par Patri Filii : quod quam falsum ²⁰³ sit liqui-
dissime superius pervisum est. Quare non repugnat
Filium et subsistere per se, et esse de Patre; quia
hoc ipsum, id est, per se ipsum posse subsistere,
necesse est illum de Patre habere ²⁰⁴. Nam si quis
sapiens suam me ²⁰⁵ sapientiam, cujus prius expers
essem, doceret, utique hoc ipsa ²⁰⁶ sapientia ejus
facere non incongrue diceretur, sed quamvis mea
sapientia ab illius sapientia haberet esse et sapere;
tamen cum jam esset, nonnisi sua essentia esset ²⁰⁷,
nec saperet nisi seipsa ²⁰⁸. Multo igitur magis
æterni Patris coæternus Filius, qui sic habet a Patre
esse, ut non sint duæ essentia, per se subsistit, sapit
et vivit. Non igitur sic intelligi potest quod Pater
Filii, aut Filius Patris sit essentia; quasi alter non
possit subsistere per se sed per alterum; sed ad
significandum ²⁰⁹ quam habent communionem summe
simplicis, summeque unius essentia, sic congrue
²¹⁰ dici et intelligi potest quia sic est ²¹¹ alter id-
ipsum quod alter, ut alter habeat essentiam alterius.
Hac itaque ratione, quoniam utique non aliud
est habere essentiam, quam essentiam esse :
sicut habet alter alterius essentiam, ita est alter
alterius essentia, id est, idem esse est alteri, quod
alteri.

CAPUT XLV [al. XLIV] ²¹².

*Quod aptius dici possit Filius essentia Patris, quam
Pater essentia Filii: et quod similiter sit Filius
Patris virtus, et sapientia, et similia.*

CONSPECTUS CAPITIS. — Magis tamen congruit Filium
dici essentiam Patris, quam Patrem dici essentiam
Filii: cum enim Filius habeat essentiam a Patre,
dici potest habere essentiam Patris, et proinde
esse essentia Patris. Sic Filius dicitur Patris vir-
tus, sapientia, veritas, justitia, etc., quia hæc habet
a Patre.

Quod licet secundum perspectam rationem verum
sit, valde tamen magis congruit Filium dici essen-
tiam Patris, quam Patrem essentiam Filii, quoniam
namque Pater a nullo habet essentiam nisi a se-
ipso, non satis apte dicitur habere essentiam alicujus
nisi suam; quia vero Filius essentiam suam
habet a Patre, et eandem quam habet ²¹³ Pater, aptis-
sime dici potest habere essentiam Patris. Quare
quoniam neuter ²¹⁴ aliter habet essentiam, quam
existendo essentia; sicut aptius intelligitur habere

VARIE LECTIONES

²⁰³ Quodque falsum *mss.* quod quam falsum ²⁰⁴ De patre habere *mss. Thu.* ex patre ha-
bere ²⁰⁵ Suam me habere *sap. mss. excepto ms. S. Mich. omit.* habere ²⁰⁶ Utique hæc ipsa *mss.*
utique hoc ipsa ²⁰⁷ Tamen cum jam non esset, nisi sua sapientia esset *mss. excepto ms. S. Mich.* tamen
cum jam esset, non nisi sua essentia esset *mss. Thu.* tamen cum jam esset, sua sapientia esset *mss. Cister.*
tamen cum jam esset, non nisi in sua essentia esset. ²⁰⁸ Nec separet nisi seipsa *ms. Cister.* nec separet
nisi in se ipsa ²⁰⁹ Ad designandum *mss.* ad significandam ²¹⁰ Si congrue *mss.* sic congrue ²¹¹ Quod sic
est *mss. Vict. Sag.* quia sic est ²¹² Cap. 44 est in *mss. caput 45.* ²¹³ Et eandem habet *mss.* et eandem
quam habet ²¹⁴ Quoniam neuter *mss. Thu. 30.* quoniam neutrum ²¹⁵ Ut hic sit *mss.* ut hoc sit ²¹⁶ Immo
de patris essentia *mss.* immo de patre essentia ²¹⁷ Patris essentia, virtus et sapientia sive *mss. Gem. Vict.*
Sag. Patris virtus et sapientia seu ²¹⁸ Cap. 45. est in *mss. caput 46.* ²¹⁹ Videtur tamen *mss.* videntur ta-
men. ²²⁰ At si ipsa substantia etc. in *mss. hic incipit. Cap. 47 sub hoc titulo: Quod filius sit intelligentia*
etc. ut in titulo Capituli 46 in excusis. *mss. Thu.* Quod filius sit intelligentia intelligentia, et veritas verita-
tis: et similiter.

NOTÆ.

(64) Alias est pars cap. 45

A Filius Patris essentiam quam Pater Filii, ita con-
venientius dici potest Filius Patris essentia quam
Pater Filii. Nam hæc una si fiat prolatio, satis
acuta brevitate commendat Filium non solum eam-
dem essentiam habere cum Patre, sed hanc ipsam
habere de Patre: ut hoc sit ²²¹, Filius est essentia
Patris, quod est, Filius est non differens essentia de
Patris essentia, imo de Patre essentia ²²². Similiter
ergo est Filius Patris virtus, et sapientia, seu ²²³
veritas et justitia; et quidquid summi Spiritus con-
venit essentia

CAPUT XLVI [al. XLV] ²²⁴.

*Quomodo quædam ex his quæ sic proferuntur, aliter
quoque possint intelligi.*

CONSPECTUS CAPITIS. — Filius dici etiam potest in-
telligentia et sapientia, scientia et cognitio Patris;
quia intelligit, scit et novit ipsam Patris essentiam.
Veritas etiam Patris eo sensu dici potest, quia
non est imperfecta imitatio, sed integra veritas
et ipsa essentia paternæ substantiæ, et non est
aliud quam quod est Pater.

Videntur tamen ²²⁵ quædam, ex his quæ sic pro-
ferri et intelligi possunt, aliam quoque non incon-
gruam sub hac ipsa pronuntiatione intelligentiam
suscipere. Liquet enim Filium esse verum Verbum,
id est perfectam intelligentiam, sive perfectam to-
tius paternæ substantiæ cognitionem, et scientiam,
et sapientiam, id est, quæ ipsam Patris intelligit
essentiam, et cognoscit, et scit, et sapit. Si igitur
hoc sensu dicatur Filius Patris intelligentia, et sa-
pientia, et scientia, et cognitio, sive notitia; quo-
niam intelligit, sapit, scit et novit Patrem, nequa-
quam a veritate disceditur. Veritas quoque Patris
aptissime dici potest Filius, non solum eo sensu,
quia est eadem Filii veritas quæ est et Patris, sicut
jam perspectum est; sed etiam hoc sensu ut
in eo intelligatur non imperfecta quædam imitatio,
sed integra veritas paternæ substantiæ, quæ non est
aliud quam quod est Pater.

CAPUT XLVII (64).

*Quod Filius sit intelligentia intelligentiæ et Veritas
veritatis.*

CONSPECTUS CAPITIS. — Id patet, quia Filius est in-
telligentia, et scientia, et sapientia, et veritas
paternæ substantiæ, quæ ipsa est intelligentia, et
scientia, et sapientia, et veritas.

At si ipsa substantia ²²⁶ Patris est intelligentia,

et scientia, et sapientia, et veritas, consequenter colligitur quia sicut Filius est intelligentia, et scientia, et sapientia, et veritas paternæ substantiæ; ita est intelligentia intelligentiæ, scientia scientiæ, sapientia sapientiæ, et veritas veritatis.

CAPUT XLVIII [at. XLVI] ⁶⁰¹.

Quod et quomodo Filius sit intelligentia vel sapientia memoriæ, et memoria Patris et memoriæ.

CONSPECTUS CAPITIS. — Verbum rei est ipsa cogitatio ad ejus similitudinem ex memoria formata. Ergo Verbum ex memoria nascitur. Ergo sicut Filius dicitur Verbum; sic Pater, ex quo gignitur, dici potest memoria. Ergo sicut Filius est intelligentia et sapientia Patris, ita est intelligentia et sapientia paternæ memoriæ. Et quia Filius quidquid sapit et intelligit, ejus et meminit; Filius est memoria Patris, et memoria memoriæ, id est memoria memor Patris qui est memoria de nullo nata; Filius vero est memoria nata de memoria, hoc est de Patre.

De memoria vero quid sentiendum est? an æstimandus est Filius intelligentia memoriæ, sive memoria Patris, aut memoria memoriæ? Equidem cum summa sapientia sui memor esse negari non possit, nihil competentius quam in memoria Pater, sicut in Verbo Filius intelligitur; quoniam de memoria nasci Verbum videtur, quod clarius in nostra mente percipitur. Quoniam namque mens humana non semper se cogitat, sicut sui semper meminit, liquet, cum se cogitat, quia verbum ejus ⁶⁰² nascitur de memoria. Unde apparet quia si semper se cogitaret, semper verbum ejus de memoria nasceretur. Rem etenim cogitare, cujus memoriam habemus, hoc est mente eam dicere; verbum vero rei, est ipsa cogitatio ad ejus similitudinem ex memoria formata. Hinc itaque liquido animadverti potest de summa sapientia, quæ sic semper se dicit, sicut semper sui memor est, quia de æterna memoria ejus coæternum ⁶⁰³ Verbum nascitur. Sicut igitur Verbum congrue intelligitur proles; ita memoria, parentis nomen aptissime suscipit. Si ergo proles, quæ omnino de solo summo Spiritu nata est, proles est memoriæ ejus; nihil consequentius ⁶⁰⁴, quam quia memoria sua est ⁶⁰⁵ idem ipse. Quippe non in eo ⁶⁰⁶ quod sui memor est, sic est in sua memoria ⁶⁰⁷, velut alia res in alia; quemadmodum ea quæ sic sunt in humanæ mentis memoria, ut non sint

A ipsa nostra ⁶⁰⁸ memoria; sed sic est memor sui, ut ipse memoria sua sit. Consequitur itaque ut quomodo Filius est intelligentia sive sapientia Patris, ita sit et paternæ memoriæ. At quidquid Filius sapit, aut intelligit; ejus similiter et meminit. (65) ⁶⁰⁹ Est igitur Filius memoria Patris, et memoria memoriæ, id est, memoria memor Patris, qui est memoria, sicut est sapientia Patris, et sapientia sapientiæ, id est, sapientia sapiens Patrem sapientiam: et Filius quidem memoria nata de memoria, sicut sapientia nata de sapientia; Pater vero de nullo nata memoria vel sapientia.

CAPUT XLIX (66).

Quod summus Spiritus se amet.

CONSPECTUS CAPITIS. — Summus Spiritus, sicut sui memor est et se intelligit, ita se amat. Nam et ipsa mens rationalis se et illum amare posse convincitur ex eo quod se et illum possit intelligere.

Sed ecce dum ⁶¹⁰ hujus Patris Filiique proprietates communionemque delectabiliter intueor, nihil delectabilius in illis contemplandum invenio quam ⁶¹¹ mutui amoris affectum. Quam enim ⁶¹² absurde negetur summus Spiritus se amare, sicut sui memor est, et se intelligit! cum et mens ⁶¹³ rationalis et se et illum amare posse convincatur ex eo, quia sui et illius memor esse, et se et illum intelligere potest: otiosa namque, et penitus inutilis est memoria et intelligentia cujuslibet rei; nisi, prout ratio exigit, res ipsa ametur aut reprobetur. Amat ergo seipsum; summus Spiritus; sicut sui meminit, et se intelligit.

CAPUT L [at. XLVIII] ⁶¹⁴

Quod idem amor pariter procedat a Patre et Filio.

CONSPECTUS CAPITIS. — Patet autem summi Spiritus amorem ex eo procedere quia sui memor est et se ⁶¹⁵ intelligit: nulla enim res amatur sine ejus memoria et intelligentia. Ergo amor ille procedit a Patre qui est memoria, et a Filio qui est intelligentia.

Palam certe est rationem habenti, eum non idcirco ⁶¹⁶ sui memorem esse aut se intelligere, quia se amat, sed ideo se amare, quia sui meminit, et se intelligit; nec eum se posse amare, si sui non sit memor, aut se non intelligat ⁶¹⁷. Nulla enim res amatur, sine ejus memoria aut intelligentia ⁶¹⁸; et multa tenentur memoria et intelliguntur quæ non amantur.

ARLÆ LECTIONES

⁶⁰¹ Cap. 46 est in mss. caput 48 sub hoc titulo: Quod et quomodo Filius sit intelligentia vel sapientia memoriæ; et memoria Patris et memoriæ ⁶⁰² Quod verbum ejus mss. Vict. Sag. quia verbum ejus ⁶⁰³ Memoria coæternum mss. memoria ejus coæternum ⁶⁰⁴ Nihil convenientius mss. Vict. gem. Sag. S. Mich. Cister. nihil consequentius ⁶⁰⁵ Memoria ejus est mss. memoria sua est ⁶⁰⁶ Quippe non est, in eo mss. S. Mich. quippe non in eo ⁶⁰⁷ Sic est in sui memoria mss. Gem. S. Mich. Cister. sic est in sua memoria ⁶⁰⁸ Ipsa in nostra mss. ipsa nostra memoria ⁶⁰⁹ In mss. continuatur Caput præcedens. ⁶¹⁰ Sed ecce dum etc. in mss. Hic incipit 49 sub hoc titulo: Quod summus Spiritus se amet. ut in titulo Capituli 48 in editis. ⁶¹¹ Inveni, quam mss. invenio, quam ⁶¹² Quoniam enim mss. Gem. quam enim ⁶¹³ Cum mens mss. Vict. Sag. Thu. cum et mens ⁶¹⁴ Cap. 48 est in mss. caput o sub hoc titulo: Quod idem amor pariter procedat a Patre et Filio, ut in titulo capituli 48 in editis. ⁶¹⁵ Eum idcirco mss. eum non idcirco ⁶¹⁶ Se non intelligit mss. se non intelligat ⁶¹⁷ Et intelligentia mss. aut intelligentia

NOTÆ.

(65) Alias hic incipit cap. 47.

(66) Alias est pars cap. 47.

Patet igitur amorem summi Spiritus ex eo procedere, quia sui memor est, et se intelligit. Quod si in memoria summi Spiritus intelligitur Pater, in intelligentia Filius manifestum est quia a Patre pariter et a Filio ⁶¹⁸, summi Spiritus amor procedit.

CAPUT LI [al. XLIX] ⁶¹⁹.

Quod uterque pari amore diligat se, et alterum.

CONSPECTUS CAPITIS. — Summus Spiritus se amat. Ergo Pater se amat, et Filius se amat; et alter alterum amat: summus enim et individuus Spiritus est Pater et Filius, et ambo simul sunt unus spiritus. Uterque etiam se et alterum intelligit, quia sui et alterius meminit. Et quoniam in utroque quod amat idipsum est quod amatur, uterque pari amore se et alterum diligit.

Sed si se amat summus Spiritus, procul dubio se amat Pater, amat se Filius, et alter alterum; quia singulus Pater est summus ⁶²⁰ Spiritus, et singulus Filius, summus Spiritus; et ambo simul, unus spiritus. Et quia uterque pariter sui et alterius meminit, et se et alterum intelligit: et quoniam omnino idipsum est quod amat, vel amatur in Patre ⁶²¹, et quod in Filio necesse est ut pari amore uterque diligit se et alterum.

CAPUT LII [al. L] ⁶²²

Quod tantus sit iste amor, quantus est ipse summus Spiritus.

CONSPECTUS CAPITIS. — Id constat quia tantus est amor iste, quantum ille se intelligit; tantum autem intelligit, quantum est.

Quantus ergo est amor iste summi ⁶²³ Spiritus, sic communis Patri et Filio! Sed si se tantum diligit, quantum sui meminit et se intelligit: tantum autem sui memor est et intelligit se, quanta est ejus essentia, quod aliter esse non potest: profecto tantus est amor ejus, quantus ipse est.

CAPUT LIII [al. LI] ⁶²⁴.

Quod idem amor sit idipsum quod est summus Spiritus; et tamen ipse sit cum Patre et Filio unus spiritus.

CONSPECTUS CAPITIS. — Nihil potest esse par summo Spiritui nisi summus Spiritus. Cum ergo amor iste tantus sit, quantus est summus Spiritus, liquet quia iste amor est summus Spiritus. Deinde etsi nihil unquam existeret quam summus Spiritus, Pater et Filius nihilominus seipsos et invicem diligerent. Ergo amor iste non est aliud quam quod est Pater et Filius, quod est summa essentia. Denique summæ essentiæ plures esse nequeunt. Ergo utriusque amor una est cum Patre et Filio summa essentia. Ergo amor ipse est summa sapientia, summa veritas, summum bonum, et quidquid de summi Spiritus substantia dici potest.

Verum quid potest esse par summo Spiritui, nisi summus Spiritus? Iste itaque ⁶²⁵ amor est summus

A Spiritus. Denique si nulla unquam creatura, id est si nihil unquam aliud esset quam summus Spiritus, Pater et Filius nihilominus seipsos et invicem Pater et Filius diligerent. Consequitur itaque hunc amorem non esse aliud quam quod est Pater et Filius, quod est summa essentia. At quoniam summæ essentiæ plures esse non possunt, quid magis necessarium quam Patrem et Filium, et utriusque amorem unam esse summam essentiam? Est igitur idem amor summa sapientia, summa veritas, summum bonum, et quidquid de summi Spiritus substantia dici potest.

CAPUT LIV [al. LII] ⁶²⁶.

Quo totus procedat a Patre, totus a Filio; et tamen non sit nisi unus amor.

B CONSPECTUS CAPITIS. — Amor iste non eo procedit in quo Pater et Filius plures sunt, sed ex eo in quo sunt unum. Non enim procedit ex relationibus, quæ plures sunt, cum alia sit relatio Patris, et alia relatio Filii; sed ex ipsa sua essentia, quæ pluralitatem non admittit, Pater et Filius emittunt tantum bonum; sic tamen, ut totus a Patre et totus a Filio et totus ab utroque unus idemque procedat; quia a Patre, qui singulus et summus Spiritus, non procedit nisi summus Spiritus, et a Filio qui singulus pariter est summus Spiritus, non procedit nisi summus Spiritus; et a Patre et Filio, qui non duo sed unus sunt Spiritus, non procedere potest nisi unus summus spiritus.

Intuendum est diligenter utrum sint duo amores, unus a Patre procedens, alter a Filio: an unus, non totus ab uno procedens, sed partim a Patre, partim a Filio: an nec plures, nec unus partim procedens a singulis, sed unus totus a singulis, et idem totus a duobus simul. Sed hujusmodi dubitationis certitudo hinc indubitanter cognoscitur, quia non ex eo procedit, in quo plures sunt Pater et Filius, sed ex eo in quo unum sunt. Nam non ex relationibus suis, quæ plures sunt, alia est enim relatio Patris, alia Filii; sed ex ipsa sua essentia, quæ pluralitatem non admittit, emittunt Pater et Filius tantum pariter bonum. Sicut ergo singulus Pater est summus Spiritus et singulus Filius est summus Spiritus et simul Pater et Filius non duo, sed unus ⁶²⁷ spiritus; ita a singulo Patre manat totus amor summi Spiritus et a singulo Filio totus; et simul a Patre et Filio non duo toti, sed unus idemque totus.

CAPUT LV [al. LIII] ⁶²⁸.

Quod non sit eorum Filius amor

CONSPECTUS CAPITIS. — Amor tamen iste nec Patris nec Verbi, a quibus procedit, est Filius, quia ex quo ab illis procedit, non refert eorum similitudinem: licet omnino idem sit quod est Pater et Filius. Deinde si proles eorum est, aut alter eorum

VARIÆ LECTIONES.

⁶¹⁸ Et a Filio mss. Vict. Sag. et Filio ⁶¹⁹ Cap. 49 est in mss. 51 sub hoc titulo: Quod uterque, etc. ut in titulo capituli 49 in editis ms. Thu. 90 omitt. et alterum. ⁶²⁰ Pater summus est mss. pater est summus ⁶²¹ In patre mss. Vict. Sag. a patre ⁶²² Cap. 50 est in mss. caput 52 sub hoc titulo: Quod tantus sit, etc. ut in titulo Capituli 50 in editis mss. Thuan. 90. Quod tantus sit amor iste, quantus summus Spiritus. ms. Thuan. 50. Quod tantus sit amor iste, quantus est ipse Spiritus summus. ⁶²³ Est amor summi mss. Vict. Sag. Thu. S. Mich. est amor iste summi ⁶²⁴ Cap. 51 est in mss. caput 53. ⁶²⁵ Nisi summus Spiritus? Iste itaque mss. Vict. Sag. Nisi summi Spiritus amor? Iste namque ⁶²⁶ Cap. 52 est in mss. caput 54 ⁶²⁷ Filius, non duo, sed unus mss. Thu. 90. Filius, non dico, duo, sed unus ⁶²⁸ Cap. 53 est in mss. caput 55 cum hoc titulo: Quod non sit eorum Filius.

erit pater ejus, alter mater, quod repugnat; cum non aliter a Patre quam a Filio procedat: aut uterque pater sive mater ejus est: nulla autem natura admittit duo aliqua quæ singula perfectam et omnino eandem ad aliquid unum, patris et matris habeant habitudinem.

Quid ergo? cum hic amor pariter habeat esse a Patre et Filio, etsic similis sit ambobus ut nullatenus dissimilis sit illis, sed omnino idem sit quod illi: nunquid Filius eorum, aut proles, æstimandus est? Sed sicut Verbum, mox ut consideratur ⁶²⁹, se prolem esse ejus, a quo est, evidentissime probat, promptam præferendo ⁶³⁰, parentis imaginem; sic amor aperte se prolem negat; quia dum a Patre et Filio procedere intelligitur, non statim tam perspicuam exhibet se contemplanti ejus, ex quo est, similitudinem, quamvis ipsum considerata ratio doceat omnino id ipsum esse, quod est Pater et Filius. Denique si proles eorum est, aut alter eorum erit pater ejus, alter mater; aut uterque pater, sive mater est: quæ omnia veritati repugnare videntur. Quoniam namque nullatenus aliter a Patre procedit, quam a Filio; nulla veritas patitur ut dissimili vocabulo ad illum Pater et Filius referantur: non est igitur alter pater ejus, alter mater. Ut autem duo aliqua sint, quæ singula perfectam, et nulla consideratione differentem habeant pariter ad aliquid unum, patris aut matris habitudinem, nulla natura aliquo monstrari concedit exemplo. Ergo non est uterque, scilicet Pater et Filius, pater aut mater amoris a se manantis. Nequaquam itaque videtur veritati convenire, ut idem amor eorum filius sit aut proles.

CAPUT LVI [al. LIV] ⁶²¹.

Quod solus Pater sit genitor, et ingenuus; solus Filius genitus, solus amor nec genitus, nec ingenuus.

CONSECTUS CAPITIS. — Ergo amor iste non potest proprie dici genitus, sicut Verbum: sed nec **22** omnino ingenuus dicendus est; quia non omnino non est ab alio. Hoc itaque soli Patri convenit, quod sit genitor et ingenuus; soli Verbo, quod sit genitum; soli amori, quod nec proprie genitus nec omnino ingenuus, sed procedens sit; quia nec proles est nec omnino non est ab alio.

Sed videtur tamen amor idem, nec omnino, secundum communis locutionis usum ⁶²², dici posse ingenuus; nec ita proprie, sicut Verbum, genitus. Solemus enim sæpe dicere aliquid gigni ex ea re de qua existit: ut cum dicimus splendorem aut calorem gigni ab igne, seu aliquod effectum ⁶²³ ex causa sua. Secundum hanc igitur rationem, amor a summo Spiritu exiens, non omnino asseri potest ingenuus; ita vero proprie, sicut Verbum, dici genitus non

A potest; quia Verbum verissimam esse prolem, et verissimum filium; amorem vero nullatenus filium aut prolem esse, manifestum est. Potest itaque, imo debet dici solus ille, cujus Verbum est, genitor et ingenuus; quia solus est Pater et parens, et nullo modo ab alio est: solum autem Verbum genitum, qui solum filius et proles est. Solus vero amor utriusque, nec genitus, nec ingenuus, quia nec filius est, nec proles est ⁶²⁴, nec omnino non est ab alio.

CAPUT LVII [al. LV] ⁶²⁵.

Quod amor idem sic sit increatus et creator, sicut Pater et Filius: et tamen ipse cum illis non tres, sed unus increatus, et unus creator. Et quod idem possit dici Spiritus Patris et Filii.

CONSECTUS CAPITIS. — Cum amor iste una eademque sit cum Patre et Filio summa essentia, quæ sola a nullo facta, per se omnia fecit; necesse est sicut Pater et Filius, ita et iste amor sit increatus et creator: et iste tres, non plures, sed unus sint increatus et unus creator. Patrem itaque nullus facit, sive creat, aut gignit. Filium Pater solus gignit, sed non facit. Pater et Filius non faciunt aut gignunt, sed spirant suum amorem, quia ab eis procedit non discedendo a summa illa essentia, sed existendo ex illa. Hinc summæ essentia Spiritus recte potest appellari. Communio etiam Patris et Filii dici potest, tum quia nomen habet commune Patri et Filio tum quia ipse illud ipsum omnino est, quod Pater et Filius.

Quoniam autem idem amor singulus est summa essentia, sicut Pater et Filius, et tamen simul Pater, et Filius, et utriusque amor non plures ⁶²⁶, sed una summa essentia, quæ sola a nullo facta, non per aliud quam per se omnia fecit. Necesse est ut quemadmodum singulus Pater, et singulus Filius est increatus et creator; ita et amor singulus sit increatus et creator, et tamen omnes tres simul, non ⁶²⁷ plures, sed unus increatus et unus creator. Patrem itaque nullus facit, sive creat, aut gignit; Filium vero Pater solus gignit, sed non facit ⁶²⁸: Pater autem pariter et Filius non faciunt, neque gignunt; sed quodammodo, si sic dici potest, spirant suum amorem: quamvis enim non nostro modo ⁶²⁹ spiret summe incommutabilis essentia, tamen ipsum suum amorem ⁶³⁰ a se ineffabiliter procedentem, non discedendo ab illa, sed existendo ex illa, forsitan non alio modo videtur posse dici aptius ex se emitte quam spirando. Quod si dici potest, sicut Verbum summæ essentia Filius est ejus; ita ejusdem amor satis convenienter appellari potest Spiritus ejus: ut cum essentialiter ipse sit spiritus, sicut Pater et Filius, illi non putentur alicujus spiritus; quia nec Pater ab ullo alio est, nec Filius a Patre

VARIÆ LECTIONES.

⁶²⁹ Mox ut consideratur *ms.* mox consideratur ⁶³⁰ Promptam præferendo *ms.* Thu. 90. Promptam referendo ⁶³¹ Cap. 54 est in *ms.* caput 56 ⁶³² Locutionis modum *ms.* Thu. Gem. Cister. locutionis usum ⁶³³ Aliquem effectum *ms.* Vict. Sag. Thu. Cister. aliquod effectum ⁶³⁴ Nec filius nec ingenuus est *ms.* nec filius est, nec proles est, ⁶³⁵ Cap. 35 est in *ms.* caput 57 sub hoc titulo: Quod amor idem sic sit increatus, etc. ut in titulo capituli 55 in editis. ⁶³⁶ Amor non plures *ms.* Thu. 90. amor non plura ⁶³⁷ Simul, et non *ms.* Vict. Sag. Thu. S. Mich. simul, non ⁶³⁸ Pater solus gignit; sed non facit *ms.* Thu. Pater solus non facit, sed gignit ⁶³⁹ Non nostro amore *ms.* non nostro modo ⁶⁴⁰ Tamen ipsum amorem *ms.* S. Mich. Cister. tamen ipsum suum amorem

quasi spirante nascitur; iste autem æstimetur Spiritus utriusque; quia ab utroque, suo quodam inenarrabili modo, spirante mirabiliter procedit. Qui etiam ex eo quia est communio Patris et Filii, non absque ratione quasi proprium assumere posse videtur aliquod nomen, quod Patri Filioque commune sit; si proprii nominis exigit indigentia. Quod quidem si ⁶⁴¹ fiat, scilicet, ut ipse amor nomine Spiritus, quod substantiam pariter Patris et Filii significat, quasi proprio designetur: ad hoc quoque non inutiliter valebit, ut per hoc idipsum esse, quod est Pater et Filius, quamvis ab illis esse suum habeat, intimetur.

CAPUT LVIII [at. LVI] ⁶⁴².

Quod sicut Filius est essentia vel sapientia Patris, eo sensu, quia habet eandem essentiam vel sapientiam quam Pater; sic idem Spiritus sit Patris et Filii essentia et sapientia, et similia.

Potest quoque quemadmodum Filius est substantia, et sapientia, et virtus Patris, eo sensu quia habet ⁶⁴³ eandem essentiam, et sapientiam, et virtutem, quam Pater; ita utriusque Spiritus intelligi essentia, vel sapientia, vel virtus Patris et Filii, quia habet omnino eandem quam habent illi

CAPUT LIX [at. LVII] ⁶⁴⁴.

Quod Pater, et Filius, et eorum Spiritus, pariter sint in se invicem.

CONSPECTUS CAPITIS. — Illi tres sunt una eadem summa essentia, quæ nec sine se, nec extra se, nec major vel minor seipsa esse potest. Ergo hi tres sunt in se invicem; ita ut nullus alium excedat. Deinde memoria summæ essentia tota est in ejus intelligentia et amore, et intelligentia in ejus memoria et amore, et amor in memoria et intelligentia ejus. Ergo totus Pater qui est memoria, est in Filio, qui est intelligentia, et in Spiritu, qui est amor: et totus Filius est in Patre et Spiritu, et totus Spiritus in Patre et Filio: et unus illorum non potest esse sine aliis.

Jucundum est intueri in Patre, et Filio et utriusque Spiritu, quomodo sint in se invicem tanta æqualitate ut nullus alium excedat. Præter hoc enim, quia unusquisque eorum sic est perfecte summa essentia, ut tamen omnes tres simul non sint nisi essentia una summa, quæ nec sine se vel extra se, nec major vel minor seipsa esse potest: per singulos tamen idipsum non minus valet probari. Est etenim totus Pater in Filio et communi Spiritu; et Filius in Patre, et eodem Spiritu; et idem Spiritus in Patre et Filio; quia memoria summæ essentia tota est in ejus intelligentia et in amore, et intelligentia ⁶⁴⁵ in memoria et in amore, et amor in memoria et in intelligentia. Totam quippe suam ⁶⁴⁶ memoriam summam intelligit Spiritus, et amat; et totius intelli-

gentia meminit, et totam amat; et totius amoris meminit, et totum intelligit. Intelligitur autem in memoria Pater; in intelligentia Filius; in amore, utriusque Spiritus. Tanta igitur Pater et Filius, et utriusque Spiritus, æqualitate sese complectuntur, et sunt in se invicem ut eorum nullus alium excedere aut sine eo esse probetur.

CAPUT LX [at. LVIII] ⁶⁴⁷.

Quod nullus eorum alio indigeat ad memorandum, vel intelligendum, vel amandum; quia singulus quisque est memoria, et intelligentia, et amor, et quidquid necesse est inesse summæ essentia.

CONSPECTUS CAPITIS. — Nec tamen nullus eorum alio indiget sive ad memorandum, sive ad intelligendum, sive ad amandum. Cum enim quisque sit summa essentia, singulus quisque per se est memoria, intelligentia et amor; et ita singulus quisque per se meminit, per se intelligit, et per se amat; sicut per se est.

Sed in his nullatenus negligenter memoriæ commendandum, quod intuente mihi occurrit, existimo. Sic enim necesse est ut Pater intelligatur memoria, Filius intelligentia, Spiritus amor; ut nec Pater indigeat Filio, aut communi Spiritu, nec Filius Patre vel eodem Spiritu, sive idem Spiritus Patre aut Filio ⁶⁴⁸; quasi Pater per se meminisse solum possit, intelligere autem non nisi per Filium, et amare non nisi per suum Filiique Spiritum; et Filius per se intelligere tantum queat, per Patrem autem memor sit, et per Spiritum suum amet; et idem Spiritus per se non aliud quam amare ⁶⁴⁹ valeat, sed Pater illi sit memor, et Filius illi intelligat. Nam cum in his tribus, unusquisque singulus sit summa essentia et summa sapientia sic perfecta, ut ipsa per se memor sit et intelligat, et amet, necesse est ut nullus horum trium ⁶⁵⁰ alio indigeat, **23** aut ad memorandum, aut ad intelligendum, aut ad amandum. Singulus enim quisque essentialiter est et memoria, et intelligentia, et amor, et quidquid summæ essentia necesse est inesse ⁶⁵¹.

CAPUT LXI [at. LIX] ⁶⁵².

Quod tamen non sint tres, sed unus, seu Pater, seu Filius, seu utriusque Spiritus.

CONSPECTUS CAPITIS. — Quamvis autem Pater sit intelligentia et amor, non tamen est Filius, aut alicujus Spiritus; quia non est intelligentia genita, nec amor ab aliquo procedens. Et licet Filius sit memoria et amor, non tamen est Pater, aut Spiritus alicujus; quia non est memoria gignens, nec amor ab alio procedens, sicut Spiritus. Sic etsi Spiritus est memoria et intelligentia, non tamen Pater, aut Filius, quia non est memoria gignens, nec intelligentia genita. Unus itaque in summa essentia Pater, unus Filius, unus Spiritus.

VARIÆ LECTIONES.

⁶⁴¹ Quod quidem si *ms. Thuan.* 50 quod idem si ⁶⁴² *Cap. 56 est in mss. caput 58.* ⁶⁴³ Quia habeat *mss. Tnx.* 30. *Cister.* quia habet ⁶⁴⁴ *Cap. 57 est in mss. caput 59* ⁶⁴⁵ Et amore et intelligentia *mss. Vict. Sag.* est in amore et intelligentia ⁶⁴⁶ Totam quippe suam *mss. Thu.* 90 totam quippe summam ⁶⁴⁷ *Cap. 58 est in mss. caput 60* ⁶⁴⁸ Spiritus Patre et Filio *mss. Gem. Vict. Sag. S. Mich.* Spiritus Patre et Filio ⁶⁴⁹ Spiritus per se non per aliud amare *mss. Thuan.* Spiritus per se non per aliud amare ⁶⁵⁰ Nullus eorum trium *mss. S. Mich. Cister.* nullus horum trium ⁶⁵¹ Summæ est necesse inesse essentia *mss. Vict. Sag. Cister.* Summæ essentia necesse est inesse ⁶⁵² *Cap. 59 est in mss. caput 61*

ius : et non tres Patres, nec tres Filii; nec tres A Spiritus.

Quandam hic video quæstionem occurrere. Nam si Pater ita est intelligentia et amor, sicut est memoria, et Filius sic est memoria et amor, quomodo est intelligentia; et utriusque Spiritus non minus est memoria et intelligentia, quam amor: quomodo non est Pater, Filius, et alicujus ⁶⁵⁵ Spiritus; et quare non est Filius, Pater et alicujus Spiritus, et cur non est idem Spiritus, alicujus Pater, et alicujus Filius? sic quippe intelligebatur quod memoria esset Pater, Filius intelligentia, utriusque Spiritus amor. Verum hæc quæstio non difficile solvitur, si ea quæ jam ratione inventa sunt considerentur. Idcirco enim non est Pater Filius, aut alicujus Spiritus ⁶⁵⁶, licet sit intelligentia et amor; quia non est intelligentia genita, aut amor ab aliquo procedens; sed quidquid est, gignens est tantum, et a quo procedit alius. Filius quoque ideo non est Pater, aut alicujus Spiritus; quamvis seipso et memor ⁶⁵⁷ sit, et amet; quia non est memoria gignens, aut amor ab alio, ad similitudinem sui Spiritus, procedens; sed quidquid existit, tantum gignitur, et est a quo Spiritus procedit. Spiritum quoque non cogit esse Patrem aut Filium, hoc, quia contentus est memoria aut intelligentia sua, cum non ⁶⁵⁸ sit memoria gignens, aut intelligentia genita, sed solum, quidquid est, procedat ⁶⁵⁷. Quid igitur prohibet concludi quia unus tantum est in summa essentia Pater, unus Filius, unus Spiritus; et non tres Patres, aut Filii, aut Spiritus?

CAPUT LXII [al. LX] ⁶⁵⁸.

Quomodo ex his tribus plures filii nasci videantur.

CONSPECTUS CAPITIS. — Cum singulus quisque illorum trium se et alios intelligat, ac proinde dicat, videtur quod singulus quisque producat suum Verbum seu Filium: et quod proinde plures sint Filii.

Sed ne forte repugnet huic assertioni quod intueor: nam dubium esse non debet quia Pater, et Filius, et eorum Spiritus, unusquisque seipsum et alios ambos dicit; sicut se, et alios intelligit. Quod si ita est, quomodo non sunt in summa essentia tot verba quot sunt dicentes, et quot sunt qui dicuntur? Si enim plures homines unum aliquid cogitatione dicant, tot ejus videntur esse verba quot sunt cogitantes; quia in singulorum cogitationibus verbum ejus est. Item, si unus homo cogitat aliqua plura, tot verba sunt in mente cogitantis quot sunt res cogitatae. Sed in hominis cogitatione ⁶⁵⁹, cum cogitat

aliquid quod extra ejus mentem est, non nascitur verbum cogitatae rei ex ipsa re; quia ipsa absens est a cogitationis intuitu, sed ex rei aliqua similitudine vel imagine, quæ est in cogitantis memoria, aut forte quæ tunc, cum cogitat, per corporeum sensum ex re præsentem in mentem attrahitur. In summa vero essentia sic sibi semper ⁶⁶⁰ sunt præsentem Pater, et Filius, et eorum Spiritus: est enim, sicut jam perspectum est, unusquisque non minus in aliis quam in seipso; ut cum invicem se dicunt, sic videatur idem ipse, qui dicitur, gignere verbum suum, quemadmodum cum a seipso dicitur. Quomodo ergo nihil gignit Filius, aut ejus Patrisque Spiritus; si unusquisque eorum verbum gignit suum, cum a seipso dicitur vel ab alio ⁶⁶¹? Quot autem verba probari possunt de summa nasci substantia, tot enim necesse est, secundum ⁶⁶² superiorem considerationem, filios gignere, et tot emittere spiritus.

CAPUT LXIII (67).

Quomodo non sit ibi nisi unus unius; hoc est, unum Verbum, et ex solo Patre.

CONSPECTUS CAPITIS. — Attamen cum nec plures sint dicentes, nec plura sint quæ dicuntur, sed una sit essentia quæ intelligit et intelligitur, constat quia neque sunt plures patres, nec plura verba, nec plures filii; sed unus est dicens, seu Pater, et unum Verbum, seu unus Filius. Licet ergo Pater, Verbum, et Spiritus pariter se et ambos alios dicant, unum solum ibi est Verbum, quod nec ullatenus omnium trium, sed duntaxat unius ipsorum, scilicet Patris, Verbum dici potest. Non enim imago aut Filius est suimet, aut a se procedentis Spiritus. Nam nec ex seipso, nec ex procedente a se nascitur; nec seipsum, aut procedentem a se, existendo imitatur. Restat igitur hoc solum Verbum illius solius esse de quo nascendo habet esse, et ad cujus omnimodam similitudinem existit.

Hac itaque ratione ⁶⁶³ videntur in illa esse non solum multi patres, et filii, et procedentes, sed et aliæ necessitudines; aut certe Pater, et Filius, et eorum Spiritus, de quibus jam certissimum est quia vere existant, non sunt tres dicentes, quamvis singulus quisque sit dicens; nec sunt plura, quæ dicuntur, cum unusquisque seipsum, et alios duos dicit. Sicut enim summæ sapientiæ inest scire et intelligere; ita utique æternæ incommutabilisque scientiæ et intelligentiæ naturale est, id semper præsens intueri, quod scit et intelligit. Nihil autem aliud est summo spiritui hujusmodi dicere ⁶⁶⁴, quam quasi cogitando intueri: sicut nostræ mentis locutio nihil aliud est ⁶⁶⁵ quam cogitantis inspectio. Cer-

VARIÆ LECTIONES.

⁶⁵⁵ Pater et Filius et alicujus *ms.* Pater Filius, et alicujus ⁶⁵⁶ Aut alicujus Spiritus *ms.* aut alterius Spiritus ⁶⁵⁷ Seipso memor *ms.* *Vict. Sag. Cister.* seipso et memor ⁶⁵⁸ Intelligentia, cum non *ms.* intelligentia sua; cum non ⁶⁵⁷ Est, procedat *ms.* *Thu.* est, procedit ⁶⁵⁹ *Cap. 60 est in ms. caput 62.* ⁶⁶⁰ In omni cogitatione *ms.* in hominis cogitatione ⁶⁶¹ Sic tibi semper *ms.* sic sibi semper ⁶⁶² A seipso dicitur vel alio *ms.* a se dicitur vel ab alio ⁶⁶³ Necesse secundum *ms.* necesse est secundum ⁶⁶⁴ Hac itaque ratione, etc. in *ms.* hic incipit caput 63 ab hoc titulo: Quomodo non sit ibi nisi unus unius, ut in titulo capitis 61 in editis ⁶⁶⁵ Spiritui hujus dicere *ms.* Spiritui hujusmodi dicere ⁶⁶⁶ Nihil aliud est *ms.* *Thu.* non aliud est

NOTÆ.

(67) Alias est pars cap. 60.

tissimum autem jam consideratæ rationes reddiderunt, quidquid summæ naturæ inest essentialiter, id perfecte convenire Patri, et Filio, et eorum Spiritui, singularim; et tamen id ipsum, si simul dicatur de tribus, non admittere pluralitatem. Cum ergo constet quia sicut pertinet ad ejus essentiam scientia et intelligentia, sic ejus scire et intelligere non est aliud quam dicere⁶⁶⁶, id est semper præsens intueri quod scit et intelligit: necesse est ut quemadmodum singulus Pater, singulus⁶⁶⁷ Filius, et singulus eorum Spiritus est sciens et intelligens, et tamen hi tres simul non sunt plures scientes aut intelligentes, sed unus sciens, et unus⁶⁶⁸ intelligens; ita singulus quisque sit dicens; nec tamen sint tres dicentes simul⁶⁶⁹, sed unus dicens. Hinc illud quoque liquide cognosci potest quia, cum hi tres dicuntur, vel a seipsis, vel ab invicem, non sunt plura quæ dicuntur. Quid namque ibi dicitur, nisi eorum essentia? Si ergo illa una sola est⁶⁷⁰, unum solum est, quod dicitur: ergo si unum solum est⁶⁷¹ in illis, quod dicit, et unum, quod dicitur; una quippe sapientia est, quæ in illis dicit, et una substantia quæ dicitur: consequitur non ibi esse plura verba, sed unum. Licet igitur unusquisque seipsum, et omnes invicem se dicant, impossibile tamen est in summa essentia esse verbum aliud præter illud, de quo jam constat quod sic nascitur ex eo cujus est Verbum, ut et vera⁶⁷² ejus dici possit imago, et vere Filius ejus sit. In quo mirum quiddam et inexplicabile video. Ecce enim cum manifestum sit unumquemque, scilicet Patrem, et Filium, et Patris Filiique Spiritum, pariter se et ambos alios dicere, et unum solum ibi esse Verbum; nullatenus tamen ipsum Verbum videtur posse dici Verbum omnium trium, sed tantum unius eorum. Constat enim ipsum esse⁶⁷³ imaginem et Filium ejus cujus est Verbum: et patet quia⁶⁷⁴ nec imago, nec Filius suimet, aut a se⁶⁷⁵ procedentis Spiritus congrue dici potest. Nam nec ex seipso, nec ex procedente a se, nascitur: nec seipsum, aut procedentem a se, existendo imitatur. Seipsum quippe non imitatur, nec a se trahit existendi similitudinem; quia imitatio et similitudo non est in uno solo, sed in pluribus; **24** illum vero non imitatur nec ad ejus similitudinem existit, quia iste non habet ab illo esse, sed ille ab isto⁶⁷⁶. (68) Restat igitur hoc solum Verbum illius solius esse, de quo nascendo habet esse, et ad cujus omnimodam similitudinem

existit. Unus ergo Pater, non plures patres; unus Filius, non plures filii, unus procedens Spiritus, non plures procedentes spiritus, sunt in summa essentia. Qui cum ita tres sint, ut nunquam Pater sit Filius, aut procedens Spiritus; nec Filius aliquando sit Pater, aut Spiritus procedens; neque unquam Spiritus Patris et Filii⁶⁷⁷ sit Pater, aut Filius, et singulus quisque sic sit perfectus⁶⁷⁸, ut nullo indigeat: id tamen quod sunt, sic est unum; ut sicut de singulis pluraliter dici non potest, ita nec tribus simul. Et cum pariter unusquisque seipsum, et omnes invicem se dicant; non tamen sunt ibi plura verba, sed unum: et ipsum non singulorum, aut omnium simul, sed unius tantum.

CAPUT LXIV [al. LXII] ⁶⁷⁹.

B *Quod hoc licet inexplicabile sit, tamen credendum sit.*

CONSPECTUS CAPITIS. — Hoc certissime sic esse mens humana cognoscat, etiam si penetrare nequeat quomodo sit. Incomprehensibile est quomodo summa sapientia sciat ea quæ fecit. Ergo multo minus potest explicari quomodo sciat aut dicat seipsam.

Videtur mihi hujus tam sublimis rei secretum transcendere omnem intellectus aciem humani: et idcirco conatum explicandi qualiter hoc sit, continendum puto. Sufficere namque debere existimo rem incomprehensibilem indaganti, si ad hoc ratiocinando pervenerit ut eam certissime esse cognoscat; etiamsi penetrare nequeat intellectu, quomodo ita sit: nec idcirco minus his adhibendam fidei certitudinem, quæ probationibus necessariis, nulla alia repugnante ratione asseruntur; si suæ naturalis altitudinis incomprehensibilitate explicari non patientur. Quid autem tam incomprehensibile, tam ineffabile, quam⁶⁸⁰ id quod supra omnia est? Quapropter si ea, quæ de summa essentia hactenus disputata sunt, necessariis rationibus sunt asserta, quamvis sic intellectu penetrari non possint, ut et verbis valeant explicari; nullatenus tamen certitudinis eorum nutat soliditas. Nam, si superior consideratio rationabiliter comprehendit incomprehensibile esse, quomodo eadem summa sapientia sciat ea quæ fecit, de quibus tam multa nos scire necesse est: quis explicet quomodo sciat aut dicat seipsam, de qua aut nihil, aut vix aliquid ab homine sciri possibile est? Ergo si non eo quod seipsam dicit⁶⁸¹, generat Pater, et generatur Filius: *Generationem ejus quis enarrabit?* (Isa. LIII, 8.)

VARIE LECTIONES.

⁶⁶⁶ Non est aliquam dicere *mss.* non est aliud quam dicere ⁶⁶⁷ Singulus Pater, singulus *mss.* *Vict. Sag.* singulus Pater, et singulus ⁶⁶⁸ Unus sciens, et unus *mss.* *Vict. Sag. omitt.* et ⁶⁶⁹ Nec tamen sint tres dicentes simul: *mss.* Nec tamen omnes simul tres dicentes ⁶⁷⁰ Si ergo illa una sola est *ms. Thuan.* 30 si ergo illa sola una est ⁶⁷¹ Ergo unum solum est *mss.* ergo si unum est *ms. Cister.* ergo si unum solum est ⁶⁷² Ut etiam vera *mss.* ut et vera ⁶⁷³ Constat enim esse *mss.* constat enim ipsum esse ⁶⁷⁴ Et pater, quod nec *mss.* et patet quia ⁶⁷⁵ Nec a se *ms. S. Mich.* aut a se ⁶⁷⁶ in *mss.* *continuat præcedens caput, A. In titul.* Sit unus unius *mss.* sit nisi unus unius *ms. Thu.* 30. sit nisi unus unius Filius. ⁶⁷⁷ Patris aut Filii *mss.* *Vict. Sag.* Patris et Filii ⁶⁷⁸ Si sit perfectus *mss. Cister.* sic sit perfectus ⁶⁷⁹ *Cap. 62. est in mss. caput tit.* ⁶⁸⁰ Incomprehensibile quam *mss.* incomprehensibile, tam ineffabile, quam ⁶⁸¹ Quod seipsam dicit *ms. Thuan.* 30 quod ipsam dicit

NOTÆ.

(68) Alias hic incipit cap. 61.

CAPUT LXV (69).

Quomodo de ineffabili re verum disputatum sit.

CONSPECTUS CAPITIS. — Hoc autem licet ineffabile sit secundum proprietatem, nihil prohibet verum esse quod hactenus de summa natura disputatum est per ænigmata, imaginem ac similitudinem. Quæcunque nomina, quæ de illa natura dicuntur, non tam illius proprietatem innuunt, quam similitudinem: significant enim quod in rebus factis concipiuntur: nec tamen falsum est quod per verba de ipsa intimatur vel æstimatur. Quod de ipsa cognoscitur, verum est; licet non totum cognoscatur quod ipsa vere est.

Sed rursus, si ita ⁶⁸⁸ se ratio ineffabilitatis illius habet, imo quia sic est: quomodo stabit quidquid de illa ⁶⁸⁹ secundum Patris, et Filii, et Spiritus procedentis habitudinem disputatum est? Nam si vera illud ratione explicitum est ⁶⁹⁰, qualiter est illa ineffabilis? Aut si ineffabilis ⁶⁹¹ est, quomodo est ita, sicut disputatum est? An quodatenus ⁶⁹² de illa potuit explicari: et ideo nihil prohibet esse verum quod disputatum est. Sed quia penitus non potuit comprehendere, idcirco est ineffabilis. Sed ad illud quid responderi poterit, quod jam supra in hac ipsa disputatione constitit; quia sic est summa essentia supra et extra omnem aliam naturam, ut si quando de illa dicitur aliquid verbis, quæ communia sunt aliis naturis, sensus nullatenus sit communis? Quem enim sensum in omnibus his verbis, quæ cogitavi, intellexi nisi communem et usitatum? Si ergo usitatus sensus verborum alienus est ab illa ⁶⁹³; quidquid ratiocinatus sum, non pertinet ad illam. Quomodo igitur verum est inventum esse ⁶⁹⁴ C aliquid de summa essentia; si quod est inventum, longe diversum est ab illa? Quid ergo? An quodammodo inventum est aliquid de incomprehensibili re; et quo-lammodo nihil perspectum est de ea? Sæpe namque multa dicimus, quæ proprie sicut sunt non exprimimus; sed per aliud significamus id quod proprie aut nolumus, aut ⁶⁹⁵ non possumus deprimere, ut cum per ænigmata loquimur. Et sæpe videmus aliquid, non proprie ⁶⁹⁶ quemadmodum res ipsa est; sed per aliquam similitudinem aut imaginem, ut cum vultum alicujus ⁶⁹⁷ consideramus in speculo. Sic quippe unam eandemque rem dicimus et non dicimus; videmus et non videmus: dicimus et videmus per aliud; non dicimus et non videmus per suam proprietatem ⁶⁹⁸. (70) Itaque itaque ratione nihil prohibet et verum esse quod disputatum est hactenus de summa natura; et ipsam tamen nihilo-

A minus ineffabilem persistere: si nequaquam illa putetur per essentiam suam proprietatem expressa, sed utcumque per aliud designata. Nam, quæcunque nomina de illa natura dici posse videntur, non tam mihi eam ostendunt per proprietatem quam per aliquam innuunt similitudinem. Etenim cum earumdem vocum significationes cogito, familiarius concipio mente quod in rebus factis conspicio, quam id quod omnem humanum intellectum transcendere intelligo: nam valde minus aliquid, imo longe aliud in mente mea sua significatione constituunt, quam sit illud ad quod intelligendum per hanc tenuem significationem mens ipsa mea conatur proficere. Nam, nec nomen sapientiam mihi sufficit ostendere illud, per quod omnia facta sunt de nihilo, et servantur a nihilo; nec nomen essentiam mihi valet exprimere illud, quod per singularem altitudinem longe est supra omnia, et per naturalem proprietatem valde est extra omnia. Sic ergo illa natura et ineffabilis est; quia per verba, sicuti est nullatenus valet intimari: et falsum non est, si quid de illa, ratione docente, per aliud velut in ænigmatum potest æstimari.

CAPUT LXVI [al. LXIV] ⁶⁹⁹.

Quod per rationalem mentem maxime accedatur ad cognoscendum summam essentiam.

CONSPECTUS CAPITIS. — Nihil itaque de illa natura potest percipi per proprietatem, sed per aliud. Ergo tanto altius creatrix essentia cognoscitur, quanto per propinquiores ipsi creaturam indagatur. Sicut itaque sola mens rationalis ad ejus investigationem assurgere valet, ita eadem sola est, per quam maxime ipsamet ad ejus inventionem proficere queat: quia hæc illi propinquat. Unde quanto studiosius mens ad se descendendum intendit, tanto efficacius ad illius summæ essentiam cognitionem ascendit: et quanto se intueri negligit, tanto a creatricis essentiam speculatione et intuitu descendit.

Cum igitur pateat quia ⁷⁰⁰ nihil de hac natura possit percipi per suam proprietatem, sed per aliud, certum est quia per illud magis ad ejus cognitionem ⁷⁰¹ acceditur, quod illi magis ⁷⁰² per similitudinem propinquat. Quidquid enim inter creata constat illi esse similius, id necesse est esse naturam præstantius. Quapropter id et per majorem similitudinem plus juvat mentem indagantem summam veritati propinquare; et per excellentiorem creaturam essentiam plus docet quid de creante mens ipsa debeat æstimare. Procul dubio itaque tanto altius creatrix essentia cognoscitur, quanto per propinquiores sibi creaturam indagatur. Nam quod om-

VARIÆ LECTIONES.

⁶⁸⁸ Sed rursus si ita est, etc. in mss. hic incipit caput 65, sub hoc titulo: Quomodo de ineffabili re, etc. ut in titulo caput 63. in editis ⁶⁸⁹ De illa substantia mss. Vict. Sag. Thu. Gcm. omitt. substantia ⁶⁹⁰ Ratione explicatam est ms. Vict. ratione explicatum est mss. Sag. Thu. ratione explicitum est ⁶⁹¹ Si illa ineffabilis mss. Thu. Vict. Sag. Cister. omitt. illa ⁶⁹² Aut quodatenus mss. an quodam tenus ⁶⁹³ Alienus est ad illa mss. alienus est ab illa ⁶⁹⁴ Verum inventum est esse mss. verum est inventum esse ⁶⁹⁵ Aut volumus aut mss. aut nolumus, aut ⁶⁹⁶ Non proprie mss. non proprie ⁶⁹⁷ Vultum cuius mss. vultum alicujus ⁶⁹⁸ In mss. continuatur caput præcedens. ⁶⁹⁹ Cap. 64 est in mss. caput 66 ⁷⁰⁰ Pateat quod mss. pateat, quia ⁷⁰¹ Ejus cognitionem ms. Thu. 30 ejus cogitationem. ⁷⁰² Quod illi magis ms. Thu. 30 quo illi magis

NOTÆ.

(69) Alias est pars cap. 62.

(70) Alias hic incipit cap. 63.

nis essentia, in quantum est, intantum sit similis A summæ essentia, ratio jam supra considerata dubitare non permittit. Patet itaque quia sicut sola est mens rationalis inter omnes creaturas, quæ ad ejus investigationem assurgere valeat; ita nihilominus eadem sola est, per quam maxime ipsamet ad 25 ejusdem inventionem proficere queat. Nam, jam cognitum est quia hæc illi maxime per naturalis essentia propinquat similitudinem. Quid igitur apertius, quam quia mens rationalis quanto studiosius ad se discondum intendit; tanto efficacius ad illius cognitionem ascendit: et quanto seipsam intuerit negligit, tanto ab ejus speculatione descendit?

CAPUT LXVII [al. LXV] 697.

Quo mens ipsa speculum ejus, et imago ejus sit. B

CONSPECTUS CAPITIS. — Quoniam sola mens et sui et hujus summæ essentia memor et intelligens et amans esse potest: ideo ea sola vera est imago illius essentia, quæ per sui memoriam, intelligentiam, et amorem, in Trinitate ineffabili consistit. Maxime autem in hoc mens est similis summæ essentia quod possit reminisci, intelligere et amare id quod optimum et maximum est, hoc est, summam essentiam.

Aptissime igitur 698 ipsa sibi esse velut speculum dici potest, in quo speculetur, ut ita dicam, imaginem ejus quam facie ad faciem videre nequit. Nam, si mens ipsa sola ex omnibus quæ facta sunt, sui memor et intelligens et amans esse potest, non video cur negetur esse in illa vera imago illius essentia, quæ per sui memoriam, et intelligentiam, et amorem in Trinitate ineffabili consistit. Aut certe 699 inde verius esse illius se probat imaginem; quia illius potest esse memor, illam intelligere et amare. In quo enim major est et illi similior, in eo verior illius esse imago cognoscitur. Omnino autem cogitari non potest rationali creaturæ naturaliter esse datum aliquid tam præcipuum, tamque simile summæ sapientia quam hoc, quia potest reminisci, et intelligere, et amare id quod optimum et maximum est omnium. Nihil igitur aliud est inditum alicui creaturæ quod sic præferat imaginem Creatoris.

CAPUT LXVIII (71).

Quod rationalis creatura ad amandum illam facta sit.

CONSPECTUS CAPITIS. — Ergo mens rationalis nihil tantum studere debet, quam hanc imaginem naturaliter sibi impressam, per voluntarium effectum exprimere. Ergo cum præcipuum quod potest, si reminisci et intelligere, et amare summam bonum, id præcipue debet velle: quæ enim me-

lora sunt in potestate, ea magis esse debent in voluntate. Deinde non aliud est esse rationalem, quam posse discernere justum a non justo, verum a non vero, bonum a non bono, magis bonum a minus bono. Frustra autem ista potest nisi quod discernit, amet vel reprobet, secundum veræ discretionis iudicium; magis videlicet vel minus amando quod magis vel minus bonum esse iudicat. Ergo rationalis creatura ad hoc facta est, ut summam essentiam, quæ est summum bonum, amet super omnia bona; imo ut nihil amet nisi illam, quia illa est bona per se, et nihil est bonum nisi per illam.

Consequi itaque 700 videtur quod rationalis creatura nihil tantum debet studere, quam hanc imaginem sibi per naturalem potentiam impressam, per voluntarium effectum exprimere. Etenim præter hoc, quod creanti se debet hoc ipsum quod est: hinc quoque 701, quia nihil tam præcipuum posse, quam reminisci et intelligere et amare summum bonum, cognoscitur, nimirum nihil tam præcipue debere velle convincitur. Quis enim neget quæcunque meliora sunt in potestate, ea magis esse debere in voluntate? Denique rationali naturæ non est aliud esse rationalem, quam posse discernere justum a non justo, verum a non vero, bonum a non bono, magis bonum a minus bono 702: hoc autem posse omnino inutile est illi et supervacuum, nisi quod discernit amet vel reprobet secundum veræ discretionis iudicium 703. (72) Hinc itaque satis patenter 704 videtur omne rationale ad hoc existere, ut sicut ratione discretionis aliquid magis, vel 705 minus bonum sive non bonum iudicat; ita magis aut minus id amet, aut respuat. Nihil igitur apertius 706 quam rationalem creaturam ad hoc esse factam, ut summam essentiam amet super omnia bona, sicut ipsa est summum bonum: imo ut nihil amet nisi illam, aut propter illam; quia illa est bona per se, et nihil aliud est bonum nisi per illam. Amare autem eam nequit, nisi ejus reminisci, et eam studuerit intelligere. Clarum est ergo rationalem creaturam, totum suum posse et velle 707 ad memorandum, et intelligendum, et amandum summum bonum impendere debere, ad quod ipsum esse suum se cognoscit habere.

CAPUT LXIX [al. LXVII] 708.

Quod anima semper illam amans, aliquando vere beate vivat.

D CONSPECTUS CAPITIS. — At anima humana est rationalis creatura. Ergo ad hoc facta est ut amet summam essentiam, et quidem sine fine. Nefas enim est æstinare quod summa sapientia ad hoc

VARIÆ LECTIONES.

697 Cap. 65 est in mss. caput 67. 698 Aptissime igitur ms. Thu. 30 apertissime igitur 699 At certe mss. aut certe 700 Consequi itaque, etc. in mss. hic incipit caput 68 sub hoc titulo: Quod rationalis creatura, etc. ut in titulo capituli 66 in editis. 701 Huic quoque, quia mss. Gem. et S. Mich. hinc quoque, quia ms. Cister. hic quoque quia 702 Majus bonum a minus bono ms. Gem. magis bonum a minus bono 703 In mss. continuatur caput præcedens. 704 Satis patienter mss. satis patenter 705 Aliquid majus vel mss. Vict. Sag. Thu. Cister. aliquid magis vel 706 Nihil enim aptius mss. Vict. Sag. Thu. S. Mich. Cister. nihil igitur apertius 707 Velle et posse mss. Vict. Sag. posse et velle 708 Cap. 67 est in mss. caput 69

NOTÆ.

(71) Alias est pars cap. 65.

(72) Alias hic incipit cap. 66.

fecerit ut aliquando vel sponte vel violentè hunc amore[m] amittat. Restat igitur eam esse ad hoc factam, ut sine fine amet summam essentiam. At hoc facere non potest, nisi semper vivat. Sic igitur est facta ut semper vivat, si semper velit facere ad quod facta est. Deinde Deo bono non convenit ut quod fecit esse ad se amandum, id faciat non esse, quandoque vere amaverit; et quod sponte dedit non amanti, ut semper amaret, id auferat vel auferri permittat amanti, ut ex necessitate non amet: cum dubitari non debeat quod ipse omnem naturam se vere amantem amet. Ergo liquet humanæ naturæ nunquam auferri suam vitam, si semper studeat amare summam vitam. Sed absurdum est ut aliqua natura semper amando illum qui est summe bonus et omnipotens, semper misere vivat. Ergo anima humana, quia rationalis est, ad hoc est facta ut si servet id ad quod facta est, aliquando secunda a morte et ab omni molestia beate vivat.

Dubium autem non est animam humanam esse rationalem creaturam: ergo necesse est eam esse factam ad hoc ut amet summam essentiam. Necesse est igitur eam esse factam aut ad hoc, ut sine fine amet; aut ad hoc, ut aliquando vel sponte, vel violentè hunc amore[m] amittat. Sed nefas est æstimare summam sapientiam ad hoc eam fecisse, ut aliquando tantum bonum, aut contemnat, aut volens tenere aliqua violentia perdat. Restat igitur eam esse ad hoc factam, ut sine fine amet summam essentiam. At hoc facere⁷⁰⁹ non potest nisi semper vivat. Sic igitur est facta ut semper vivat, si semper velit facere ad quod facta est. Deinde inconveniens nimis est summe bono, summeque sapienti, et omnipotenti Creatori, ut quod fecit esse ad se amandum, id faciat non esse, quandoque vere amaverit; et quod sponte dedit non amanti, ut semper amaret, id auferat vel auferri permittat amanti, ut ex necessitate non amet; præsertim cum dubitari nullatenus debeat quod ipse omnem naturam se vere amantem amet. Quare manifestum est humanæ animæ nunquam auferri suam vitam, si semper studeat amare summam vitam. Qualiter ergo vivit? Quid enim magnum est longa vita, nisi sit a molestiarum incursione vere secunda? Quisquis enim dum vivit, aut timendo, aut patiendo molestiis subjacet, aut falsa securitate fallitur, quid nisi misere vivit? Si quis autem ab his liber⁷¹⁰ vivit, beate vivit. Sed absurdissimum est ut aliqua natura semper amando illum, qui est summe bonus et omnipotens, semper misere vivat. Liquet igitur humanam animam hujusmodi esse, ut si servet id ad quod est, aliquando vere secunda ab ipsa morte et omni alia molestia beate vivat.

CAPUT LXX [al. LXVIII]⁷¹¹.

Quod illa se amanti seipsam retribuatur⁷¹² ut æternè beata sit.

CONSPECTUS CAPITIS. — Repugnat eum, qui justissimusest, non discernere inter amantem et contemptentem id quod summe amari debet: et eum non amare amantem se, aut nihil prodesse ab eo amari. Ergo repugnat eum nihil retribuere amanti se. At hujus amoris, quo rationalis creatura aliis eminet, nihil potest esse præmium nisi quod supereminet in omnibus naturis: bonus enim quod sic se amari exigit, non minus se desiderari cogit. Nihil ergo summa bonitas retribuere potest amanti ac desideranti se, nisi seipsam. Si enim vult amari ut aliud retribuatur, non vult amari propter se, sed propter aliud; et ita non se. sed aliud vult amari. Constat ergo quia is qui illam, **26** ut debet, desideraverit, summa perfruetur beatitudine; et quod illam nunquam amittet, quia nec illam poterit non amare, nec illa amantem se poterit desiderare. Ergo æternè beata erit.

Denique nullatenus verum videri potest, ut justissimus et potentissimus nihil retribuatur amanti se perseveranter; cui non amanti tribuit essentiam⁷¹³, ut amans esse posset. Si enim nihil retribuit amanti, non discernit justissimus inter amantem, et contemptentem id quod summe amari debet⁷¹⁴, nec amat amantem se, aut non prodest ab illo amari: quæ omnia ab illo dissonant: retribuit igitur omni se amare perseveranti. Quid autem retribuit? Si nihilo dedit rationalem⁷¹⁵ essentiam ut amans esset, quid dabit amanti, si amare non cesset? Si tam grande est quod amori famulatur, quam grande est quod amori recompensatur? Et si tale est amoris fulcimentum, quale est amoris emolumentum? Nam, si rationalis creatura, quæ sibi inutilis est sine hoc amore, si eminet in omnibus creaturis: utique nihil potest esse præmium hujus amoris, nisi quod supereminet in omnibus naturis. Etenim ipsum idem bonum, quod sic se amari exigit, non minus se ab amante desiderari cogit⁷¹⁶. Nam quis sic amet justitiam, veritatem, beatitudinem, incorruptibilitatem ut his frui non appetat? Quid ergo summa bonitas retribuatur amanti et desideranti se nisi seipsam? Nam quidquid aliud tribuat, non retribuit; quia nec compensatur amori, nec consolatur amantem, nec satiat desiderantem. Aut si se vult amari et desiderari, ut aliud retribuatur, non se vult⁷¹⁷ amari et desiderari propter se, sed propter aliud; et sic non vult se amari, sed aliud: quod cogitare nefas est⁷¹⁸. Nihil ergo verius quam quod omnis anima rationalis, si, quemadmodum debet, studeat amando desiderare summam beatitudinem, aliquando illam ad fructum percipiat, ut quod nunc videt⁷¹⁹ quasi per speculum et in ænigmate tunc videat facie ad fa-

VARIÆ LECTIONES.

⁷⁰⁹ Et hoc facere mss. At hoc facere ⁷¹⁰ Ab his libere mss. Vict. Sag. Gem. Cister. ab his liber ⁷¹¹ Cap. 68 est in mss. caput 70 ⁷¹² Tribuat mss. retribuatur. ⁷¹³ Tribuit essentiam mss. Vict. Sag. tribuat essentiam ⁷¹⁴ Summe amare debet mss. summe amari debet ⁷¹⁵ Rationabilem mss. rationalem ⁷¹⁶ Cogitur mss. cogit ⁷¹⁷ Nec se vult mss. Vict. Sag. Thu. non se vult ⁷¹⁸ Cogitari nefas mss. Vict. Sag. Thu. S. Mich. Cister. cogitare nefas ⁷¹⁹ Nunc videat mss. Vict. Sag. S. Mich. Thu. nunc videt

ciem (73)⁷⁰⁰. Utrum autem ea sine fine fruatur, dubitare stultissimum est; quoniam illa fruens nec timore torqueri poterit, nec fallaci securitate decipi, nec ejus indigentiam⁷⁰¹ jam experta; illam poterit non amare; nec illa deseret amantem se, nec aliquid erit potentius, quod eas separet invitas. Quare quæcunque anima summa beatitudine semel sibi creperit, æterne beata erit.

CAPUT LXXI (74).

Quod illam contemnens, æterne misera sit.

CONSPECTUS CAPITIS. — Econtrario qui summi boni amorem contemnet, æterne miser erit: nam vel desinet esse, vel in æterna erit miseria. Non sufficit autem ad pœnam, quod non sit; esset enim post culpam id quod ante culpam fuit; et sic justitia non discerneret inter id quod nullum bonum potest, et nullum malum vult, et id quod maximum bonum potest, et maximum malum vult. In æterna ergo erit miseria, si summam essentiam amare contemnat.

Hinc utique consequenter⁷⁰² colligitur, quod illa, quæ summi boni amorem contemnit, æternam miseriam incurret⁷⁰³. Nam si dicitur quod pro tali contemptu sic justius puniatur, ut ipsum esse, vel vitam perdat; quia se non utitur ad id ad quod est facta; nullatenus hoc admittit ratio, ut, post tantam culpam, pro pœna recipiat esse quod⁷⁰⁴ erat ante omnem culpam. Quippe antequam esset, nec culpam habere, nec pœnam sentire poterat. Si ergo anima contemnens id ad quod facta est, sic moritur, ut nihil sentiat, aut ut omnino⁷⁰⁵ nihil sit; similiter se habebit, et in maxima culpa, et sine⁷⁰⁶ omni culpa; nec discernet⁷⁰⁷ summe sapiens justitia⁷⁰⁸ inter id quod nullum bonum potest, et nullum malum vult; et id quod maximum bonum potest, et maximum malum vult. At hoc satis patet quam inconveniens sit⁷⁰⁹. (75) Nihil igitur videri potest consequentius, et nihil credi debet certius, quam hominis animam sic esse factam, ut si contemnat amare summam essentiam, æternam patiat⁷¹⁰ miseriam: ut sicut amans æterno gaudebit prænio, ita contemnens æterna pœna doleat: et sicut illa sentiet immutabilem sufficientiam, ita ista sentiat⁷¹¹ inconsolabilem⁷¹² indigentiam.

VARIÆ LECTIONES.

⁷⁰⁰ In mss. continuatur caput præcedens ⁷⁰¹ Indulgentiam mss. indigentiam ⁷⁰² Hinc utique consequenter, etc. in mss. hic incipit caput 71 sub hoc titulo: Quod illam contemnens æterne misera sit *ms. Thu.* 30. Quod illa contemnens, æterne misera sit ⁷⁰³ Incurrit. mss. *Vict. 3. Sag. Thu.* 30. *Cister.* incurrat *ms. Vict.* 43 incurret. ⁷⁰⁴ Recipiat esse quod mss. *Cister.* recipiat non esse quod ⁷⁰⁵ E. Aut omnino mss. *Vict. Sag. Thu.* aut ut omnino ⁷⁰⁶ Culpa sine mss. culpa et sine ⁷⁰⁷ Nec discernit mss. nec discernet ⁷⁰⁸ Sapiens justitiam mss. sapiens justitia ⁷⁰⁹ In mss. continuatur caput præcedens. ⁷¹⁰ Contemnat amare summam justitiam, æternam patietur *ms. Cister.* contemnat justitiam, æternam patiat⁷¹¹ ita ista sentiat mss. *Gem. S. Mich. Cister.* ita ista sentiet ⁷¹² Inconsolabilem *ms. Thu.* 90 incomprehensibilem ⁷¹³ Sed nec amantem, etc. in mss. hic incipit caput 72 sub hoc titulo: Quod omnis anima humana sit immortalis ut in titulo capituli 79 in editis. ⁷¹⁴ Sive immortales mss. an immortales ⁷¹⁵ Verum cum omne, etc. in mss. hic incipit caput 73 sub hoc titulo: Quod aut semper misera aut aliquando vere beata sit: ut in titulo capituli 70 in editis. ⁷¹⁶ Omnem animam mss. *Thu. Vict. Sag. Cister.* omnem humanam animam ⁷¹⁷ Cap. est in mss. caput 74 sub hoc titulo: Quod nulla anima injuste privetur summo bono, et quod ad ipsum nitendum sit, ut in titulo capituli 71 in editis mss. *Thuan.* 60 et *Cister.* Quod nulla anima injuste privetur summo bono; et quod omnino ad ipsum intendendum sit ⁷¹⁸ Judicandæ sunt mss. *Vict. Sag. Thu.* judicandæ sint ⁷¹⁹ Amantes illud mss. *Thu. Cister.* amantes id

NOTÆ.

(75) Alias hic incipit cap. 69.
(74) Alias est pars cap. 69.

(75) Alias hic incipit cap. 70.
(76) Alias est pars cap. 70.

CAPUT LXXII (76).

Quod omnis anima humana sit immortalis. Et quod aut semper misera, aut aliquando vere beata sit.

CONSPECTUS CAPITIS. — Verum nec æterne beata, nec æterne misera esset anima, si esset mortalis. Ergo immortalis est. Omnes autem animæ sunt ejusdem naturæ: ergo omnes sunt immortales, cum saltem aliquæ immortales sint. Porro omne quod vivit, aut nunquam, aut aliquando erit vere securum ab omni molestia: ergo omnis anima humana aut semper misera erit, aut erit aliquando vere beata.

Sed nec amantem⁷²⁰ animam necesse est æterne beatam esse; nec contemnentem, miseram, si sit mortalis. Sive igitur amet, sive contemnat id ad quod amandum creata est, necesse est eam immortalem esse. Si autem aliquæ sunt animæ rationales, quæ nec amantes, nec contemnentes judicandæ sint, sicut esse videntur animæ infantum, quid de his sentiendum est? Sunt mortales, an immortales⁷²¹? Sed procul dubio omnes humanæ animæ ejusdem naturæ sunt. Quare, quoniam constat quasdam esse immortales, necesse est omnem humanam animam esse immortalem. Verum, cum omne⁷²² quod vivit aut nunquam, aut aliquando sit vere securum ab omni molestia; nibiloninus est necesse omnem humanam animam⁷²³ aut semper miseram esse, aut aliquando vere beatam.

CAPUT LXXIII [at. LXXI]⁷²⁷.

Quod nulla anima injuste privetur summo bono, et quod omnino ad ipsum sit nitendum.

CONSPECTUS CAPITIS. — Quæ autem sint animæ sic amantes, ut aliquando beatæ; aut sic contemnentes, ut aliquando miseræ futuræ sint, comprehendere non potest ab homine. Sufficiat quod summe justus neminem injuste privet summo bono. Ad illud itaque omni homini toto corde, tota anima, tota mente amando et desiderando nitendum est.

Quæ vero animæ incunctanter judicandæ sint⁷²⁴, sic amantes id⁷²⁵, ad quod amandum factæ sunt, ut illo quandoque frui; quæ autem sic contemnentes, ut illo semper indigere mereantur, aut qualiter, quove merito illæ, quæ nec amantes nec contemnentes dici posse videntur, ad beatitudinem æternam miseriamve distribuantur, aliquem mortalium disputando posse comprehendere, procul dubio vel

difficillimum vel impossibile existimo. Quod tamen a⁷⁴⁰ summe justo summeque bono Creatore rerum nulla eo bono, ad⁷⁴¹ quod facta est, injuste privetur, certissime est⁷⁴² tenendum; et ad idem ipsum bonum est omni homini toto corde, tota anima, tota mente amando et desiderando nitendum.

CAPUT LXXIV [al. LXXII]⁷⁴³.

Quod summa essentia sit speranda.

CONSPECTUS CAPITIS. — Ad illud vero tendere nemo potest, si ad illud se posse pervenire desperet. Ergo præter amorem necessaria est spes

Sed in hac intentione humana anima nullatenus se poterit exercere, si desperet quo intendit se posse pervenire. Quapropter quantum illi est utile studium adnitendi⁷⁴⁴, tantum necessaria est spes pertinenti.

27 CAPUT LXXV (77).

Quod credendum sit in illam, hoc est, credendo tendendum in illam.

CONSPECTUS CAPITIS. — Amare autem aut sperare non potest, quod non credit. Ergo et fides necessaria est qua non modo summam essentiam et ea sine quibus amari non potest, credit; sed qua credendo tendat in illam. In illam enim credere est credendo tendere in illam. Ergo non credit in illam qui, per hoc quod credit, non ad illam tendit. Qui vero credendo in illam tendit, ad illam sic perveniet ut intra illam permansurus sit. Unde aptius dicitur credendum et tendendum esse ad illam.

Amare autem⁷⁴⁵, aut sperare⁷⁴⁶ non potest quod non credit. Expedit itaque eidem humanæ animæ summam essentiam, et ea sine quibus illa amari non potest, credere, ut illam credendo⁷⁴⁷, tendat in illam. Quod idem apte breviusque significari posse⁷⁴⁸ puto, si pro eo quod est credendo tendere in summam essentiam, dicatur credere in summam essentiam. Nam, si quis dicat se credere in illam, satis videtur ostendere, et per fidem quam proficitur, ad summam se tendere essentiam, et illa se credere, quæ ad hanc pertinent intentionem: nam, non videtur credere⁷⁴⁹ in illam, sive qui credit quod ad tendendum in illam non pertinet, sive qui per hoc quod credit, non ad illam tendit⁷⁵⁰. (78) Et fortasse indifferenter dici potest, credere in illam, et ad illam: sicut pro eodem accipi potest credendo tendere in illam et ad illam, nisi quia quisquis tendendo ad illam pervenerit, non extra illam remanebit, sed intra illam permanebit. Quod expressius et familiaris significatur, si dicitur tendendum

esse in illam, quam si dicitur ad illam. Hac itaque ratione puto congruentius posse dici credendum esse in illam quam ad illam.

CAPUT LXXVI [al. LXXIV]⁷⁵¹.

Quod in Patrem, et Filium, et eorum Spiritum pariter et in singulos, et simul in tres credendum sit.

CONSPECTUS CAPITIS. — Sic credendum est, quia ipsi tres et singulus eorum est una summa essentia; in quam solam omnis homo debet credere, sicut hæc sola est unicus finis quem in omni cogitatu, actuque suo homo per amorem debet intendere. Quemadmodum autem in illam tendere, nisi credat illam, nullus potest, ita illam credere, nisi tendat in illam, nulli prædest.

Credendum igitur est pariter in Patrem, et Filium, et eorum Spiritum, et in singulos, et simul in tres; quia et singulus Pater, et singulus Filius, et singulus eorum Spiritus est summa essentia: et simul Pater, et Filius, cum suo Spiritu sunt una eademque summa essentia, in quam solam omnis homo debet credere; quia est solus finis, quem in omni cogitatu actuque solo per amorem debet intendere. Unde manifestum est quia sicut in illam tendere, nisi credat illam, nullus potest; ita illam credere, nisi tendat in illam, nulli prodest.

CAPUT LXXVII [al. LXXV]⁷⁵².

Quæ sit viva, quæ mortua fides.

CONSPECTUS CAPITIS. — Ergo fides sine dilectione inutilis est, et quasi mortuum aliquid. Fides vero cum dilectione non est otiosa: nam quod summam justitiam diligit, nihil justum contemnere, nihil valet injustum admittere. Ergo et operosa fides vivit, quia habet vitam dilectionis sine qua non operaretur; et otiosa fides non vivit, quia caret vita dilectionis, cum qua non otietur. Ideo autem fides mortua dicitur quia non habet vitam, quam semper habere debet. Porro viva fides ea dicitur quæ credit in id, in quod credi debet; mortua vero fides, ea quæ credit tantum id, quod credi debet

Quapropter quantacunque certitudine credatur tanta res, inutilis erit fides, et quasi mortuum aliquid, nisi dilectione valeat et vivat. Etenim nullatenus fidem illam, quam competens comitatur dilectio, si se opportunitas offerat⁷⁵³ operandi, otiosam esse, sed magis se quadam⁷⁵⁴ operum exercere frequentia, quod sine dilectione facere non posset, ⁷⁵⁵ vel hoc solo probari potest; quia quod summam justitiam diligit, nihil justum contemnere, nihil valet injustum admittere. Ergo, quoniam quod aliquid operatur, inesse sibi vitam, sine qua operari non valeret, ostendit: non absurde dicitur et ope-

VARIÆ LECTIONES.

⁷⁴⁰ Quod tam a mss. quod tamen a ⁷⁴¹ Ex bono ad mss. eo bono ad. ⁷⁴² Certissime est mss. Thuan. 30 certissimum est ⁷⁴³ Cap. 73 est in mss. 75 ⁷⁴⁴ Adnitendum mss. adnitendi ⁷⁴⁵ Amare autem, etc. in mss. hic incipit caput 76 sub hoc titulo: Quod credendum sit, etc. ut in titulo capituli 73 in editis. ⁷⁴⁶ Et sperare mss. Victor. Sagens Cisterciens. aut sperare ⁷⁴⁷ Ut illa credendo mss. ut illam credendo ⁷⁴⁸ Signari posse mss. significari posse ⁷⁴⁹ Non videtur credere mss. Thuan. 30 non videntur credere ⁷⁵⁰ in mss. continuatur caput præcedens. ⁷⁵¹ Cap. 74 est in mss. caput 77 ⁷⁵² Cap. 75 est in mss. caput 78 ⁷⁵³ Offerat mss. Thu. conferat ⁷⁵⁴ Magis esse quadam mss. Thu. Gem. magna se quadam ⁷⁵⁵ Facere non possit mss. facere non posset

NOTÆ

(77) Alias est pars cap. 72.

(78) Alias hic incipit cap. 73.

rosa⁷⁸⁶ fides vivere, quia habet vitam dilectionis sine qua non operaretur; et otiosa fides⁷⁸⁷ non vivere⁷⁸⁸, qui caret vita dilectionis, cum qua non otaretur. Quare, si cæcus dicitur, non tantum qui perdidit visum; sed qui cum debet habere⁷⁸⁹, non habet: cur non similiter potest dici *fides sine dilectione, mortua*; non quia vitam suam, id est, dilectionem perdidit; sed quia non habet quam semper habere debet? Quemadmodum igitur illa fides, quæ per dilectionem operatur, viva esse cognoscitur; ita illa, quæ per contemptum otatur, mortua esse convincitur. Satis itaque convenienter dici potest viva fides credere in id, in quod credi⁷⁹⁰ debet; mortua vero fides credere tantum id, quod credi debet.

CAPUT LXXVIII [al. LXXVI] ⁷⁹¹.

Quod tres summa essentia quodammodo dici possit. B

CONSPECTUS CAPITIS. — Omni homini expedit ut credat in trinam unitatem, et unam Trinitatem; unam propter essentiam; trinam, propter tres nescio quid. Dicit enim non potest quid sint tres personæ, quo ipsæ plures fiant. Nec enim sunt tot substantiæ, quot personæ, ut in hominibus, qui quot personæ, tot individua sunt substantiæ. Itaque in summa essentia sicut non sunt plures substantiæ, ita nec plures personæ. Sola ergo indigentia nominis, quo pluralitas in essentia una significetur, dicitur esse tres personas sive substantias in una summa essentia seu natura. Individua maxime substant accidentibus: unde magis proprie nomen substantiæ suscipiunt: et ita summa essentia, quæ nullis subest accidentibus, non potest proprie dici substantia, nisi substantia ponatur pro essentia. Hac ratione irreprehensibiliter illa summa et una Trinitas dici potest una essentia, et tres personæ, sive tres substantiæ. C

Ecce patet omni homini expedire ut credat in quamdam ineffabilem trinam unitatem, et unam Trinitatem: unam quidem et unitatem, propter unam essentiam; trinam vero et trinitatem, propter tres, nescio quid. Licet enim possim dicere Trinitatem, propter Patrem, et Filium, et utriusque Spiritum, qui sunt tres; non tamen possum⁷⁹² proferre uno nomine, propter quid tres; velut si dicerem propter tres personas; sicut dicerem⁷⁹³ unitatem, propter unam substantiam. Non enim putandæ sunt tres personæ; quia omnes plures personæ sic subsistunt separatim ab invicem, ut tot necesse sit esse substantias, quot sunt personæ: quod in pluribus hominibus, qui quot personæ, tot individua sunt substantiæ, cognoscitur. Quare in D summa essentia, sicut non sunt plures substantiæ;

ita nec plures personæ. Si quis itaque inde velit alicui loqui quid tres, dicit esse Patrem, et Filium, et utriusque Spiritum, nisi forte indigentia nominis proprie convenientis coactus elegerit, aliquod ex illis⁷⁹⁴ nominibus, quæ pluraliter in summa essentia dici non possunt⁷⁹⁵ ad significandum⁷⁹⁶ id quod congruo nomine dici non potest: ut si dicat illam admirabilem Trinitatem esse unam essentiam, vel naturam; et tres personas, sive substantias. Nam hæc duo nomina aptius eliguntur ad significandam⁷⁹⁷ pluralitatem in summa essentia, quia persona non dicitur, nisi de individua rationali natura; et substantia principaliter dicitur de individuis, quæ maxime in pluralitate subsistunt⁷⁹⁸. Individua namque maxime substant, id est, subjacent accidentibus: et ideo magis proprie nomen substantiæ suscipiunt. Unde jam supra manifestum est summam essentiam, quæ nullis subjacet accidentibus, proprie non posse dici substantiam; nisi substantia ponatur pro essentia. Potest ergo hac necessitatis ratione irreprehensibiliter illa summa et una Trinitas, sive trina unitas, dici una essentia, et tres personæ, sive tres substantiæ.

28 CAPUT LXXIX (79).

Quod ipsa sit Deus, qui solus omnibus dominatur et omnia regit.

CONSPECTUS CAPITIS. — Huic soli summæ essentia, quæ omnibus dominatur et omnia regit, proprie nomen Dei assignatur. Dei enim nomine non intelligitur nisi substantia quæ est supra omnem naturam ab hominibus veneranda propter dignitatem, et exoranda propter imminetam quamlibet necessitatem. Sicut autem a summo bono, summeque sapiente Spiritu facta sunt omnia; ita ipse omnibus dominatur, et omnia regit. Ergo non ab alio, nec casu cuncta reguntur. Is ergo solus est quem omnis alia natura debet diligendo venerari, de quo solo prospera sunt speranda, ad quem solum ab adversis est fugiendum, cui soli pro quavis re supplicandum. Hic ergo solus vere est et dicitur Deus, ineffabiliter trius et unus.

Videtur ergo⁷⁹⁹, imo incunctanter asseritur quia nec nihil⁷⁷⁰ est id quod dicitur Deus; et huic soli summæ essentia proprie nomen Dei assignatur. Quippe omnis qui Deum esse dicit, sive unum sive plures, non intelligit nisi aliquam substantiam, quam censet supra omnem naturam, quæ Deus non est, ab hominibus et venerandam, propter ejus eminentem dignitatem, et exorandam sibi propter quamlibet⁷⁷¹

VARIE LECTIONES. °

⁷⁸⁶ Dicitur operosa mss. dicitur et operosa ⁷⁸⁷ Otiosa fides mss. et otiosa fidere ⁷⁸⁸ Non viveret mss. *Thu.* 30 non iu juste mss. *Vict. Sag. Cister.* non vivere ⁷⁸⁹ Qui cum debet habere mss. *Thu.* quicumque quod debet habere ⁷⁹⁰ In quo credi mss. in quod credi ⁷⁹¹ *Cap. 76 est in mss. caput 79* ⁷⁹² non tamen possum mss. *Thu.* omitt. possum ⁷⁹³ Sicut si dicerem mss. omitt. si ⁷⁹⁴ Aliquid de illis mss. *Thu.* 30 aliquot de illis mss. *S. Mich.* aliquot ex iis. ⁷⁹⁵ Dicit non possunt mss. *Thu. S. Mich.* dici non possunt ⁷⁹⁶ Ad designandum mss. ad significandam ⁷⁹⁷ Ad designandam mss. ad significandam ⁷⁹⁸ Pluralitate subsistunt mss. pluralitate constunt ⁷⁹⁹ Videtur ergo, etc. in mss. hic incipit caput 80 sub hoc titulo: Quod ipsa dominetur, etc. ut in titulo capituli 77. ineditis. ⁷⁷⁰ Quia vero nihil mss. quia nec nihil ⁷⁷¹ Propter quamlibet mss. *Vict. Sag.* contra quamlibet

NOTÆ.

(79) Alias est pars cap. 76.

imminentem necessitatem ⁷⁷². (80) Quid autem tam A bene est, et ex quo, et per quem, et in quo sunt pro sua dignitate venerandum et pro qualibet re deprecandum, quam summe bonus et summe potens Spiritus, qui dominatur omnibus et regit omnia? Sicut enim constat quia omnia per summe bonam, summeque sapientem omnipotentiam ejus facta sunt et vigent, ita nimis inconueniens est ⁷⁷³, si æstimetur quod rebus a se factis ipse non dominetur; siue quod factæ ab illo, ab alio minus potente, minusve hono, vel sapiente; aut nulla penitus ratione, sed sola casuum inordinata volubilitate regnantur: cum ille solus sit, per quem cuiuslibet, et sine quo nulli

omnia. Cum igitur solus sit ipse, non solum bonus Creator, sed et potentissimus Dominus et sapientissimus rector omnium: liquidissimum est hunc solum esse, quem omnis alia natura, secundum totum suum posse, debet diligendo venerari, et venerando diligere; de quo solo prospera sunt speranda, ad quem solum ab adversis ⁷⁷⁴ fugiendum, cui soli pro quavis re supplicandum. Vere igitur hic est non solum Deus, sed solus Deus, ineffabiliter trinus et unus ⁷⁷⁵.

SANCTI ANSELMI

PROSLOGION

SEU

ALLOQUIUM DE DEI EXISTENTIA.

29 ⁷⁷⁶ PROŒMIUM.

Uno argumento in hoc opusculo intendit probare quia Deus est, et quæcunque de Deo credimus. Difficultas operis. Auctor scribit sub persona contemplantis Deum et quærentis intelligere quod credit. Huic opusculo hunc titulum dederat: Fides quærens intellectum. Deinde Proslogion, id est Alloquium hoc opus nuncupavit.

Postquam opusculum quoddam (*Monologion*), velut exemplum meditandi de ratione fidei, cogentibus me precibus quorundam fratrum, in persona aliqujus tacite secum ratiocinando quæ nesciat investigantis ⁷⁷⁷ edidi: considerans illud esse multorum concatenatione contextum argumentorum, cœpi mecum quærere si forte posset inveniri unum argumentum, quod nullo alio ad se probandum, quam se solo indigeret; et solum ad astruendum quia Deus vere est, et quia est summum bonum nullo alio indigens, et quod omnia indigent ut sint et bene ⁷⁷⁸ sint; et quæcunque credimus de divina substantia, sufficeret. Ad quod cum sæpe studioseque cogitationem converterem ⁷⁷⁹ atque aliquando mihi videretur jam capi posse quod quærebam, aliquando

B mentis aciem omnino fugeret, tandem desperans volui cessare, velut ab inquisitione rei, quam inveniri esset impossibile. Sed cum illam cogitationem, ne mentem meam frustra occupando, ab aliis, in quibus proficere possem ⁷⁸⁰, impediret, penitus a me vellem excludere; tunc magis ac magis, nolenti ⁷⁸¹ et defendenti se cœpit cum importunitate quadam ingerere. Quadam igitur die, cum vehementer ejus importunitati resistendo fatigarer, in ipso cogitationum conflictu sic se obtulit quod desperaveram, ut studiose cogitationem amplecterer, quam sollicitus repellebam. Æstimans igitur quod me gaudebam invenisse, si scriptum esset alicui legenti placiturum, de hoc ipso et de quibusdam ⁷⁸² aliis, sub persona conantis erigere mentem ⁷⁸³ suam ad contemplandum Deum, et quærentis intelligere quod credit, subditum scripsi opusculum. Et quoniam noc istud nec illud, cujus supra memini, dignum libri nomine, aut cui auctoris ⁷⁸⁴ præponeretur nomen, judicabam; nec tamen eadem sine ⁷⁸⁵ aliquo titulo, quo aliquem, in cujus manus venirent, quodammodo ad se legendum invitarent, dimittenda pu-

VARIÆ LECTIONES.

⁷⁷² In mss. continuatur caput præcedens. ⁷⁷³ nimis et inconueniens est mss. *Vict. Sag. Cister. omitt. et* ⁷⁷⁴ in adversis mss. ab adversis ⁷⁷⁵ *S. Mich. Vict. 3. Cister. Explicit Monologion liber Anselmi* ⁷⁷⁶ *Collatus est liber Proslogion cum mss. Gemmeticensibus, Beccensibus, tribus Victorinis RR 3, EE 13, CC 9, Corbeiens 307, quatuor Thuanis, 90, 391, 451 et 633, uno Cisterciensi, et uno monasterii Michaelis in periculo maris. — Ms. Cist. Incipit Prologus in Proslogion Anselmi Cantuariensis archiepiscopi ms. Gem. Incipit Proœmium in Proslogion librum Anselmi archiepiscopi. ms. Vict. 3. Incipit Proœmium in Proslogion librum Anselmi. ms. Thua. 391 Incipit Præfatio in Proslogion libri Anselmi Cantuariensis archiepiscopi ms. Thu. 633. Incipit Proslogion, id est, alloquium, liber Anselmi ms. S. Mich. Incipit Proœmium in Proslogion librum Anselmi archiepiscopi Cantuariensis ⁷⁷⁷ Investigandis mss. *Bec. Gem. investigantis* ⁷⁷⁸ Ut sint bene mss. *Thu. Cister. ut sint et ut bene* ⁷⁷⁹ Cogitationes converterem mss. cogitationem converterem ⁷⁸⁰ Proficere possent mss. *Gem. Bec. Vict. 13 et Cister. proficere possem* ⁷⁸¹ Magis volenti mss. *Thu. magis nolenti* ⁷⁸² Et quibusdam mss. *S. Mich. et de quibusdam* ⁷⁸³ Exigere mentem mss. erigere mentem ⁷⁸⁴ Cui amoris mss. cui auctoris ⁷⁸⁵ Tamen sine mss. tamen eadem sine*

NOTÆ.

(80) Alias hic incipit cap. 77.